

ЕКОЛОГИЧНИ ПОДХОДИ ПРИ ОПАЗВАНЕ НА ПИСМЕНИ КОЛЕКЦИИ
В БЪЛГАРСКИ ИНСТИТУЦИИ

ECOLOGICAL APPROACHES IN THE PRESERVATION OF WRITTEN COLLECTIONS
IN BULGARIAN INSTITUTIONS

ЗА БУКВИТЕ
О ПИСМЕНОСТЪ

Сборникът е научен продукт, създаден с подкрепата на Фонд „Научни изследвания“ на Министерството на образованието и науката на Република България в рамките на научноизследователския проект №КП-06-Н40/1 от 10.12.2019 г. с изпълнители Университетът по библиотекознание и информационни технологии (УниБИТ), Факултетът по библиотекознание и културно наследство (ФБКН).

Екипът на проекта носи цялата отговорност за съдържането на сборника и при никакви обстоятелства не може да се приеме като официална позиция на Фонд „Научни изследвания“ на Министерството на образованието и науката.

The collection is a scientific output created with the support of the Bulgarian Science Fund of the Ministry of Education and Science of the Republic of Bulgaria within the research project № КП-06-Н40/1 of the 10th December 2019 realized by the University of Library Studies and Information Technologies (ULSIT), the Faculty of Library Studies and Cultural Heritage (FLSCH).

The project team is fully responsible for the content in this collection of articles and under no circumstances can this be the official standpoint of the Bulgarian Science Fund of the Ministry of Education and Science.

© Д-р Искра Цветанска, съставител, 2021

© Проф. дфн Иванка Янкова, научен рецензент, 2021

© Д-р Ралица Йотова, дизайн на корицата, 2021

© Академично издателство „За буквите – О писменехъ“, 2021

ISBN 978-619-185-486-8

**ЕКОЛОГИЧНИ ПОДХОДИ ПРИ ОПАЗВАНЕ НА ПИСМЕНИ
КОЛЕКЦИИ В БЪЛГАРСКИ ИНСТИТУЦИИ**

Сборник

Съставител

д-р Искра Цветанска

**Академично издателство „За буквите – О писменехъ“
София, 2021**

СЪДЪРЖАНИЕ

ВЪВЕДЕНИЕ.....

Искра Цветанска

ПОЛИТИКИ ЗА ЕКОЛОГИЧНА УСТОЙЧИВОСТ НА БИБЛИОТЕКИ,
АРХИВИ И МУЗЕИ.....

*Искра Цветанска, Иванка Янкова, Ирена Петева, Румелина Василева,
Силвия Станчева, Веска Лашева, Деница Димитрова, Илияна Камбурова*

РЕСТАВРАЦИЯ И КОНСЕРВАЦИЯ В НАЦИОНАЛНАТА
БИБЛИОТЕКА „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“

Радостина Ангелова

СЪХРАНЕНИЕ И ОПАЗВАНЕ НА КОЛЕКЦИИТЕ В СТОЛИЧНАТА
БИБЛИОТЕКА.....

Таня Томова

ОПАЗВАНЕ И СЪХРАНЕНИЕ НА ФОНДОВЕТЕ В РЕГИОНАЛНАТА
НАРОДНА БИБЛИОТЕКА „ИВАН ВАЗОВ“, ПЛОВДИВ.....

Стефка Гаджалова

ПРЕВАНТИВНА ЕКОЛОГИЧНА ПОЛИТИКА В ОПАЗВАНЕ
И СЪХРАНЕНИЕ НА ФОНДОВЕТЕ В РЕГИОНАЛНАТА БИБЛИОТЕКА
„НИКОЛА ФУРНАДЖИЕВ“, ПАЗАРДЖИК.....

Марин Иванов

ОПАЗВАНЕ НА КНИЖОВНОТО НАСЛЕДСТВО В РЕГИОНАЛНАТА
БИБЛИОТЕКА „ЗАХАРИЙ КНЯЖЕСКИ“, СТАРА ЗАГОРА.....

Таня Танева

ПРОГРАМА ЗА ПРЕВАНТИВНО ОПАЗВАНЕ НА ФОНДОВЕТЕ
В РЕГИОНАЛНАТА БИБЛИОТЕКА „Н. Й. ВАПЦАРОВ“,
КЪРДЖАЛИ.....

Елисавета Кехайова

ДОСТЪП И ОПАЗВАНЕ НА КОЛЕКЦИИТЕ В РЕГИОНАЛНАТА НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА „П. Р. СЛАВЕЙКОВ“, ВЕЛИКО ТЪРНОВО.....

Калина Иванова, Калоян Здравков

ИНОВАТИВЕН МОДЕЛ ЗА ЗАЩИТА НА КОЛЕКЦИИТЕ В
РЕГИОНАЛНАТА БИБЛИОТЕКА „МИХАЛАКИ ГЕОРГИЕВ“, ВИДИН....

Десислава Иванова

ОПАЗВАНЕ И СЪХРАНЕНИЕ НА ФОНДОВЕТЕ В РЕГИОНАЛНАТА
БИБЛИОТЕКА „ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ“, РУСЕ.....

Валерия Йорданова

ОПИТЪТ НА РЕГИОНАЛНАТА БИБЛИОТЕКА „АПРИЛОВ – ПАЛАУЗОВ“,
ГАБРОВО, В ЕКОЛОГИЧНОТО ОПАЗВАНЕ НА ФОНДОВЕ,
РЕДКИ И ЦЕННИ КОЛЕКЦИИ.....

Савина Цонева

ПРЕВЕНЦИЯ И СЪХРАНЕНИЕ НА БИБЛИОТЕЧНИТЕ ДОКУМЕНТИ
В ХРАНИЛИЩАТА НА РЕГИОНАЛНАТА БИБЛИОТЕКА
„ПРОФ. БЕНЮ ЦОНЕВ“, ЛОВЕЧ.....

Юлияна Цанева

ОПАЗВАНЕ И СЪХРАНЕНИЕ НА КОЛЕКЦИИ В РЕГИОНАЛНАТА
БИБЛИОТЕКА „НИКОЛАЙ ВРАНЧЕВ“, СМОЛЯН.....

Теодора Илиева

ОПАЗВАНЕ И СЪХРАНЕНИЕ НА ПИСМЕНОТО НАСЛЕДСТВО
В ГРАДСКАТА БИБЛИОТЕКА „ПЕНЬО ПЕНЕВ“, ДИМИТРОВГРАД.....

Надежда Камбурова

ОПАЗВАНЕ И СЪХРАНЕНИЕ НА ФОНДОВЕТЕ В РЕГИОНАЛНАТА
БИБЛИОТЕКА „ДИМИТЪР ТАЛЕВ“, БЛАГОЕВГРАД.....

Христиана Джельова

БИБЛИОТЕКАТА В НАРОДНО ЧИТАЛИЩЕ „СЛЪНЦЕ“, ИХТИМАН.
ИСТОРИЯ, ОПАЗВАНЕ И СЪХРАНЕНИЕ НА ДОКУМЕНТАЛНОТО
НАСЛЕДСТВО.....

Вилиана Герова

СЪХРАНЕНИЕ И ОПАЗВАНЕ НА БИБЛИОТЕЧНИЯ ФОНД НА
БИБЛИОТЕКАТА В НАРОДНО ЧИТАЛИЩЕ „СЕЛСКА ПРОБУДА 1927“,
С. ВАРВАРА.....

Иванка Трендафилова

ОПАЗВАНЕ И СЪХРАНЕНИЕ НА ФОНДА НА БИБЛИОТЕКАТА
В НАРОДНО ЧИТАЛИЩЕ „СВЕТЛИНА КРЕМИКОВЦИ – 1906“.....

Цветелина Генчова

ОПАЗВАНЕ И СЪХРАНЕНИЕ НА ФОНДА НА БИБЛИОТЕКАТА
НА НМА „ПРОФ. П. ВЛАДИГЕРОВ“, СОФИЯ.....

Наталия Крачанова

СЪХРАНЕНИЕ И ДОСТЪП НА СТАРИЯ ФОНД НА НАРОДНО
ЧИТАЛИЩЕ „СЪГЛАСИЕ 1869“, ПЛЕВЕН, И РНБ „П. Р. СЛАВЕЙКОВ“,
ВЕЛИКО ТЪРНОВО.....

Боряна Ценова

ОПАЗВАНЕ И СЪХРАНЕНИЕ НА БИБЛИОТЕЧНИЯ ФОНД
В УНИВЕРСИТЕТСКАТА БИБЛИОТЕКА НА АГРАРНИЯ УНИВЕРСИТЕТ,
ПЛОВДИВ.....

Кристина Димитрова

КОНЦЕПЦИЯ ЗА ПРЕВАНТИВНО ОПАЗВАНЕ И СЪХРАНЕНИЕ
НА БИБЛИОТЕЧНИЯ ФОНД НА БИБЛИОТЕКАТА НА РУСЕНСКИЯ
УНИВЕРСИТЕТ „АНГЕЛ КЪНЧЕВ“

Евгения Георгиева

ВЪЗРОЖДЕНСКИТЕ ЩАМПИ – ХУДОЖЕСТВЕНИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ
ВЪРХУ ХАРТИЯ, И ПРЕПОРЪКИ ЗА ТЯХНОТО ОПАЗВАНЕ,
ХУДОЖЕСТВЕНА ГАЛЕРИЯ ДАРЕНИЕ „КОЛЕКЦИЯ СВЕТЛИН РУСЕВ“,
ПЛЕВЕН.....

Полина Атанасова

ЕКОЛОГИЧЕН МОДЕЛ ЗА ОПАЗВАНЕ НА ДОКУМЕНТАЛНОТО
КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО ОТ ФОНДА НА МУЗЕЯ ПО ИСТОРИЯ
НА МЕДИЦИНАТА, ВАРНА.....

Ивелина Димитрова

ОПАЗВАНЕ НА ФОНДОХРАНИЛИЩЕТО НА ИСТОРИЧЕСКИЯ МУЗЕЙ
„ПРОФ. АЛЕКСАНДЪР ФОЛ“, МАЛКО ТЪРНОВО.....

Мариета Филчева

ОПАЗВАНЕ НА НАШЕТО КНИЖОВНО И ПИСМЕНО КУЛТУРНО
НАСЛЕДСТВО.....

Матей Станчев, Милена Груева

РЕЦЕНЗИЯ.....

Проф. дфн Иванка Янкова

CONTENTS

INTRODUCTION.....

Iskra Tsvetanska

POLICIES FOR ECOLOGICAL SUSTAINABILITY OF LIBRARIES,
ARCHIVES AND MUSEUMS.....

*Iskra Tsvetanska, Ivanka Yankova, Irena Peteva, Rumelina Vasileva, Silvia
Stancheva, Veska Lasheva, Denitsa Dimitrova, Iliyana Kamburova*

RESTORATION AND CONSERVATION WORK AT THE NATIONAL
LIBRARY “ST. ST. CYRIL AND METHODIUS”.....

Radostina Angelova

CONSERVATION AND SAFEGUARDING OF COLLECTIONS
AT THE LIBRARY OF SOFIA.....

Tanya Tomova

SAFEGUARDING AND CONSERVATION OF COLLECTIONS
AT THE REGIONAL LIBRARY “IVAN VAZOV” – PLOVDIV.....

Stefka Gadzhalova

PREVENTIVE ECOLOGICAL POLICY IN PRESERVATION AND
CONSERVATION OF COLLECTIONS AT THE REGIONAL LIBRARY
“NIKOLA FURNADZHIEV” – PAZARDZHIK

Marin Ivanov

PROTECTION OF THE BOOK HERITAGE AT REGIONAL LIBRARY
“ZAHARIY KNIAZHESKI” – STARA ZAGORA

Tanya Taneva

ACCESS TO AND SAFEGUARDING OF COLLECTIONS AT REGIONAL
LIBRARY “P. R. SLAVEYKOV” – VELIKO TARNOVO.....

Kalina Ivanova, Kaloyan Zdravkov

AN INNOVATIVE MODEL FOR PROTECTION OF COLLECTIONS AT
REGIONAL LIBRARY “MIHALAKI GEORGIEV – VIDIN.....

Desislava Ivanova

SAFEGUARDING AND CONSERVATION OF THE COLLECTIONS AT
REGIONAL LIBRARY “LIUBEN KARAVELOV – RUSSE.....

Valeria Yordanova

THE EXPERIENCE OF REGIONAL LIBRARY “APRILOV – PALAUZOV
IN GABROVO OF ECOLOGICAL SAFEGUARDING OF RARE
AND VALUABLE COLLECTIONS.....

Savina Tsoneva

PREVENTION AND PRESERVATION OF LIBRARY DOCUMENTS AT THE
REPOSITORIES OF REGIONAL LIBRARY “PROF. BENIU TSONEV” –
LOVECH.....

Yuliana Tsaneva

SAFEGUARDING AND CONSERVATION OF COLLECTIONS AT THE
REGIONAL LIBRARY “NIKOLAY VRANCHEV” – SMOLYAN.....

Teodora Ilieva

SAFEGUARDING AND CONSERVATION OF WRITTEN HERITAGE AT THE
CITY LIBRARY “PENYO PENEV” – DIMITROVGRAD.....

Nadezhda Kamburova

SAFEGUARDING AND CONSERVATION OF COLLECTIONS AT THE
REGIONAL LIBRARY “DIMITAR TALEV” – BLAGOEVGRAD.....

Hristiana Dzheliova

THE LIBRARY WITH THE NATIONAL CULTURE COMMUNITY CENTER
“SLUNTSE” – TOWN OF IHTIMAN. HISTORY, PRESERVATION
AND CONSERVATION OF DOCUMENTAL HERITAGE.....

Viliana Gerova

PRESERVATION AND SAFEGUARDING OF THE LIBRARY COLLECTION
OF THE CULTURE COMMUNITY CENTER “SELSKA PROBUDA 1927” –
VARVARA VILLAGE.....

Ivanka Trendafilova

SAFEGUARDING AND CONSERVATION OF THE LIBRARY
COLLECTION AT CULTURE COMMUNITY CENTER “SVETLINA
KREMIKOVTSI – 1906”.....

Tsvetelina Genchova

SAFEGUARDING AND CONSERVATION OF THE LIBRARY COLLECTION
AT STATE MUSIC ACADEMY “P. VLADIGEROV” – SOFIA.....

Natalia Krachanova

CONSERVATION AND ACCESS TO THE OLD COLLECTION OF CULTURE
COMMUNITY CENTER “SAGLASIE 1869” – PLEVEN AND REGIONAL
LIBRARY “P. R. SLAVEYKOV” – VELIKO TARNOVO.....

Boryana Tsenova

PRESERVATION AND CONSERVATION OF THE LIBRARY COLLECTION
AT THE UNIVERSITY LIBRARY OF THE AGRICULTURAL UNIVERSITY –
PLOVDIV.....

Kristina Dimitrova

A CONCEPT ON PREVENTIVE SAFEGUARDING AND CONSERVATION OF
THE LIBRARY COLLECTION OF THE UNIVERSITY OF RUSSE “ANGEL
KANCHEV”.....

Evgeniya Georgieva

REVIVAL STAMPS – WORKS OF ART ON PAPER AND
RECOMMENDATIONS FOR THEIR PRESERVATION – ART GALLERY
DONATION “SVETLIN RUSEV COLLECTION” – PLEVEN.....

Polina Atanasova

ECOLOGICAL MODEL FOR SAFEGUARDING OF THE DOCUMENTAL
CULTURAL HERITAGE OF THE COLLECTION OF THE MEDICINE
HISTORY MUSEUM – VARNA.....

Ivelina Dimitrova

PRESERVATION OF THE COLLECTION REPOSITORY OF THE HISTORY
MUSEUM “PROF. ALEKSANDER FOL” – MALKO TARNOVO.....

Marieta Filcheva

PRESERVATION OF OUR LITERARY AND WRITTEN CULTURAL
HERITAGE.....

Matey Stanchev, Milena Grueva

REVIEW.....

Prof. D.Sc. Ivanka Yankova

ВЪВЕДЕНИЕ

*Д-р инж. Искра Петрова Цветанска-Цекова,
ръководител на проекта „Създаване на еко химичен модел и
лаборатория за обучение по опазване на писменото културно
наследство“ по договор №КП-06-Н40/1 от 10.12.2019 г.*

„Знанието се превръща в сила, когато се прилага.“

П. Дънов

В новата динамично променяща се среда посредством усъвършенстване на управленските технологии и въвеждане на нови авангардни екологични методи и стандарти културните институции трябва да са в състояние да гарантират достъпа и опазването на писменото наследство на България, като постоянно се идентифицират факторите, от които зависят тези диаметрално противоположни, но съвместими помежду си мисии – достъп и опазване.

Въпреки тенденцията за намаляване на зависимостта на хартията в лицето на смартфона и електронните книги нашата история е написана основно на хартия. Нашето знание и културната ни идентичност се основават на различни пергаментни и хартиени артефакти – ръкописи, книги, снимки, отпечатъци и т.н. Докато химията е в основата на науката за консервация на пергамент и хартия, е необходимо да се обърне внимание на смесените колекции от тези артефакти в библиотеки, музеи и архиви. С течение на времето хартиените колекции са сред най-уязвимото културно наследство. Да, ние не можем да спрем времето, което е отговорно за стареенето и

деструктирането на колекциите, но можем да го задържим чрез правилно формулирана политика, основаваща се на научните екологични подходи към опазване и съхранение.

Конструирането на нов екологичен модел за опазване на писмени документи, пряко приложим в България, е свързано с жизнения цикъл на процесите в науката, образованието, социалната сфера, бизнеса, който ще създаде благоприятни условия за развитие на културните институции, съхраняващи писмено културно наследство.

Прилагането на съвременни екологични методи за опазване, превенция и дългосрочно съхранение ще ускори процесите на идентификация, създаването на електронна база данни, дигитализация, социализация и представяне на съхраняваните документални културни ценности в общото европейско пространство в контекста на интегрирането им в съвременния глобализиращ се свят.

Екологичната химия и методите за защита на околната среда, техническите процеси и проблеми по опазване на околната среда са в основата на изграждане на съвременния еко химичен модел за консервация на писменото наследство. Усилията са ориентирани към идентифициране на агентите, които причиняват деструкции на документите, и прилагане на превантивни мерки за предотвратяването им.

Приоритет са прилагането на неинвазивни и безопасни химични методи за анализ и консервационно третиране на писмени колекции. Погледите са насочени все повече към зелената химия, която да служи на устойчивото развитие на съвременното общество. В тази насока голяма част от българските библиотеки и музеи прилагат вече нетоксичния метод аноксия, създаден с кислородни абсорбери, индикатор за отчитане на съдържанието на кислород.

Една алтернатива за екологична дезинфекция, превенция и дългосрочно съхранение на хартиени колекции.

Фиг. 1. Екологичен подход при опазване на тефтерчето на Васил Левски

Прилагането на екологични технологии при опазването на библиотечни и архивни материали е важна задача. Днес движещата сила на консервацията са научните институти и лаборатории под ръководството на учени и специалисти – химици, физици, ентомолози, миколози, историци, палеографи, които трасират пътя на нова наука, **науката за оживяване на тези реликви, без които историята би се превърнала в легенда.**

Технологичното развитие е не само желание, но и ангажимент за инвестиране във време и средства. Изследванията и разработките в сферата на опазването на писменото културно наследство изискват търпение и пътеките за успешни решения са маркирани и с неуспехи, изискващи решителност и спазване на ангажимента и отговорността. Независимо от епохата всеки напредък изисква години работа и трупане на знания и умения за постигане на

съвършени резултати.

Настоящият сборник се издава в рамките на първия етап от изпълнението на проекта „Създаване на еко химичен модел и лаборатория за обучение по опазване на писмено културно наследство“, финансиран от ФНИ към МОН. С това издание екипът си поставя за цел да популяризира резултатите от проведените изследвания и работата с българските институции на паметта, свързани с изясняване на същността, структурата и характеристиките на писменото наследство; методологическите и практическите проблеми при опазване на документалните колекции; със създаването на иновативен, екологичен, концептуално структурен модел на интервенционна консервация на книжовно наследство; със степента на практическото приложение на нетоксичния метод аноксия за лечение, превенция и дългосрочно съхранение на писмени паметници на културата; с осигуряване на водещи практики и тенденции, необходими за изграждането на съвременен модел за управление на процесите съхранение и опазване в България; с обосноваване на необходимост от концепция за създаване на стратегия за опазване на документалното наследство на Република България; със създаването на алгоритъм на програма за внедрен контрол за борба с вредителите като част от стратегическото управление на всяка институция, съхраняваща документално наследство; с внедряване на постигнатите резултати в интерактивна образователна среда в сферата на културните и творческите индустрии и създаване на комуникационен модел на иновативна образователна среда за личностно и общностно развитие в процеса на ученето през целия живот.

Резултатите от реализирането на първия етап от проекта са пряко приложени в практиката и читателите на сборника ще се запознаят с екологичния подход, прилаган в българските библиотеки и музеи, за опазване

на писмени колекции, проведените обучения, които доведоха до създаването на ателиета за екологична консервация и малка реставрация.

С реализацията на първия етап на проекта и с този сборник искаме да обединим библиотеките, архивите и музеите с апел **„Опазване на бъдещето“**, защото резултатът от проекта е и оценка на съществуващите концепции, свързване на наличните мрежи и компетентните кръгове и предложения за ефективни решения. Резултатите са ключови и насочени към създаване на национална стратегия за опазване на българската памет.

Проектният екип вярва, че е успял да създаде в обществеността чувствителност към проблема със застрашеността на българското писмено наследство и че това издание ще се приеме добре от академичната общност. Убедени сме, че постигнатите резултати са в пряка подкрепа и в дейността на Университета по библиотекознание и информационни технологии.

Благодаря на всички директори и служители от библиотеките и музеите в страната за взаимното сътрудничество и за съдействието при осигуряване на дейностите по проекта за справяне с неотложните проблеми на нашето писмено наследство с екологичен подход, за срещите с професионалните общности за обсъждане на принципни въпроси – всичко това би било невъзможно без вашата активност. Понякога си давах сметка, че заедно правим чудеса, усещането за подкрепа и смисъл на това, което създаваме заедно. Оценявам вашия ентузиазъм, отговорността и високия ви професионализъм.

ПОЛИТИКИ ЗА ЕКОЛОГИЧНА УСТОЙЧИВОСТ НА БИБЛИОТЕКИ, АРХИВИ И МУЗЕИ

Д-р инж. Искра Цветанска,
проф. дфн Иванка Янкова,
проф. дн Ирена Петева,
доц. д-р Румелина Василева,
доц. д-р Силвия Станчева,
доц. д-р инж. Веска Лашева*,
д-р Деница Димитрова,
докторант Илияна Камбурова,
УниБИТ,
*ХТМУ – София,
e-mail: i.cvetanska@unibit.bg

Резюме. Статията разглежда новите възможности за екологична превенция и консервация на писмени колекции. Поглед към устойчив екологичен контрол чрез създаване на система за управление на околната среда в институциите и подобряване на тяхната среда за съхранение на колекции. Посочени са основните етерични масла като подходяща алтернатива за екологично лечение и еко иновативната синергия за безопасно почистване на документи върху хартиен носител чрез използването на хидролати. Акцент е иновативната екологична дезинфекционна хартия с антибактериална и вирусостатична функция, която се прилага в опазване на писменото наследство като превантивен материал. Фиксираните наноструктурирани цинкови и сребърни комплекси, неутрализирайки и улавяйки вируси, бактерии и дрожди, не се отделят от хартията и по този начин са безопасни за хората и околната среда. Политиките за екологична устойчивост на библиотеки, архиви и музеи са представени под формата на критерии за въвеждане на стъпки, които могат да бъдат следвани за постигане на най-добрите практики. Международните екологични цели стават все по-регламентирани и се очаква библиотечният, архивният и музейният сектор да изпитва все по-голям натиск да намали консумацията на енергия.

Ключови думи: екологична превенция, колекции, етерични масла, дезинфекционна екологична хартия, международни екологични цели

Abstract. The article discusses the new opportunities for environmental prevention and conservation of written collections. A look at sustainable environmental control by creating an environmental management system in institutions and improving their collection storage environment. The essential oils are indicated as a suitable alternative for ecological treatment and the eco-innovative synergy for safe cleaning of paper documents through the use of hydrolates. The emphasis is on the innovative ecological “disinfection paper”

with antibacterial and virostatic function, which is applied in the protection of the written heritage as a preventive material. Fixed nanostructured zinc and silver complexes, neutralizing and capturing viruses, bacteria and yeast are not separated from the paper and thus are safe for humans and the environment. The environmental sustainability policies of libraries, archives and museums are presented in the form of criteria for introducing steps that can be followed to achieve best practices. International environmental goals are becoming more regulated and the library, archives and museum sectors are expected to be under increasing pressure to reduce energy consumption.

Keywords: *ecological prevention, collections, essential oils, disinfectant ecological paper, international ecological goals*

В областта на превантивното опазване на писмени колекции има множество предизвикателства, с които човек се сблъсква. Някои от най-големите проблеми, които възникват при третирането на писмени документи, са резултат от крехки неустойчиви мастила и темпераментните влакна в хартиения документ. Писмените колекции не издържат на изпитанието на времето. Много от условията, с които се сблъскваме, са не само свързани с възрастта, но и с неправилното съхранение. Безкиселинните и архивните опаковки са сравнително нови в областта на рамковите практики. Повечето хора дори не осъзнават, че киселинните материали обикновено са причината за постепенното влошаване на хартията, докато не стане твърде късно и документът е силно пожълтял, разрушен и деструкцията е прекалено тежка, за да можем да го възстановим.

Документите, ръкописите, отпечатъците, рисунките, брошурите, периодичните издания, вестниците и пощенските картички обикновено са направени от хартия – органично вещество, което е уязвимо и се деструктира с течение на времето. Някои видове хартия са особено уязвими, например киселата хартия от дървесен пулп, която се произвежда през по-голямата част на XIX и XX в. За разлика от по-ранните хартии, които са изработени от висококачествени влакна, хартиите от дървесен пулп съдържат естествени примеси и странични продукти от производствения процес, които се разпадат и образуват киселини в присъствието на топлина, светлина и влага във въздуха.

Замърсяващите вещества във въздуха и/или директният контакт с недоброкачествени опаковки за съхранение също причиняват промяна в цвета и наситеността на хартията.

Приложение на етеричните масла за екологична превенция

Последните тенденции и изследвания в консервацията и превенцията на писменото наследство са свързани с натурални продукти, извлечени от растения. Тези методи са високоефективни и същевременно не оказват негативно въздействие върху околната среда и човека. Направени са анализи на въздействието на различни етерични масла в множество библиотеки по света. Те имат подчертано положително въздействие в борбата срещу биоразградимите бактерии в писменото наследство.

Етеричните масла са природен продукт, получен чрез дестилация или екстракция, и намират приложение в борбата с гъбични вредители и алергени.

Основните масла, използвани в практиката на различни световни библиотеки за екологична превенция и лечение на писмени колекции, са:

- Кедрово дърво (*Cedrus Species*)
- Карамфил (*Syzygium aromaticum*)
- Мента (*Mentha piperita*)
- Лавандула (*Lavandula angustifolia*)
- Евкалипт (*Eucalyptus globulus*)
- Бергамот (*Citrus bergamia*)
- Чаено дърво (*Melaleuca alternifolia*)
- Бял бор (*Pinus sylvestris*)
- Равнец (*Achillea millefolium*)
- Анасон семена (*Pimpinella anisum*)
- Кимион (*Cuminum cyminum*)

- Лаврово дърво (*Laurus nobilis*)
- Риган (*Origanum vulgare*)
- Сладък портокал (*Citrus Cinensis*).

Етеричните масла се използват задължително разтворени в дезинфекционен разтвор, като най-добрата концентрация е към 100 мл 70% етилов алкохол да се прибави 0,5 мл етерично масло (най-често от чаено дърво). Концентрацията на етеричното масло е различна в зависимост от неговите свойства и наситеност.

Консервационната намеса се извършва по необходимост или през определени периоди се извършва профилактично обеззаразяване в хранилищата. Препоръчително е тази превенция да става през пролетния (април) и есенния сезон (септември).

Методът на консервационна намеса с етерични масла се състои в следното:

- Книгите или документите се поставят на равна повърхност и се третира внимателно със спиртен разтвор на етерично масло.
- Поставя се филтърна хартия между страниците и на кориците от външната страна на книгата.
- Обработените документи се поставят в затворена опаковка за период от 3–4 дни, за да бъдат окончателно унищожени спорите на вредните микроорганизми.

Погледът върху перспективите и дейностите, свързани с опазване и съхранение на колекциите, е насочен към превантивната консервация и околната среда. Обръща се специално внимание на загрижеността и мнението на експертите по въпроси, свързани с екологичните условия на съхранение.

Замърсяването на въздуха е едно от влиянията на околната среда, чрез което се влошават колекциите, разположени на закрито в хранилищата. Други

съществени влияния, като температура, относителна влажност и светлина, често се наблюдават и контролират. Наличието на замърсители във въздуха порядко се измерва или включва в оценката на риска. Обсъждат се последиците от натрупването на замърсявания в закритите помещения и върху колекциите. Няма да се спираме на основните замърсители в библиотечната и архивната среда и какво е тяхното въздействие върху материалите. Казусите, сравняващи стари и нови сгради със или без филтрация на въздуха, предполагат, че замърсяването основно прониква в сградите чрез свободното движение на въздуха. Други проучвания показват ползи от използването на активна въздушна филтрация, особено в градските райони с високи нива на замърсявания. Понастоящем използването на дозиметри, а не измервания на концентрациите е основният фокус в изследванията за опазване на колекции. Обсъждат се различни подходи за определяне на допустимите граници за замърсяване на въздуха включително установяването на т.нар. нива на неблагоприятните въздействия.

Еко иновативна синергия за безопасно почистване на документи върху хартиен носител чрез използването на хидролати. Нова и интересна еко иновативна употреба на хидролатите, тъй като те са в състояние не само да почистят хартиените документи, но и да унищожат присъстващите върху хартията гъбични клетки, които потенциално са вредни както за документите, така и за хората.

Поглед към устойчив екологичен контрол чрез създаване на система за управление на околната среда за цялата библиотека и подобряване на нейната среда за съхранение на колекции.

От друга страна се наблюдава разширяване на опциите за нетоксично лечение и превенция в областта на опазването на документалното наследство, което не трябва да бъде пренебрегвано от българските институции на паметта.

Създават се все по-нови и по-подходящи научнообосновани методи, например използването на модифицирани атмосфери аноксия.

Пандемията Covid-19 създаде сериозни предизвикателства. Разработена е т.нар. дезинфекционна хартия с антибактериална и вирусостатична функция, която остава през целия живот на хартията. Двойственият характер на тази специална хартия се изразява във факта, че започва да убива едновременно бактерии и вируси след контакт. Бактериите се убиват за около една минута с ефективност над 99%. Настъпва пълно инактивиране. Covid тестовете потвърждават за вирусите, че след 10 минути инактивирането е около 70% и след 30 минути всички вируси на повърхността се инактивират. Новостта на хартията се крие в специално разработен пълнител. Собек обяснява, че в пълнителя са фиксирани наноструктурирани цинкови и сребърни комплекси, които неутрализират и улавят вируси, бактерии и дрожди, но в същото време не се отделят от хартията и по този начин са безопасни за хората и околната среда. Според учените тези комплекси могат да бъдат фиксирани и върху други материали, например тъкани. Разработената дезинфекционна хартия може да се прилага в опазване на писменото наследство като превантивен материал¹.

Екологична устойчивост в консервационната практика

Напоследък сред консерваторите реставратори се наблюдава повишена информираност за необходимостта от устойчивост на околната среда и е постигнат напредък към тази цел. Много институции използват въглеродния отпечатък като мярка за въглеродните емисии и средство за определяне и поддържане на тяхното въздействие върху околната среда. Идентифицират се редица прости незабавни мерки, които могат да бъдат приети от

¹ <https://www.ceskenoviny.cz/zpravy/cesti-vedci-vyvinuli-novy-typ-papiru-ktery-nici-viry/1966711>

консерваторите реставратори за намаляване на въздействието на тяхната практика върху околната среда. Използвайки съществуващите *политики за екологична устойчивост на библиотеки, архиви и музеи* като насока, тези мерки са представени под формата на *критерии за въвеждане на стъпки, които могат да бъдат следвани за постигане на най-добрите практики*.

Общоприето е, че промените в климата все повече са резултат от човешката дейност. Тези промени имат и ще продължат да имат драматичен глобален ефект върху човечеството и културното наследство като цяло, което консерваторите се стремят да запазят. Очаква се климатичните вариации да доведат до структурни щети на писменото наследство, доминиране на нови, по-разрушителни форми на биоразрушаване, както и до загубата на деструктирани и на писмени колекции в добро състояние.

Международните екологични цели стават все по-регламентирани и се очаква библиотечният, архивният и музейният сектор да изпитва все по-голям натиск да намали консумацията на енергия. С други думи изразходването на енергия за постигане на строг контрол на относителната влажност (RH) може да допринесе за причините, които опустошават цели колекции.

Изменението на климата често се разглежда като най-голямото предизвикателство на XXI в. Устойчивото развитие, определено като „задоволяване на нуждите на настоящето, без да се нарушава способността на бъдещите поколения да отговарят на собствените си нужди“, се счита, че предлага най-голямото обещание за успех в справянето с това предизвикателство. Подходът, обхващащ социални, икономически и екологични проблеми, е от ключово значение за устойчивото развитие. Устойчивостта на околната среда може да бъде постигната чрез смекчаване на потреблението на енергия, използване на ресурси, производство на отпадъци и адаптиране на нагласите за удължаване на използваемия живот на

материалите. Освен че изпитват множество социални и икономически ползи, като се държат по този начин, консерваторите ще отговорят на професионалните етични кодекси. Например професионалните насоки на Европейската конфедерация на консерваторите реставратори (ECCO) повеляват, че консерваторите не трябва да използват материали или техники, които увреждат културното наследство, околната среда или хората.

ИЗПОЛЗВАНИ ИЗТОЧНИЦИ

1. Identify, prevent and remove mold and mildew from books. URL: <<https://www.biblio.com/book-collecting/care-preservation/prevent-remove-mold-mildew/>>
2. The best essential oils to stop mold, article by Chad Pegura. URL: <<https://organicaromas.com/blogs/aromatherapy-and-essential-oils/the-best-essential-oils-to-stop-mold>>
3. Essential oil common name and botanical name index. URL: <http://www.ingredientstodiefor.com/item/Essential_Oil_Common_Name_and_Botanical_Name_Index/1336?category=79>

РЕСТАВРАЦИЯ И КОНСЕРВАЦИЯ В НАЦИОНАЛНАТА БИБЛИОТЕКА „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“

Докторант Радостина Ангелова,
НБКМ,
e-mail: Radostina1973@outlook.com

Резюме. В Националната библиотека на България се намира най-старата лаборатория за консервация и реставрация, отговаряща за опазването и експонирането на обектите в колекциите. Тези ценни паметници включват карти, графики и рисунки, ръкописи, старопечатни книги, фотографии, ориенталски архивни документи, албуми, документи на пергаментна основа. През реставрационния център на Националната библиотека са преминали едни от най-ценните и емблематични паметници на българската култура. Специалистите в отдела се занимават с всички етапи и процеси, свързани с реставрацията на обекти на книжовното и документалното наследство. Реставрационните дейности включват изследване, документация, обработка и превантивна грижа, като всяка от тях е подкрепена от внимателно изследване и специализирано образование. В Националната библиотека на България се прилага екологична технология за лечение на ценните ръкописи, книги и архивни материали от фондовете на НБКМ. Тя представлява нетоксична дезинфекция и дезинсекция в контролирана безкислородна среда и внедрен контрол на нашествия от насекоми при това без никакъв риск за книжовното културно наследство, за хората и околната среда.

Ключови думи: реставрация, консервация, екологична технология, писмено наследство, библиотечни фондове

Abstract. The National Library of Bulgaria houses the oldest laboratory for conservation and restoration, responsible for the preservation and exhibition of objects in the collections. These valuable monuments include maps, graphics and drawings, manuscripts, old print books, photographs, oriental archival documents, albums, parchment-based documents. Some of the most valuable and emblematic monuments of Bulgarian culture have passed through the restoration center of the National Library. The specialists in the department deal with all stages and processes related to the restoration of objects of literary and documentary heritage. Restoration activities include research, documentation, treatment and preventive care, each supported by careful research and specialized education. The National Library of Bulgaria applies ecological technology for “treatment” of valuable manuscripts, books and archival materials from the NLCM collections. It is a non-toxic disinfection and disinsection in a controlled oxygen-free environment and implemented control of insect infestations, without any risk to the literary cultural heritage, people and the environment.

Keywords: restoration, conservation, ecological technology, written heritage, library collections

Увод

Библиотеките са културни институти, които имат за задача да комплектуват, съхраняват, опазват и предоставят за ползване книжовните

ценности на своите потребители. Следователно обективно е необходимо да се изпълняват противоречиви функции: запазване на културно-историческите паметници и в същото време осигуряване на достъп до тях за настоящите и бъдещите поколения. Трябва да се помни, че библиотеките са институции, които носят пряка материална, професионална и морална отговорност пред бъдещите поколения за съхранението на натрупаните от човечеството постижения. Документите, съхранявани в библиотеките, се правят най-вече на хартия и постепенно се влошават в процеса на съхранение и употреба. Естественото стареене, нарушенията в режима на съхранение, небрежността на читателите, спешните ситуации, причинени както от злополуки, така и от природни бедствия са основните причини за загубата на библиотечните паметници.

По същество консервацията и реставрацията на писмените материали обхващат проблемите, свързани с превантивните или възстановителните мерки за запазването и доближаването на обектите до началното им състояние. Но за да се приложат възстановителните процеси в една или друга степен, е необходимо да се познават същностните изменения на материалите, изграждащи книжното тяло при дълготрайното им съхранение, да се преустанови действието на разрушителните фактори, предизвикващи ускореното стареене на хартията и мастилата и да се разкрият надеждни способности и методи на реставрация.

Реставрация и консервация в Националната библиотека

В България най-големият център за реставрация и консервация на обекти върху хартиена основа се намира в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Тук работи екип от реставратори и книговезци, чиято основна цел е

поддръжка, профилактика и възстановяване на физическото състояние на фондовете на Националната библиотека.

Като част от Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ отдел „Реставрационен център“ отговаря за опазването и експонирането на обектите в колекциите. Тези ценни паметници включват карти, графики и рисунки, ръкописи, старопечатни книги, фотографии, ориенталски архивни документи, албуми, документи на пергаментова основа и много други.

През годините през Реставрационния център на Националната библиотека са преминали едни от най-ценните и емблематични паметници на българската култура. Специалистите в отдела се занимават с всички етапи и процеси, свързани с реставрацията на обекти на книжовното и документалното наследство. Реставрационните дейности включват изследване, документация, обработка и превантивна грижа, като всяка от тях е подкрепена от внимателно обследване и специализирано образование.

Основните методи са ръчна и машинна реставрация, като ежедневно в отдела се използват утвърдените методи за работа с модерни материали. Механичното почистване е приложимо за почти всички документи и се извършва с помощта на различни видове гуми и специализирани гъби (гума на прах, гъба от естествен каучук, гъби от вулканизиран латекс) за отстраняване и на най-упоритите замърсявания.

Възстановяването на целостта на обектите чрез японска хартия е изключително важно за заздравяването и укрепването на документите. За целта се използват няколко метода, най-разпространеният от които е ръчната реставрация с помощта на японска хартия и метил-целулозно лепило.

Лабораторията по консервация и реставрация разполага и с модерен листоотливен апарат и вакуумна маса с ниско налягане, благодарение на които се осъществява бърза, качествена и обратима намеса.

Ето защо първостепенната задача на Лабораторията за консервация и реставрация на писмените материали в настоящия етап от развитието ѝ е не механичното залепване на разкъсаните места на отделна страница, не възстановяване само на липсващите части от документите с нов материал, не реконструкция на книжното тяло, а стабилизация на материалната основа на книгата, за да бъдат прекратени по-нататъшните разрушителни процеси. Целта е физически те да се запазят за максимално дълго време.

В работата на Лабораторията за консервация и реставрация при Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ са въведени общоприетите методи на реставрация, прилагани в сродни по дейност чуждестранни лаборатории, ателиета и институти. В качеството на стандартизиран метод в световен мащаб все още господства класическият способ на реставрация. Този метод много успешно и при високо качество на работа се прилага и при нас. Със своите положителни и отрицателни страни той се основава на ползването на прозрачни материали – японска хартия, копринени воали и синтетични полимери, които укрепват и гарантират дълготрайността на хартията и на документите.

Причини за разрушаване на библиотечните фондове

Консервацията на библиотечните фондове и на писмените материали като паметници на цивилизацията и на духовната памет на човешкия гений изисква възможно най-здрава среда и обстановка на съхранение, за да бъде осигурена максималната им дълготрайност.

В този случай консервацията на библиотечните фондове като комплексен проблем обхваща въпросите:

- изясняване на причините за разрушаване на писмените материали;

- разработване на правила за установяване на оптимален режим на съхранение с цел да бъдат предпазени фондовете от физикохимични и биологични разрушения;

- методи за стабилизация и възстановяване на хартията.

Причините за влошаване на физическото състояние на библиотечните фондове в процеса на съхранението им в библиотеките най-общо могат да бъдат определени като:

- Изменения в хартията, протичащи в резултат на закономерните процеси на естественото стареене на органичната материя, вложена като суровинен материал при производството ѝ. Тези явления протичат независимо от нашата воля. Пълното им преустановяване е невъзможно, но във възможностите на човека е да забави или да ограничи тяхното действие.

- Изменения, които протичат под влияние на околната среда. Това са физикохимични деструкционни процеси, развиващи се под въздействието на външни фактори – температура, влажност, светлина, атмосферни газове, механична натовареност, напрежение и биокорозии.

Известно е, че книгите като органични продукти поддържат физикохимично равновесие с околната среда – средата на съхранението. Всяка промяна на условията на съхранение (повишаване на температурата, на влажността, на осветлението и др.) нарушава изграденото равновесие на системата хартия – околна среда. Създават се условия за протичане на реакции, които водят до бавни или до бързи промени в хартията. Последните се засилват в съответствие с отслабване на съпротивата на материалите, влезли в състава на книгата – хартия, картон, лепила, книговезки материали.

Както вече бе отбелязано, книгите в условията на библиотеките се съхраняват в определена въздушна среда, която в зависимост от местонахождението бива повече или по-малко замърсена с вредни за хартията

газове – водород, кислород, водородни и въглеродни окиси, серни съединения, бензинови пари, прах и др. Под тяхно влияние и в присъствието на изразена въздушна влажност и определена температура, както и под влияние на светлинното въздействие, в хартията протичат окислителни процеси.

Активно разрушение на хартията и на писмените материали се наблюдава и под въздействието на естествената и изкуствената светлина. Деструкцията на хартията в тези случаи се дължи на фотоокислителните процеси, които протичат твърде активно в присъствието на кислорода от въздуха.

Хидролизата на хартията, химическото разпадане на кожените подвързки (напукване и нацепване на кожата), избледняването или оксидирането на мастилата, окислението на металните обкови започват обикновено при наличие на влага във въздуха, но протичат с активното участие на кислорода и взаимодействието между водата и киселите газове (серни, въглеродни и азотни окиси) във въздушната среда.

Много полезно е да се анализират поотделно причините, които предизвикват разрушението на библиотечните фондове във физикохимичен аспект, но не е без значение обстоятелството, че похабяването на фондовете се дължи на сборното въздействие на изброените фактори. Например плесенясването на фондовете и пигментирането на хартията се причиняват от микроорганизми – плесенни гъбички, бактерии, актиномицети. Тяхното развитие върху хартията се благоприятства от повишената влажност във фондохранилището, която на свой ред се дължи на резките температурни промени. От друга страна микроорганизми ще се развиват върху онази хартия, която представлява за тях по-добър хранителен субстрат, и др.

Повредите върху книгите имат твърде разнообразен характер, но в общи линии могат да се групират така:

Повреди на подвързията – изкривяване, разлепване, отделяне на книжното тяло от подвързията и плесенясване. Повредите на подвързията са свързани с повишаването на относителната влажност на въздуха и температурата за дълъг период от време и с обстоятелството, че тази част на книгата е изложена в най-силна степен на атмосферно влияние, съпроводено с усилена кондензация на влага и следващо пресъхване. По подвързията има обилен хранителен субстрат за микроорганизми – картон, лепила, дървесина, целулоза и пр. На последно място – но не на последно по важност, това е мястото на книгата, което се намира в пряк контакт с вредните примеси на въздуха и с вредното влияние на светлината. От общото количество похабени книги 58% са с този вид повреди.

Увеличена киселинност на хартията – увреждане, което се среща при 45% от книгите, вестниците и архивите. Това увреждане се дължи на натрупването на киселинност, получена чрез естествената деструкция на целулозата, на присъствието на сярна киселина, включена в структурата на хартията още при производството ѝ, или на каталитичното окисление на тежки метали, намиращи се като онечистване още при производството.

Увреждане на книгите от насекоми. Складовите помещения на книгохранилищата с тяхното хигиенно-санитарно състояние и съществуващите микроклиматични особености оформят екологичните условия за развитие на насекомите. Разрушението на книги от насекоми е разпространено явление и при масова инвазия те представляват сериозна опасност не само за библиотеките, но и за всички културни институти, които съхраняват културни ценности.

Климатични фактори – температура, влажност, светлина и въздушна среда, предизвикват сериозни повреди върху хартията. Комплексното им въздействие дава отражение върху характера на повредите при различните видове хартии. Оттук произлиза необходимостта да се въведе диференциран подход в съхранението, свързано с периодизацията на изданията.

В процесите на съхранение книжните фондове на библиотеките стареят и губят физикомеханичните си качества. Тези процеси не могат да се преустановят, но трябва да се забавят, като се създават възможно най-благоприятни условия за съхранение, т.е. да се установи комплекс от условия, включващ библиотечните норми за организация на книгохранилищата, нормите за ползването и транспортирането на книгата от постоянното ѝ място в складовите помещения до читателя, поддържане на оптимален микроклимат и хигиенно-санитарен режим. Необходимо е да се поддържа оптимален микроклимат в границите: температура $18^{\circ} + 2^{\circ}\text{C}$; относителна влажност $55\text{--}60\% + 5\%$; регулиране на въздухообмена (от 2 до 3 пъти в час) и на дневна и на изкуствена светлина; филтриране на ултравиолетовите лъчи от естествените и изкуствените източници на осветление.

Писмените материали поглъщат в различна степен светлинната енергия, която активизира фотоокислителните процеси на хартията. За предпазване на библиотечните фондове от вредното въздействие на светлината е необходимо стъклата на прозорците да филтрират дневната светлина. Това може да бъде осъществено, като се заменят обикновените стъкла с филтриращи, като се матират или боядисат стъклата с филтриращи замазки (в краен случай с бяла блажна боя), като се монтират щори или други защитни съоръжения.

Микрофилмите, ксерокопията, микрофишите и микрокартите и различни други репрографски копия днес в световен мащаб се приемат като форма на консервация с цел да се ограничи ползването на ценните материали

и документи, които са в изключително лошо състояние, а от друга страна се използват като много сполучлива форма за работа с читателите.

Към консервационните изисквания за опазване на библиотечните фондове се отнасят изискванията и за поддържане на определен хигиенно-санитарен минимум – чистота на пода, на стените и прозорците, на стелажите, които да се измиват ежеседмично с миещи препарати. Особено внимание трябва да се обърне на почистването на книжния фонд от прах и провеждането на текуща профилактика.

Не без значение за консервацията на фондовете са изискванията за разположението на стелажите и подреждането на книгите върху тях. Много отдавна е известно, че дървените стелажки са носители на влага (когато дървото не е изсъхнало), на различни видове дървояди и гъби, които в даден момент се превръщат в потенциални вредители на книжните фондове.

Новопостъпилите книги, купени по антикварен път или получени като дарения от частни колекции, както и пристигащите колетни пратки, задължително трябва да се преглеждат.

Към задължителните профилактични мерки на библиотеките се отнасят и периодичните прегледи на фондовете. При фонд от 1000 книги се преглеждат 100, до 5000 – 250, до 10 000 – 400, до 50 000 – 1000 книги, и т.н. Когато при проверката на фондовете се установи, че 1% от книгите имат увреждане от биологични вредители, целият масив се подлага на незабавна дезинфекция или дезинсекция. При заболяемост, по-ниска от 0,5% от прегледаните фондове, се отделят само заболелите книги, които частично се дезинфекцират.

Реставрационно-консервационни процеси и методи на работа

Както вече бе отбелязано, причините за естественото стареене на библиотечните фондове се обуславят от взаимно свързани и комплексно

действащи фактори. Една значителна част от повредите на книгите и периодичните издания се дължи на оксидацията на хартията – процес, свързан с повишаване киселинното ѝ съдържание.

Киселинно натрупване в хартията се получава и от киселите мастила, с които са изписани или отпечатани книгите, ръкописите и архивните документи. Известно е, че в състава на мастилата освен галова и танинова киселина за избистряне на мастиления разтвор производителите прибавят сярна, оцетна или солна киселина. При изписване на текста освен багреци се компоненти, които фиксират щрихите на буквите, в хартията се нанася и наличната киселина. Под нейното въздействие с течение на времето се разрушава партията на изписаните редове, след което тя мигрира в околните участъци на страниците и прониква в дълбочина на книжното тяло. В тези участъци хартията на документите потъмнява с кафеникави тонове, текстът избледнява, страниците жълтеят, лесно се чупят.

Неутрализацията на киселинността в хартията е важен консервационен процес, при който чрез единичната или масовата обработка на документите в състава на хартията се въвеждат буферни вещества, които поддържат рН на хартията в оптимални за съхранение граници. В същото време те отстраняват възможността за протичане на окислително-редукционни процеси при бъдещо съхранение.

Преди да се пристъпи към провеждането на каквито и да било неутрализационни процедури, трябва да се изяснят някои основни въпроси, свързани с устойчивостта на текста или рисунката към вода или към обработка с органични разтвори.

Твърде много са пътищата и начините, чрез които се увеличава киселинността на хартията при продължителното ѝ съхранение. И все пак, ако

се опитаме да групираме най-общо причините за повишаването на рН на хартията, трябва да ги включим в следната последователност:

- 1) киселинност, получена по пътя на естествената деструкция и деградация на целулозата при окислението ѝ;
- 2) киселинност, получена от алуминиевия сулфат, включен в структурата на хартията;
- 3) киселинност, получена чрез каталитичното окисление на тежки метали (желязо), намиращи се като замърсявания в хартията;
- 4) киселинност от мастилата.

От това произтичат големите консервационни проблеми по неутрализацията на хартията. Доказано е, че киселинните натрупвания в хартията, получени от дисоциирането на алуминиевия сулфат, могат да се отстранят по твърде елементарен начин, например чрез различни видове промивки в алкохолни или други разтвори.

Механично и химично почистване на писмените материали в процеса на реставрация

Известно е, че хартията е изградена от безпорядъчно разположени целулозни влакна, които образуват тяло с поресто-капилярна структура и сложен повърхностен микрорелеф. От друга страна целулозните молекули съдържат многофункционални групи (хидроксилни, карбоксилни, алдехидни, карбонилни и др.), които определят химическата ѝ природа. Тези свойства на хартията, както и белият цвят, са твърде благоприятни за общото замърсяване на книгите, което по своята същност е различно изразено и се засилва при съхранението и ползването на библиотечните фондове.

Степента на замърсяване на определен вид хартия зависи от редица фактори, по-важните от които са условията на съхранение и ползване, агрегатното състояние на замърсяващото вещество и структурата на хартията.

По време на четене или при съхранението върху книгите попадат микроскопични, невидими с просто око пращинки, които полепват по хартията. Те се смесват с различни мазни и влажни вещества (секрети от потните и мастните жлези на ръката, въздушна влага и др.) и образуват лепкава маса, която прониква в хартията и запълва поресто-капилярната ѝ структура.

Най-общо замърсяването на хартията се намира в пряка зависимост от действието на електростатични, механични и химични сили. Замърсяващите вещества могат да се отлагат върху хартията или да влизат във взаимодействие с нея в твърдо, течно и газообразно състояние, но могат да се получат и в резултат от жизнената дейност на микроорганизми.

Става ясно, че какъвто и вид замърсяване да е – от органичен или неорганичен произход, то крие опасност при дълготрайното съхранение на фондовете. Особено опасни са веществата, които имат киселинен характер и под чието въздействие активно се разрушава хартията. Тези обстоятелства налагат в процесите на реставрация да се направи добро механично и химично почистване като част от единния консервационен процес.

Механичното почистване е начална консервационна обработка на материалите и предшества всички останали реставрационни процедури.

Водна обработка на книгите

Водната обработка е най-традиционният метод за почистване на хартията главно от петна от неорганичен произход – кал, прах, сажиди, минерални соли и др. Преди да се пристъпи към този вид обработка, е необходимо да се провери въздействието на водата върху мастилото на

съответния документ. Възможно е във водния разтвор да бъдат прибавени и миешки средства като неутрални сапуни или шампоани, които спомагат за отделянето на някои лепила, за намаляване на общото пожълтяване на хартията. Те се нанасят с мека четка и леки движения по повърхността на листа. Добър ефект на общо почистване се получава при ползване на почистваща паста от 20 г неутрален сапун, 50 мл 95-процентен етилов алкохол и 50 мл вода. Водната обработка е задължителна преди процесите избелване и неутрализация на хартии с ниско рН. След еднократно тампониране обработените страници или архивите се сушат на стайна температура или с помощта на филтърни хартии. След изсушаването им налепите от плесените се свалят с четка, като се работи под камина. Понякога се налага след обикновената тампонна обработка между страниците на заразените документи да се вмъкват филтърни хартии, обработени с 5% спиртен разтвор на формалин. Документите се пакетират и престояват в опаковката най-малко 24 часа под действието на формалиновите пари. Вследствие на обработването на хартията с водни разтвори, които имат окислително и редукиционно действие, се получава частично разграждане на целулозата до оксигулоза. Това води до снижение на химичните и на механичните качества на хартията, т.е. намалява здравината на влакнестите и междувлакнестите връзки.

Реставрация на различни обекти от хартия

При извършване на възстановителната дейност по метода на класическата реставрация всички операции се извършват ръчно. Процесите се извършват в определена последователност: дезинфекция, дезинсекция и дератизация; механично и химично почистване; деацидификация; стабилизация; възстановяване на целостта и форматната големина на документите; пресоване и възстановяване. Дезинфекция, дезинсекция и

дератизация се извършват преди началото на всяка реставрация на обекта от хартия, само при необходимост върху заболели книги и архивни документи и само след проби за издръжливост на мастилата. Дезинфекцията с тимолови пари намира широко приложение в реставрационно-консервационната практика. Намокрената хартия с посочения разтвор се оставя при стайна температура до изпарение на разтворителя. Обработените филтърни листове хартия се нареждат между страниците на заболялата книга. Книгите се опаковат плътно в найлонова опаковка и така престояват около 10 денонощия. Важно условие е дезинфекционните методи и използваните материали и реактиви да са безвредни за хартията, мастилата и човека. Затова е особено актуален въпросът за намиране на безвредни средства за предпазване от микробиологично заразяване на книжните материали.

Реставрация на вестници

При производството на вестникарската хартия в състава ѝ влиза голямо количество лигнин, който е нетраен продукт, лесно се окислява от кислорода от въздуха, което е причина за бързото му пожълтяване. Обектите са подложени на водна обработка между два слоя холитекс след механично почистване. Краищата и местата на прегъването им са укрепени с японска хартия и метил-целулозно лепило, запълнени са липсващите части двустранно чрез няколко слоя японска хартия.

Фиг. 1.

Рестаурация на ръкописни и печатни книги

Ръкописната книга при постъпването ѝ за рестаурация се дезинфектира. Извършват се интервенции по разподвързване; снемане на корицата и подмяната ѝ с нова (поради силната ѝ деструкция). Листовите са механично почистени, укрепени са разкъсаните участъци чрез тънки ленти японска хартия, тонирана в подходящия цвят, близък до цвета на оригинала. За да не се получава ръб върху повърхността на листа, който се реставрира, японската хартия не се реже с ножици, а се къса на ленти по дължината на самата хартия и с ширината на разкъсаната част и във влажно състояние се отнема точно по контурите на разкъсванията върху самия документ. Разкъсаните части се подлепват от двете страни на всеки документ. Изисква се внимание добавената хартия да не образува ръб върху оригинала, да няма застъпващи се части, за да не се получи удебеляване върху оригинала между старата и новата хартия, защото това ще пречи на разчитането на текста. Възстановяването се извършва от двете страни на листа, за да се предпази той от бъдещи разлепвания. Задължително е да се обръща внимание да не се получават въздушни мехури или напластяване на лепилния слой. Когато е извършена рестаурационната процедура, чрез тампониране с навлажнен тампон се отнема част от лепилния

слой, за да не се получава лъскавина. Когато реставрираните листове изсъхнат, се поставят между восъчна и/или филтърна хартия и картони под тежест или на преса.

Фиг. 2. Реставрация на ръкописни и печатни книги

Печатната книга е разподвързана, механично почистена от повърхностни замърсявания с Wishab – гъба. След разкомплектоването ѝ се подлага на проба за разтворимост на мастилата. След като се установи, че те са водоустойчиви, се подлага на водна обработка – всеки лист се поставя между два пласта холитекс и се потапя в дестилирана вода, в която е добавено миещо средство – неутрален сапун, спомагащ за отделяне на някои лепила и за намаляване на общото пожълтяване на хартията. С помощта на по-плътна японска хартия, тонирана в подходящия цвят с цвета на корицата, се укрепват краищата ѝ, като листовите се захващат за нея посредством подлепянето им с нов адхезив, представляващ водна дисперсия на основата на поливинилацетат – Planatol BV. Накрая обектът се притиска за изправяне под тежест.

Фиг. 3.

Реставрация на фотографиии

Извършва се демонтиране на фотографията, почистване със специално почистващо средство за отстраняване на повърхностни замърсявания, без да се образуват капки и петна върху нея – Filpron (предназначено за черно-бели фотографии). Съединяват се чрез подлепване разкъсаните фрагменти откъм гърба и се извършва ретуширане на подлепения участък за по-добро естетическо възприятие. Паспартуто се почиства механично, подлепва се с метил-целулозно лепило Tylose MN-300, запълва се липсващата му част с подходящ по цвят и дебелина картон.

Фиг. 4.

Заклучение

Направеният опит за комплексно изследване на въпросите за консервацията и реставрацията на хартията като част от интердисциплинарните проблеми на българската консервационно-реставрационна наука ще съдейства за подобряване на грижите по опазването, възстановяването и пълноценното използване на библиотечните фондове и на културно-историческото наследство на нашето общество.

В Националната библиотека на България се прилага екологична технология за лечение на ценните ръкописи, книги и архивни материали от фондовете ѝ. Тя представлява нетоксична дезинфекция и дезинсекция в контролирана безкислородна среда и внедрен контрол срещу нашествия от насекоми, при това без никакъв риск за книжовното културно наследство, за хората и околната среда. Става дума за модифицирана атмосфера, базирана на премахването на кислорода до нива под 0,5% и въвеждане на инертен газ (в случая азот). В същото време се контролират нивата на температурата и относителната влажност, които се поддържат в определени параметри за ефективност на системата. Методът аноксия елиминира паразитите чрез дехидратация и задушаване. Смъртността на вредителите е 100% независимо от техния стадий на развитие, а хартията остава непроменена. Това е корпус, в който се поставят документи, всеки от които е в специална кутия с неутрално рН. След това камерата се затваря херметически, изтегля се кислородът и се вкарва азот, т.е. създава се анаеробна среда. Така всички биологични вредители, намиращи се вътре, се дехидратират и загиват. При изваждането им документите нямат видима промяна, но всъщност са оздравени и обезпаразитени. Камерата се зарежда веднъж месечно, а еднократният процес трае около три седмици в зависимост от обектите, които подлежат на аноксиране, и от използвания газ (азот, аргон, въглероден диоксид). Методът може да се прилага не само към хартия, а и към други материали (текстил, дърво, кожа, пергамент).

В Националната библиотека се съхраняват повече от 8 млн. книжни документи, много от които са единствени копия. Голяма част от културното наследство във фондовете обаче е в неприемливо състояние и трябва да бъде лекувано или предпазено от бъдещи увреждания. С инсталирането на камерата, работеща по системата аноксия, НБКМ осигурява условия за съхраняване на

книжния си фонд, както и за екологичното опазване на писменото наследство на България.

ИЗПОЛЗВАНИ ИЗТОЧНИЦИ

1. **Калайджиева**, К. К. Развитие на Народната библиотека след социалистическата революция в България. // Библиотекар, 1978, №10, с. 14–20.
2. **Въпроси** на консервацията и реставрацията. Сб. под ред. на Л. Прашков. С., 1984. 141 с.
3. **Плендърлейт**, Х. Консервация и реставрация на старинни предмети и художествени творби. С., 1976, с. 13–25.
4. **Йорданов**, Г. Дело народно. // Библиотекар, 1986, №2, с. 4.
5. **Ковачев**, А. Библиопатология. С., 1942, с. 8–9.
6. **Добрушина**, С. А. Стабилизация бумажни документи, М, 2014.
7. **Боева**, Р. Стареене на материалите, лекционен курс, 2017.
8. **Технология** на брошури-книговезките процеси. София, 1981.
9. **Добрушина**, С. А. Чернина, Е. С. Консервация на документи. С. Петербург, 2014.
10. **Съйкова**, Г. Основни методи за консервация и реставрация на хартия. София, 1990.
11. **Лашева**, В. Материали и методи за консервация на хартия, лекционен курс, 2017.

СЪХРАНЕНИЕ И ОПАЗВАНЕ НА КОЛЕКЦИИТЕ В СТОЛИЧНАТА БИБЛИОТЕКА

Таня Томова,
Столична библиотека,
e-mail: sb_nbk@abv.bg

Резюме. Статията представя исторически данни и книжния фонд на най-голямата обществена библиотека. Поставя се акцент върху превантивното екологично опазване и правилното съхранение на колекциите като един от основните приоритети на Столичната библиотека, за да се създадат условия, гарантиращи физическата и химическата цялост на библиотечните колекции.

Ключови думи: екологично опазване, съхранение, библиотечни колекции, архивни кутии

Abstract. The article presents historical data and the book collection of the largest public library. Emphasis is placed on the preventive ecological protection and the proper preservation of the collections as one of the main priorities of the Sofia Library in order to create conditions guaranteeing the physical and chemical integrity of the library collections.

Keywords: ecological protection, storage, library collections, archive boxes

Според Димитър Мишев първото писмено сведение за софийската общинска библиотека е от 1897 г. През същата година била назначена комисия да извърши ревизия на общината. Проверявайки всички отдели, членовете на комисията попаднали на книгите на библиотеката. Те били натрупани неинвентирани, некласирани и ненаредени. Комисията признава библиотеката за градска и дава препоръки в бюджета да се предвидят специални кредити за персонал, удобно помещение, книги, шкафове, каталози, обзавеждане на читалня.

Първите известия за дейността на библиотеката са открити в отчет на Административното отделение на общината от 1898 г.

През 1908 г. за първи път в бюджета е предвидена длъжност библиотекар. През 1918 г. в доклад до Столичния градски общински съвет началникът на отделението за социални грижи и благотворителност Ал.

Малянов предлага създаването на нови институции след войната. На пето място фигурират общинската библиотека и читалнята. През 1920 г. кметът Константин Баталов назначава комисия, която да направи преглед на общинската библиотека, да се опишат и класират книгите, да се даде препоръка за нейната бъдеща дейност и употреба. Тогава библиотеката се е помещавала в една от стаите на столичното кметство.

По време на Първата световна война и след нея изчезват книги. Това налага необходимостта да бъде направен пълен опис на книгите. Започва класирането на книгите по Брюкселската десетична класификация.

През 1920 г. са подвързани над 5 хил. тома. Работата е поверена на трудоваци подвързвачи, които отслужват трудовата си повинност към общината.

За рождена дата на Столичната градска библиотека, наричана първоначално общинска, е приета датата 24 октомври 1928 г., когато с уведомителна разпоредба на кмета Владимир Вазов се съобщава за създаването на Общински музей с три отделения: музей, библиотека и архив.

Книжен фонд на Столичната библиотека. Съхранение

Книжният фонд в края на 1929 г. възлиза на 5311 екземпляра. Групиран е по схемата: художествено-книжовни произведения; научни книги; списания; вестници; периодични издания на научни институти; закони, правилници и устави; книги на чужди езици; архивни книжа и ръкописи; книги за историята на София; предмети и картини, които имат значение за историята на София.

Фондът на библиотеката постепенно нараства, което налага бърз и отговорен подход към съхранението и опазването му. През 1940 г. Орлин Василев лансира идеята за създаване на Ръкописен и документален архив към Столичния градски музей или към Столичната общинска библиотека, в който

да се събират и систематизират всички ръкописи, изобразителни и фотографски материали, документи за минали и настоящи събития в столицата, спомени от и за покойни и живи политически, стопански и културни дейци.

През 1942 г. Столичната градска библиотека и музей обхваща службите: библиотека, музей с архив и картинна сбирка и книговезница. За обогатяване на сбирката от снимки е оборудвана фотолаборатория. Първият общински фотограф е Петър Хлеббаров.

По предложение на Орлин Василев и Петър Славински служебните библиотеки към отделенията на общината стават клонове на Столичната градска библиотека. Тя поема също и организирането на ученическите библиотеки. Открита е първата столична общодостъпна ученическа библиотека в училище „И. Н. Денкоглу“ с фонд от 8 хил. тома.

След опустошителните бомбардировки през 1944 г. библиотеката е подпалена. Изгарят 40 хил. тома според доклада на началника на Отделението за културни грижи Петър Славински. Изгаря и голяма част от библиотеката в училище „И. Н. Денкоглу“. Оцелява малка част от нея – българските старопечатни книги, архивът и картинната сбирка, изнесени в края на 1943 г. в мазето на народната банка. Оцеляват и част от неописаните книги на служебните библиотеки.

Архивните документи, почистени и описани, са сложени в специални картонени кутии, а кутиите в сандъци.

През 1945 г. е възстановена фотолабораторията в сградата на библиотеката. Възобновена е и дейността на книговезницата. В техническата работилница са ремонтирани основните книговезни машини.

До 1955 г. фондът е подреден форматно-поредно. През периода 1955–1964 г. се въвежда систематично-азбучно подреждане, като се използва

системата за класиране на големите библиотеки в България. Форматно подредени остават книгите в книгохранението.

През 1954 г. библиотеката има 17 обособени фондови сбирки. Тематичният обхват на фонда е с „универсален профил“. Откриват се две летни читални в Парка на свободата и в парка „Св. св. Кирил и Методий“.

Многократно през годините фондът на Столичната библиотека е бил подлаган на предизвикателства от човешко или природно естество. Но винаги служителите в библиотеката са подхождали отговорно и с професионализъм към опазването на фонда. Осигурявани са необходимите за времето помещения и условия за правилното съхранение на библиотечните колекции.

През 1990 г. на Кръглата маса е прието предложението на Михаил Неделчев в сградата на Градския комитет на БКП да бъде безвъзмездно настанена библиотеката. Така библиотеката се сдобива с две сгради – на пл. „Славейков“ 4 и на ул. „Московска“ 7.

Адаптирането на сградите за библиотечните нужди и изисквания е възложено на екип от архитекти с ръководител арх. Славей Гълъбов. Екипът приспособява зданията за библиотечните нужди и изисквания, без да променя основното разположение на помещенията, тъй като сградите са паметници на културата.

През 1991 г. наследниците на д-р Константин Стоилов даряват личната му библиотека, която е подредена в отделно помещение. Имайки предвид ценността на този фонд, помещението е с ограничен достъп на естествена светлина. Стриктно се следят влажността на въздуха и запрашването. Книгите са подредени на дървени масивни стелажи. Единичните библиотечни документи са съхранени в специални книжни пликосе и картонени кутии.

Столичната библиотека днес

Днес Столичната библиотека е най-голямата обществена библиотека в страната с над 1 млн. тома библиотечни единици, три филиала и мобилна библиотека „Библиобус“. Разполага и с три чуждоезикови центъра, Детски център, със специализираните сектори Изкуство и Краезнание, Редки и ценни колекции, Дигитален и информационен център, сектори Филологически науки, Художествена литература, Чуждоезикова литература, сектор Обществени, естествени и точни науки.

Книгохранение

Голяма част от архивния фонд е разположен в сектор Книгохранение. Разположен е на петия етаж на библиотеката. Помещенията са просторни, с ръчно затъмнени стъкла на прозорците за ограничаване на директния достъп на естествената светлина. За естествена вентилация помещенията се проветряват периодично. Следи се за топлината, светлината и влагата на въздуха. Библиотечните документи са подредени върху стелажи от здрава конструкция с намалено до минимум предразположение за задържане на прах и влага. Специализираните колекции от редки и ценни издания са подредени в обновени, просторни и защитени помещения, в които се следят температурата и влажността на въздуха, естествената дневна светлина и тази от изкуствените осветителни тела. С голяма прецизност изданията периодично биват почиствани. За уязвимите хартиени издания се осигурява хладна, суха, чиста, тъмна и защитена среда. Помещенията разполагат и с шкафове за съхранение, които осигуряват и защита срещу абразии и пълна защита от увреждане на съхраняваните в тях библиотечни документи. За по-добрата грижа и за съхранението на уязвими документи Столичната библиотека ползва и архивни кутии, изработени от картон. За съхранение на по-малките архивни единици се

използват папки, пликосе и опаковки. По-нискорисковите архивни единици като плакатите от изложби се съхраняват в пластмасови кутии/папки.

Колекцията от периодични издания, изработена на вестникарска хартия, поради силната киселинност се съхранява отделно от другите библиотечни документи. Периодичните издания се подвързват и съхраняват в защитена среда от влага и сухота на въздуха.

Документите със силно повредена структура се съхраняват в отделни пликосе и папки. Идентифициращата информация за такъв вид документи се отбелязва върху съхраняващия плик или кутия.

Обзавеждане

За обзавеждането на Столичната библиотека са използвани дървени стелажи и чекмеджета, както и метални отворени стелажи с фиксирани рафтове. Мебелите за обзавеждане са от дървен материал, метал и кожа. Съблюдава се правилното разположение на мебелите с оглед да се избягват образуването на ъгли и места, предразполагащи образуването на прах. За подовите настилки в помещенията са използвани мозайка, ламинат, паркет и винил.

Консервация и опазване

За консервацията и опазването на книжния фонд в началото на 90-те години на миналия век в Столичната библиотека е имало химическа лаборатория, която се е грижела за книжния фонд. Силно заразените библиотечни документи са почиствани ръчно страница по страница. Периодично механично са почиствани и дезинфекцирани библиотечните документи. Стриктно е следено за температурата и за влажността на въздуха.

Днес за реставрацията на книжния фонд в Столичната библиотека има книговезница. Специалистът книговезец за реставрацията на книги използва

трифон, платно, книговезко лепило. Книгите биват тристранно изрязвани и подравнявани на специална за тази цел машина, след което биват шити и облепвани с картон.

Поради динамичното обръщение на фонда и високата му ползваемост от потребителите на библиотеката се увеличава и броят на библиотечните единици, нуждаещи се от реставрация, за което Столичната библиотека използва и външни услуги за реставрационния процес.

В борбата с вредителите и насекомите периодично чрез абонаментна услуга от външна фирма всички помещения в библиотеката биват дезинфекцирани с подходящите за това препарати.

Превантивното екологично опазване и правилното съхранение на колекциите е един от основните приоритети на Столичната библиотека. Тъй като тя се помещава в сграда – паметник на културата, подходът към всички промени е много деликатен и прецизен. С предстоящия инвестиционен проект за ремонт и обновяване на сградата предстоят да бъдат решени и едни от основните проблеми за правилното опазване на фонда. Чрез превантивен подход ще се създадат условия, гарантиращи физическата и химическата цялост на библиотечните колекции.

ОПАЗВАНЕ И СЪХРАНЕНИЕ НА ФОНДОВЕТЕ В РЕГИОНАЛНАТА НАРОДНА БИБЛИОТЕКА „ИВАН ВАЗОВ“, ПЛОВДИВ

Стефка Гаджалова,
РБ – Пловдив,
e-mail: dimin@libplovdiv.com

Резюме. Представени са част от историята, фондовете, екологичните подходи в опазването и съхранението им, лабораторията за реставрация и консервация и дигитализацията на фондовете във втората по големина библиотека в България. Вниманието е фокусирано върху дейността на лабораторията за реставрация и консервация в библиотеката.

Ключови думи: писмени документи, екология, реставрация, дигитализация

Abstract. The second largest library in Bulgaria is presented, part of its history, the collections, the ecological approaches in conservation and preservation, the laboratory for restoration and conservation, and the digitalization of the collections. Attention will be focused on the activities of the laboratory for restoration and conservation in the library.

Keywords: written documents, ecology, restoration, digitalization

Библиотеките са феномен в човешката цивилизация и култура. В различните периоди и страни те се появяват по различно време, но винаги имат общи цели и задачи – да осигуряват достъп до знания и да бъдат пазители на тези знания. Освен пазители на знанията библиотеките са пазители и на културно-историческо наследство. Според Закона за културното наследство от 2009 г. то обхваща нематериалното и материалното недвижимо и движимо наследство като съвкупност от културни ценности, които са носители на историческа памет, национална идентичност и имат научна или културна стойност. (6) Съхранението на това наследство за настоящите и бъдещите поколения е важна и нелесна задача, част от която е поверена на библиотеките и библиотечните сътрудници. С особено голяма роля за опазване на книжовното наследство в България са библиотеките, които изпълняват функциите на национални книгохранилища, като по този начин съхраняват

пълнен архив на българската книга. Това е отговорност освен на Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, а и на Регионалната народна библиотека (РНБ) „Иван Вазов“ в Пловдив. Пловдивската библиотека е втората по големина в страната и има голям принос за опазването на българското културно-историческо наследство.

Тя е създадена през далечната 1879 г. като национална библиотека на Източна Румелия (и изпълнява тези функции до Съединението през 1885 г.). Създаването ѝ е по инициатива и с усилията на тогавашния директор на Дирекцията на народното просвещение и виден възрожденски деец Йоаким Груев. Тя е първата културна институция в Южна България, която задоволява потребностите на обществото от образование и наука и съхранява паметниците на българската писменост и култура.

В своята дейност Регионалната библиотека реализира успешно сътрудничество с редица български и чуждестранни партньори, които имат позитивно отношение към културата, науката и образованието. Сътрудничи си също и с местните културни институти – с Археологическия, Историческия и Етнографския музей, Държавния архив, които са приобщени към идеята за събиране и съхранение на обществената памет и културното наследство. Към дейността на РНБ „Иван Вазов“ функционират и два чуждоезикови културни центъра (Deutscher lesesaal и American Corner), дигитален център, лаборатория за консервация и реставрация, издателство, книговезница и дигитална печатница. В културния ѝ афиш присъстват клубни форми, музикалнообразователни цикли, изложби, срещи с творци и артисти.

От 1974 г. пловдивската Регионална библиотека се помещава в собствена, специално проектирана сграда, където се съхранява и опазва фонд от почти 2 млн. библиотечни документа. Годишно се реализират над 100 хил. посещения и се заемат около 300 хил. библиотечни документа. РНБ „Иван

Вазов“ е общодостъпна универсална и научна библиотека, тъй като притежава изключително богат универсален фонд от научна и художествена литература, ръкописи (352 ръкописа: 177 славянски, 120 османотурски, 86 арабски, 31 турски, 3 персийски (1)), старопечатни, редки и ценни издания, богат справочен фонд, български и чужди периодични издания, аудиовизуални и електронни документи, оригинални произведения на изкуството, лични библиотеки. Освен това на разположение на нейните потребители са уникални краеведски сбирки и издания, като плакати, материали за колекции и изложби на пловдивски художници, фото- и фономатериали от премиери на Драматичния театър, Кукления театър, Оперно-филхармоничното дружество и др.

Съхранявайки тези съкровища във фонда си, а и изпълнявайки функциите на национално книгохранилище, пред библиотеката се поставя нелеката задача те да бъдат съхранени. За тази цел на първо място се грижат библиотечните сътрудници, чиято първостепенна мисия е грижата за опазването на фонда. Това се осъществява по различни начини в зависимост от заеманите длъжности и поверените им отговорности. В читалните зали и залите за свободен достъп библиотекарите следят за кражби и нарушения в целостта на библиотечните материали. С цел опазване на фонда депозитните екземпляри и периодичните издания в библиотеката са разрешени за ползване от читатели само в читалните зали. Когато има нужда депозитни библиотечни материали да бъдат използвани за повече от ден в читалните зали, в края на тяхното ползване биват заключвани в шкафове, а не оставяни без надзор в залите. Независимо че тези депозитни материали не се дават за ползване извън сградата на културния институт, тъй като все пак се ползват от читатели, всяка седмица служителите правят отчет за техните липси. Отново с цел опазване на традиционните библиотечни материали при книги, които са с по-ценно

съдържание или по-висока пазарна стойност, се оставя освен депозитен екземпляр и още един, който се завежда във фонд „Читалня“, т.е. отново не се дава за ползване извън библиотеката, а може да се ползва само на място.

За опазването на фонда главна роля играе и 14-етажното хранилище на РНБ „Иван Вазов“. Тай като правилното съхранение на библиотечните фондове изисква и определен светлинен режим – без пряка или с минимална слънчева светлина, то е проектирано с малко и малки по размер прозорци, които са матирани, тъй като светлината е един от основните причинители на поражения върху библиотечните документи. За да бъдат съхранени библиотечните материали в добро състояние, са необходими относително постоянни температура и влажност в помещенията, в които се съхраняват, защото „честите изменения на температуро-влажностния режим на съхранение на библиотечните материали води до ускоряване на процесите на естествено стареене на хартията, до инициране на микробиологично повреждане, до по-бързо протичане на физикохимичните разрушителни процеси“. (3) По тази причина на отделните етажи в хранилището на пловдивската Регионална библиотека има климатични шкафове, които осигуряват тези необходими условия. А за това следят инсталирани на всеки етаж, индикатори за температура и влажност. Нетрадиционните библиотечни материали като микрофилми и микрофиши се съхраняват в метални шкафове, които да ги опазват от влага и замърсявания.

За поддържането на фонда в добро състояние е много важен санитарно-хигиенният режим. По отношение на вътрешността на сградата той се извършва ежедневно. Освен това всеки последен четвъртък от месеца се провежда санитарен ден, в който служителите почистват основно своите работни места. По отношение на библиотечните единици методът на тяхното почистване зависи от вида им, а също и от степента и вида на замърсяването.

В библиотеката има машина за почистване на книги, която чисти на принципа на прахосмукачка и обира праха.

Изключително важна за опазване особено на книжния фонд е борбата с вредителите. За целта два пъти в годината – а ако е нужно и по-често, се осъществява пръскане в сградата срещу гризачи и други вредители.

Книговезницата на РНБ „Иван Вазов“ също е част от процеса на опазване и съхранение на фонда на библиотеката, тъй като в нея се извършва работа по поддръжка на книгите като поправка, подвързване и производство на кутии за съхранение.

От голямо значение за запазване на библиотечните материали за бъдещите поколения е дигиталният център на библиотеката. Дигитализацията е способ освен за осигуряване на по-голям достъп до библиотечни документи, а и за тяхното съхранение за в бъдеще. Чрез този метод редки и ценни библиотечни материали са на разположение на потребителите на библиотечни продукти и услуги, като няма опасност от тяхното разрушаване. Центърът е създаден през 2008 г. по проект за опазване на културно-историческото наследство и неговото популяризиране сред широк кръг потребители. Оборудван е със съвременни сканиращи устройства на френската фирма i2s – формати А2 и А0, чрез които се дигитализират особено ценни документи, притежание на библиотеката.

Освен дигитален център в библиотеката има и химическа лаборатория за консервация и реставрация на документи. Тя е създадена през 1975 г. и от тогава подпомага поддържането на фонда на библиотеката. В нея като техническо оборудване има налични дестилатор, микроскоп, модерна и функционална музейна прахосмукачка за почистване на хартиените обекти, както и материали, необходими за деацидификационна обработка, което е важна предпоставка за удължаване на живота на старите книги и документи.

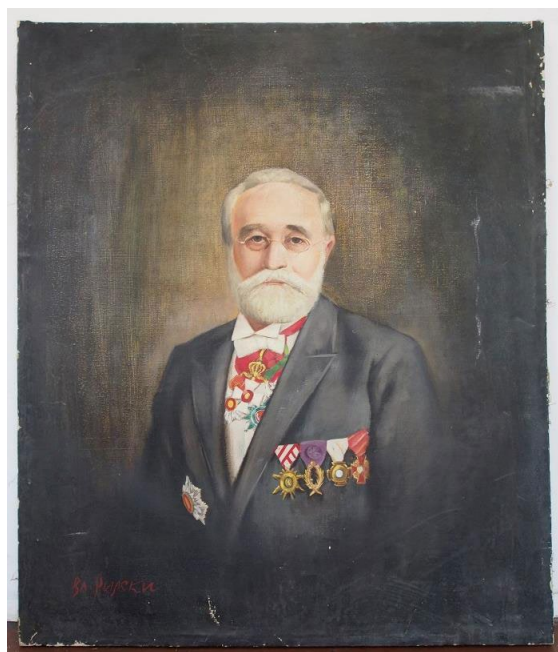
Процесът на деацидификация се състои в неутрализацията на киселинността на хартията и мастилата с буфериращи вещества. Този процес може да бъде извършен по различни начини.

Отделът се грижи за обстойния преглед, оценката на състоянието и реставрацията, а при необходимост на традиционните библиотечни единици, картини и др. Чрез техниките на реставрацията се цели да се възстанови (поправи) първоначалният вид на механично, химично или биологично увредени ценни библиотечни материали като картини, книги и др. Реставрацията се използва само в необходимите случаи. Чрез специална обработка, за да се предотврати, спре или забави влошаване на състоянието на определен обект, се извършват консервационни дейности в отдела. Има възможност за изпълняване на пълен цикъл от консервационно-реставрационни дейности при книжни тела – почистване и разподвързване, антисептична и водна обработка, деацидификация, изправяне на деформации чрез пресоване, ръчна реставрация, ново зашиване и формиране на книжното тяло. След подобен процес, за да бъдат правилно съхранени, обектите се поставят в предпазни кутии, които ги защитават от въздействието на факторите на околната среда. Възможна е реставрация при необходимост и на кожената подвързия, а също и антисептична обработка, където е нужно. В този отдел са изготвени и шаблони, които се използват за изработване на поставки (в различни размери) за книги, за временни изложби в РНБ „Иван Вазов“. За нуждите на лабораторията по реставрация и консервация са закупени и безкиселинни картони за съхранение на графичния фонд, а също и хартия за безопасно съхранение на фотографии. Това са част от действията по превенция на специалните колекции.

Част от работата на лабораторията по консервация и реставрация

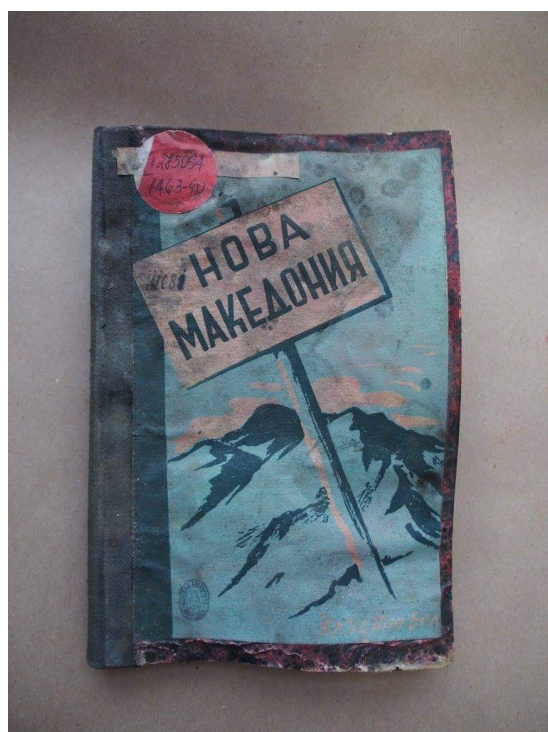
Извършените реставрационни действия на картината на Владимир Рилски „Портрет на Йоаким Груев“ са:

- демонтаж от под рамката;
- укрепване на живописния слой;
- изпъване на картината върху работна подрамка;
- отстраняване на повърхностните замърсявания от гърба и лицевата страна на картината;
- поставяне на ивици в зоните на горен и долен подгъв на платното;
- изпъване на платното върху нова, скосена клинова подрамка;
- нанасяне на реставрационни китове;
- ретуш;
- нанасяне на ново лаково покритие. (1)

Фиг. 1. „Портрет на Йоаким Груев“ от Владимир Рилски – състояние на картината преди и след реставрация

Реставрационният процес по книгата на Кръстю Белев „Моята родина Македония“ от 1945 г. е осъществен, като библиотечните подвързии, пострадали от мухъл и плесени, са премахнати, като са запазени оригиналните корици. Придобитите деформации на книжните тела са отстранени, като е приложен методът на разподвързване, водна обработка, ръчна реставрация и ново формиране на книжни тела.

*Фиг. 2. Кръстю Белев, „Моята родина Македония“, 1945 г.,
издателство „Д. Гологанов“, София – състояние на книжното тяло
преди и след реставрацията*

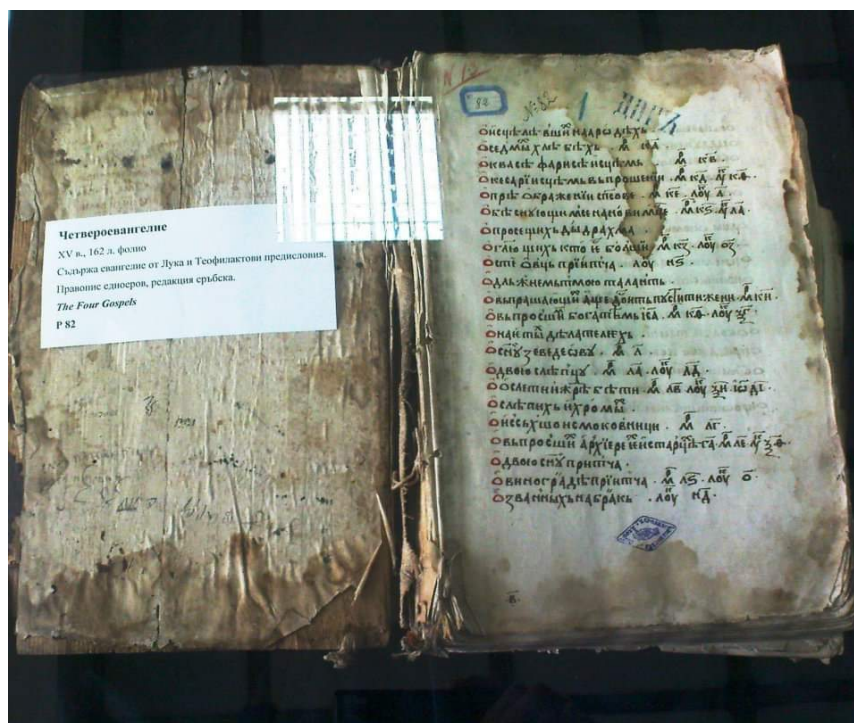
Работата в областта на реставрацията и консервацията е от изключително значение за опазването и съхранението на фонда на РНБ „Иван Вазов“.

Пловдивската регионална библиотека е архив на изключително ценно и значимо културно-историческо наследство още от своето създаване.

През 1949 г. е създаден отдел „Специални сбирки“, където се съхраняват библиотечни документи, които се различават от другите в библиотеката. Тези книги имат изключителна стойност. „Това са ръкописи на пергамент и хартия от XI–XIX в., възрожденска литература от 1806–1878 г., редки и ценни издания, щампи, литографии и гравюри, архивни документи, портрети и снимки.“ (8)

Книгите от фонд „Редки и ценни издания“ се отличават от другите в основния фонд на библиотеката. „В сбирката се пазят издания, които са единствени в страната. Такива са „Офортите на Рембранд“, тритомен каталог, отпечатан в Париж през 1880 г. в 500 екземпляра, „История и паметници на византийските емайли“ от Никодим Кондаков, издадена през 1892 г. в 200 екземпляра, красиво и луксозно издание с позлатени корици, тежко 7 кг, издадената от Алдите „География“ на Страбон – Венеция, 1516 г., книгата на Ариф паша, илюстрирана от Николай Павлович, 1863–1864 г., „Плавания, приключения и пътувания в Турция“ от Никола де Николай, 1576 г., „Часословец“ от Яков Крайков, 1566 г., Класическа златна Библия, 1897 г., издадена в Будапеща – богато илюстрирано с цветни репродукции издание, луксозна подвързия от кожа със златисти инкрустации и художествено изработен обков.“ (8) В този фонд се съхраняват и първи издания на наши поети и писатели класици, книги с автографи на видни личности, ценни и оригинални книги с посвещения на библиотеката.

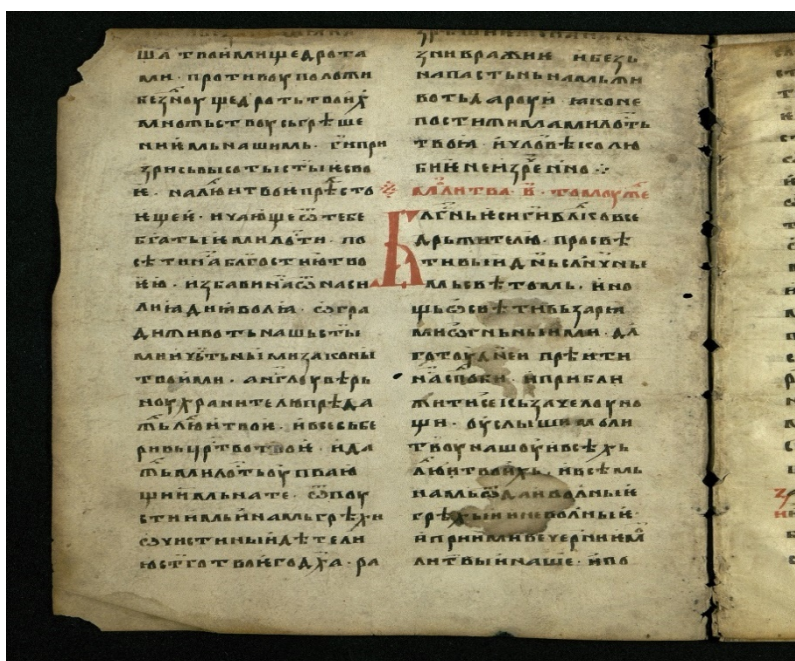
Част от фонд „Редки и ценни издания“

Фиг. 3. Четвероевангелие от XV в.

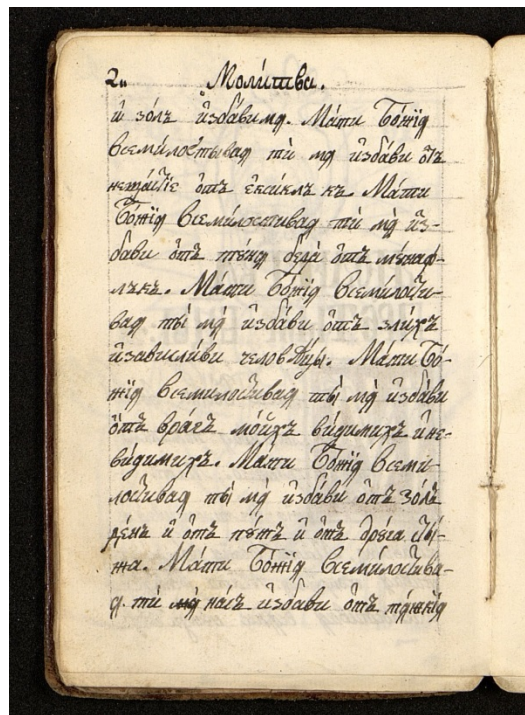
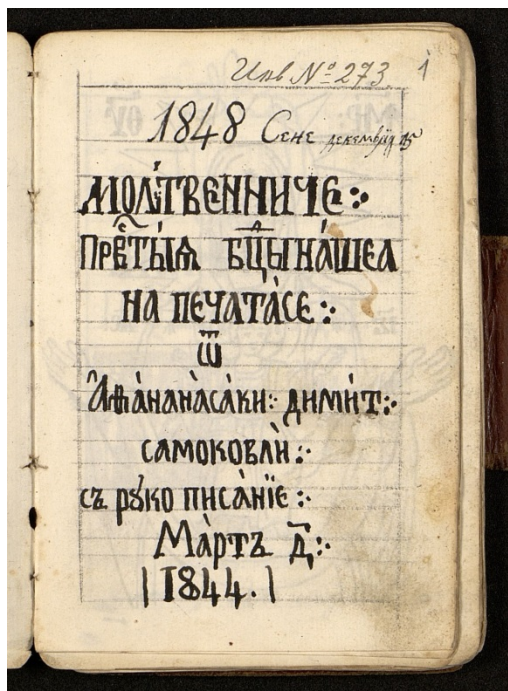

Фиг. 4. Петър Берон. „Буквар с различни поучения“, 1824 г.

Фиг. 5. Триод, цветен (пентикостар)(фрагмент), 1243–1276 г.

Фрагментът съдържа молитви в неделя на Петдесетница (7)

Фиг. 6. „Молитвениче Богородично“ на Атанасаки Самоковли, 1844 г. (7)

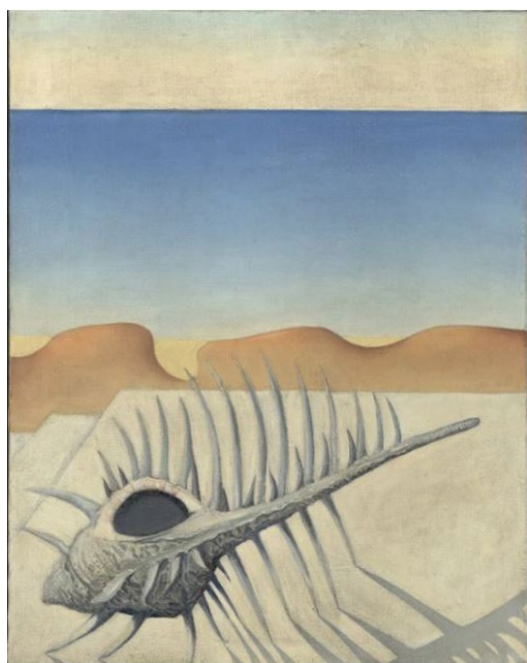
Колекцията на фонд „Портрети и снимки“, който съдържа хиляди фотографии и пощенски картички на лица, събития и обекти с историческо значение, също е изключително значима.

Библиотеката има дългосрочна програма по опазване на графичните си колекции и като част от тази програма през 2020 г. са реставрирани пет маслени живописни платна от колекцията от оригинални картини на Пловдивската народна библиотека:

- ГрVI874 Атанас Стайков. „Смолян: Езерово“, 1975 г., 95x88 см;
- ГрVI876 Петър Маринов. „Спомен за морето“, 1983 г., 93x75 см;
- ГрVI885 Енчо Пиронков. „Жена с разпятие“, 92x66 см;
- ГрVI890 Владимир Рилски. „Портрет на митрополит Максим Пловдивски“ [1938], 93x81 см;
- ГрVI881 Енчо Пиронков. „Жена със синя птица“, 120x70 см.

Реставрационната дейност беше извършена от художника реставратор Евгени Генчев. Той извърши почистване и укрепване на живописния слой, приглаждане на пукнатини, преизпъване на платната на оригиналните подрамки, почистване и укрепване на декоративните рамки или рамкиране с нови, реплики на оригиналните. След реставрацията всички платна са дигитализирани. (4)

Част от реставрираните картини

Фиг. 7. Петър Маринов. „Спомен за морето“, 1983 г.

Фиг. 8. Владимир Рилски.

„Портрет на митрополит Максим Пловдивски“, 1938 г.

Регионалната библиотека в Пловдив е с безценен фонд и играе главна роля за запазване на знанието и културата на нашето общество. Поради тази причина опазването на фонда е първостепенна задача и предизвикателство за всички работещи в библиотеката. Тъй като обемът на фонда и неговата значимост са огромни, действията, които се извършват по опазване и съхранение, са много и разнообразни. В тези действия са включени всички библиотечни сътрудници, осъзнавайки напълно своята отговорност. Разбира се, действията биха могли да бъдат още по-ползотворни при наличието на повече пространство, въвеждането на по-иновативни и екологични методи за опазване, какъвто е методът на атмосфера аноксия, изготвянето и въвеждането

на програма за превантивно опазване на фондовете, с което библиотеката ще може да бъде още по-добър пазител на безценната си съкровищница.

ИЗПОЛЗВАНИ ИЗТОЧНИЦИ

1. **Делинска**, Весела. Основни реставрационни дейности и концепции за съхранение на специалните колекции [в НБ „Иван Вазов“]. // Българското книжовно наследство част от европейското културно пространство. Сб. докл. от XXVIII национална конференция на ББИА, Пловдив, 7–8 юни 2018 г. София, 2018, с. 61–65.
2. **Делинска**, Весела. Реставрационната лаборатория при Народната библиотека „Иван Вазов“ – Пловдив. Исторически преглед, основни дейности и концепции за бъдещето/Весела Делинска. (Международен семинар „Културното наследство като основа на международен диалог. Стратегии за опазване в Русия и България“, София – Пловдив, 13–16 юни 2017 г.). // Библиотека, 2017, №4, с. 73–77.
3. **Национална** програма за опазване на библиотечните фондове: проект. Състав. Съюз на библиотечните и информационните работници, Фондация „Отворено общество“. София: СБИР, 1997. 71 с.
4. **Годишен** отчет. – В: Народна библиотека „Иван Вазов“, Пловдив [online]. [Прегледан на 25/04/2021]. Достъпно от: <https://libplovdiv.com/index.php/bg/2009-09-09-12-24-00/2009-09-16-07-50-27>
5. **За нас**. – В: Народна библиотека „Иван Вазов“, Пловдив [online]. [Прегледан 21/04/2021]. Достъпно от: <https://libplovdiv.com/index.php/bg/2009-09-04-11-38-14>
6. **Културно** наследство. – В: Уикипедия Свободната енциклопедия [online]. [Прегледан на 21/04/2021]. Достъпно от: https://bg.wikipedia.org/wiki/Културно_наследство
7. **Народна** библиотека „Иван Вазов“. – В: НАБИС репозиториум [online]. [Прегледан на 25/04/2021]. Достъпно от: <http://digilib.nalis.bg/xmlui/handle/nls/229>
8. **Уникални** и ценни издания в Пловдивската народна библиотека. – В: Народна библиотека „Иван Вазов“, Пловдив [online]. [Прегледан на 25/04/2021]. Достъпно от: <https://libplovdiv.com/index.php/bg/2010-01-06-13-45-07>

ПРЕВАНТИВНА ЕКОЛОГИЧНА ПОЛИТИКА В ОПАЗВАНЕ
И СЪХРАНЕНИЕ НА ФОНДОВЕТЕ В РЕГИОНАЛНАТА
БИБЛИОТЕКА „НИКОЛА ФУРНАДЖИЕВ“, ПАЗАРДЖИК

Марин Иванов,
РБ – Пазарджик,
e-mail: libnf@abv.bg

Резюме. Статията представя историята, фондовете и превантивната политика за опазване и съхранение, свързана с екологичната устойчивост на колекциите. Особено внимание е обърнато на нетоксичните методи като ефективни алтернативи за лечение в съчетание с интегрирани програми за контрол на вредителите, които профилактично и лечебно могат да бъдат прилагани в културните институции.

Ключови думи: екологична устойчивост, фондове, колекции, опазване, вредители

Abstract. The article presents the history, collections and preventive policy for protection and preservation related to the ecological sustainability of the collections. Particular attention will be paid to non-toxic methods as effective alternatives for treatment in combination with integrated pest control programs, which can be prophylactically and curatively applied in cultural institutions.

Keywords: ecological sustainability, collections, preservation, pests

Политическата, културната, социалната, религиозната история са създали различни модели на библиотеки. Достъпът до знания, мястото на книгата, медиацията са различни при различните традиции. Библиотеките също. Обществената библиотека е предназначена за цялото общество и по своята същност е универсална.

За да изпълнява функциите си през втората половина на XX в., можем да говорим за 4 технически елемента на обществените библиотеки – сграда, колекции, персонал, културен проект.

Въпреки усилията на библиотечната общност невинаги ентусиазмът е достатъчен. В България строителството на библиотечни сгради е крайно ограничено. Сърцето на библиотеката – колекциите, са свещено съкровище и

не трябва да бъдат скрити. Тук имаме три основни характеристики – свободен достъп, достатъчно богати колекции, културна отвореност.

Библиотека „Н. Фурнаджиев“ има дългогодишна история. Гради настоящето си развитие и чертае насоките на бъдещето, стъпвайки здраво на традициите.

Първата година, отбелязана в летописната книга на библиотеката, е 1871 г. Тогава Стефан Захариев предава на настоятелството на читалище „Виделина“ книги, глобуси и карти, които той в продължение на 12 години „съхранява и умножава“ като библиотекар в „училищната книжарница“. Така се слага началото на първата организирана библиотека в града, чийто пряк наследник е днешната [26].

Дарения от родолюбиви българи, като В. Априлов, Захарий Княжески, Петър Берон, спомагат за бързото разрастване на книжните фондове. До Освобождението те наброяват повече от 1000 тома.

През 1894 г. е изработен Правилник на библиотеката, а през 1921 г. читалищното настоятелство въвежда „азбучни картони каталози“.

През 1935 г. се образува детска библиотека, която започва да обслужва с 400 книги [26].

В развитието на читалищната библиотека принос имат едни от най-будните културни и просветни дейци на Пазарджик – Стефан Захариев, Константин Величков, Богдан Величков, Люба Войводова, Иван Сестримски. През 1959 г. библиотеката е обявена за окръжна [26].

От 1983 г. носи името на родения в Пазарджик поет Никола Фурнаджиев. Първата копка за нова сграда през 1983 г. обнадеждава обществеността на града, че ще бъде построен нов, модерен храм на книгата и духовността. Но двадесет и една години по-късно недостроената по финансови причини сграда

се продава за други цели и библиотеката остава да функционира в бившия Пионерски дом, в който се нанася през 1990 г.

Съвременният облик на библиотеката я очертава като значима институция с образователни, културни и информационни функции. Тя е център за методическа и краеведска дейност за общината и региона. Има архивни функции по отношение на краеведските документи.

В синхрон с изискванията на новото информационно общество библиотеката вече излиза от традиционната ниша и съчетава присъщите си дейности с тези на модерния тип библиотека [26].

Основните библиотечни процеси са автоматизирани. Изградена е локална мрежа с достъп до интернет. Обособени са компютърни читателски станции.

Огромен е масивът от създаваните бази данни, сред които от особена важност са електронните каталози на книжните и некнижните носители на информация.

Библиотечният фонд надхвърля 282 хил. единици, като ежегодно се попълва с около 4 хил. нови документи – книги, периодични заглавия, аудио- и видеоносители, CD-ROM, оригинални произведения на изкуството. Новопостъпващите библиотечни материали основно се закупуват, но немалък дял съставляват и даренията от частни лица, читатели, фондации, издателства [26].

Библиотечно-информационното обслужване е диференцирано за деца и възрастни. Специално внимание се отделя на читателите с увреждания. С тях библиотеката работи по програма, която визира конкретни дейности – комплектуване на документи с подходящо съдържание, обособяване на специални фондове, посещения по домовете, ангажираност в различни изяви, достъп до интернет и др.

На година библиотеката регистрира 8500 читатели, 92 хил. посещения и над 180 хил. заети единици. Тези показатели, съотнесени с общия библиотечен фонд и с цифрата на жителите на града, определят добра обръщаемост и ползваемост на библиотечните материали [26].

Важни направления в работата на библиотеката са: справочно-библиографските и информационните начинания, осигуряването на междубиблиотечно заемане, оказването на методическа помощ на библиотеките в общината и региона, провеждането на културни инициативи и програми.

Библиотеката разработва и успешно реализира проекти, които осигуряват допълнителни финансови средства за развиването на дейности и услуги.

Библиотека „Н. Фурнаджиев“ е колективен член на Българската библиотечно-информационна асоциация.

Фонд от книги – обемът му е около 260 хил. тома. Разпределен е в хранилище и на свободен достъп. Фондът на библиотеката е обособен по видове издания. Комплектува се чрез покупка и дарения. Надхвърля 282 хил. тома. Годишно нараства с около 4 хил. нови постъпления. Универсален по съдържание, той се ползва от широк кръг читатели – от учаци се до специалисти. Всеки библиотечен документ с изключение на презентационните екземпляри, на изданията в читалните и на старопечатните, редки и ценни издания се заема за дома [26].

Колекция „Старопечатни, редки и ценни издания“ – съдържа 650 заглавия. Част от тях са издадени в периода до Освобождението и обхващат характерните за епохата на Възраждането културно-просветни и религиозни издания. Във фонда от старопечатни, редки и ценни издания се съхраняват и издания на старотурски, старогръцки, първи издания на класици в

литературата ни, също и книги с висока издателска стойност и ярко изкуствоведско оформление. Ето и някои от заглавията, които притежава библиотеката:

1. „Црногорске народне песне“. Сборник. Црногори. 1845 г.
2. Беркович, Стефан И. „Веда словена: Български народни песни“ том 1–2. 1874 г.
3. „Образци и официални документи в Османската империя“. 1892 г., с текст на старотурски език.
4. Xenophontos Elenika Historia Greca. Xenophontos, 1890.

Те се съхраняват в обособено хранилище, отговарящо на всички изисквания за температура и влажност на въздуха. Не са предоставени за свободен достъп. Единствено с разрешението на директора на библиотеката е възможно тяхното ползване (26).

Превантивна екологична политика на опазване и съхранение

Мисията ни да опазим и предадем на поколенията документалното културно наследство е уникална. Писмените, визуалните и звуковите записи на човешката цивилизация се събират от най-древни времена. Те съществуват на всички континенти, страни и общества и във всички формати – от средновековните ръкописи до книгите и електронните ресурси. Ние сме длъжни да опазим и да предадем на бъдещите поколения всички тези записи. Очевидно това задължение ще можем да изпълним, ако мобилизираме усилия на местно, регионално, национално и международно ниво. Това сътрудничество се основава на усилията и участието на много хора и на тяхното желание да допринесат за осъществяването на тази отговорна и дългосрочна задача [15].

Най-важната причина за опазването на всички тези текстове, изображения и звукозаписи е гарантирането на възможността бъдещите поколения да могат да ги четат, слушат и да възприемат знанията, на основата на които да създават ново знание, с което ще се обогатява документалното културно наследство на човечеството. Така безкрайният цикъл от възприемане, създаване, записване, опазване и предаване на знание ще продължи да обогатява обществото и да служи за напредъка на цивилизацията [15]. А всичко това няма да бъде възможно без нашия труд.

Досегашните методи за опазване извън консервацията и реставрацията задължително включваха подвързването на всички книги, периодични и нотни издания без оглед на тяхната ценност. Подвързията опазва документите и улеснява поддържането поне на най-елементарните условия в хранилищата. Днес обаче все по-трудно става, особено за големите библиотеки, да подвързват новите си постъпления дори те да са малко. Липсата на финансови средства води до компромиси по отношение на консумативи и икономии на материали. Резултатът е не опазване, а влошаване на състоянието на колекциите. Това налага да се приеме от всички прилагането на превантивна консервация [16]. Превантивното опазване притежава най-голям потенциал за институции, където средствата за индивидуални процедури са в недостиг или много скъпи.

Всяка институция трябва да отговори на въпроса, каква част от своите колекции трябва да опазва и как. Да се потърсят отговори на въпросите: какви са критериите, по които ще се определя кога и каква част от текущата литература се превръща в паметник на културата или науката? Как да се запазят колекциите, които днес са част от текущата литература, но към тях се проявява голям читателски интерес? Поради тези причини днес в световен мащаб се прилага превантивна политика за управление на колекциите.

Превантивното опазване на колекциите изисква промяна на нагласи и навици. Първото ниво на съзнание е разбирането на същността и значението на превантивната политика. Второто ниво е, приемайки я като легитимна стратегия, да се полагат грижи за колекциите. Окончателното ниво и най-важният етап е, когато превантивното опазване стане неразделна част от съзнанието на дадена институция и се прилага на практика рутинно.

Програмата за превантивна консервация включва действия, които да забавят процеса на унищожаване на колекциите и да стабилизират състоянието им. Разбирането за това как околната среда влияе на колекциите при тяхното съхранение е най-важният подход при прилагане на програма за превантивно опазване.

Документи, ръкописи, отпечатьци, рисунки, брошури, периодични издания, вестници, пощенски картички обикновено са направени от хартия – органично вещество, което е уязвимо и се деструктира с течение на времето [18]. Някои видове хартия са особено уязвими – например киселата хартия от дървесен пулп, която се произвежда през по-голямата част на XIX и XX в. За разлика от по-ранните хартии, които са изработени от висококачествени влакна, хартиите от дървесен пулп съдържат естествени примеси и странични продукти от производствения процес, които се разпадат и образуват киселини при топлина, светлина и влага във въздуха. Замърсяващите вещества във въздуха и/или директен контакт с недоброкачествени опаковки за съхранение също причиняват промяна на цвета и наситеността на хартията.

Съществуват редица стъпки, които могат да бъдат предприети за запазване на уязвимите хартиени колекции. Те включват:

- осигуряване на хладна, суха, чиста, тъмна и стабилна среда;
- защита на колекциите от бедствия;
- внимателно боравене с колекциите;

- избор на подходящо обзавеждане за съхранение;
- използване на защитни кутии и папки за съхранение.

Шкафовете за съхранение намаляват ефекта от колебанията в температурата и влажността, осигуряват защита срещу абразия и манипулации, но те трябва да бъдат здрави, издръжливи и химически стабилни, така че да не увреждат материалите, които съхраняват. Целта на това проучване е да предостави основната информация, необходима за избиране на най-подходящите екологични подходи за съхранение на хартиени колекции. За да се осигури дългосрочна защита на нашите колекции, опаковките и оборудването за съхранение трябва да са направени от материали, които са здрави, трайни и химически стабилни. Архивните кутии трябва да са съобразени с размера, състоянието и очакваното използване на затворените документи [21].

Терминът „архивно качество“ често се използва за описание на продуктите за съхранение, но това е нетехнически термин, който сам по себе си не предава никаква специфика за пригодността на тези продукти за употреба при съхранение. Важно е да се оценят специфичните характеристики на всеки продукт и да се избере най-подходящият за документа, който ще се съхранява. За съхранение на хартиени материали тези характеристики включват (но не се ограничават до) киселинност, алкалност, присъствие на лигнин, тип влакна и използвани лепила. Киселинността и алкалността се измерват чрез рН, като се използва логаритмична скала от 0 до 14. В идеалния случай рН на материалите за съхранение, изработени от хартия и картон, трябва да бъде в диапазона 7,0–8,5.

Хартията, която се използва за съхранение, трябва да бъде без киселини. Не съдържащите киселини материали за съхранение имат рН 7,0 или по-високо [23]. Важно е да се разбере, че въпреки че веществата, които не съдържат

киселина, не са кисели, когато се произвеждат, те могат да станат киселинни с течение на времето. Това може да се дължи на вътрешни примеси, въведени в производството, или на външни примеси като замърсители, които се разграждат, за да произвеждат киселини. По тази причина в хартията често се добавя алкален резерв, или буфер, за да се неутрализират киселините, които могат да се акумулират с течение на времето. Този алкален резерв обикновено е 2–3% калциев или магнезиев карбонат [16]. Повечето колекции от хартия ще изискват буферирани заграждения. Докато алкалният буфер за съхранение обикновено е желателен, има няколко вида колекции, които са чувствителни към алкални материали и следователно трябва да се съхраняват в неутрални рН материали, а не алкални. Това са чертежи, произведения на изкуството с пигменти, които реагират на високо рН, албуми и материали, които съдържат животински протеини. Някои снимки и текстил също могат да бъдат алкално чувствителни.

Материалите за съхранение на хартиените колекции трябва да бъдат и без лигнин. Лигнинът е естествен компонент на клетъчните стени на растенията и дърветата. Ако не се отстрани по време на производството, той може да реагира със светлина и топлина, получават се киселини и по този начин хартията се затъмнява. Материалите без лигнин обикновено имат максимум 1% лигнин. Други компоненти на опаковките от хартия или картон, които трябва да се вземат предвид при определяне на тяхната пригодност за дългосрочно съхранение, включват тип влакна и лепила. Докато памучните влакна правят най-химически стабилната хартия и картон, възможно е да се произвеждат висококачествена хартия и картон от дървесен пулп чрез химически процес, който премахва примесите (получената пулпа обикновено се нарича химически дървесен пулп или пречистен дървесен пулп). Целулозата (известна също като механична дървесна маса) от друга страна винаги е с лошо

качество и не може да се използва за създаване на подходящи опаковки [16]. Освен това лепилата, които се използват, не трябва да обезцветяват, а да отговарят на критериите за съхранение.

Кутиите, подходящи за дългосрочно съхранение на хартиени колекции, обикновено са изработени от картон, не съдържащ киселини, без лигнин и буферирани с рН 8,0–9,0. Кутиите могат да бъдат и с ламинирано покритие от полиестерен филм, който предпазва от повреди. Всички кутии трябва да са достатъчно здрави, за да поддържат съдържанието и да имат подсилени ъгли и плътни покрития, за да се предотврати навлизането на замърсителите. Обикновено са малко по-големи от документите, а обемът на документите трябва да е съвместим с този на използваните кутии [23]. Папки, хартиени ръкави, пликове, опаковки и др. с различни размери без киселини както буферирани, така и с неутрално рН се използват за отделяне и защита на по-малки архивни единици. Междинни листове се използват за защита на хартиените документи при съхранение. За целта могат да се използват тъкан, различни видове хартия и прозрачен полиестерен филм. Тъканта без киселини се предлага със или без алкален буфер, както и хартията. Ако полиестерното фолио се използва, то трябва да отговаря на критериите за безопасност и не трябва да се използва за изделия с ронлива среда поради електростатичния си заряд. Пластмасовите кутии отговарят на изискванията за сила и липса на киселинност по-добре от картонените. Пластмасовите корпуси обаче не осигуряват защита от светлина. Всички елементи в прозрачни пластмасови кутии трябва да се поставят в кутии за дълготрайно съхранение. Полиестер, полипропилен и полиетилен са трите вида пластмаси, които са подходящи за съхранение на хартиени обекти. Те трябва да бъдат непокрити и без добавки. Непокритият архивен полиестер се препоръчва, защото е много стабилен. Използва се за различни видове пликове, ръкави и папки. Полиестерът се

предлага в рула или в предварително нарязани листове с дебелина 1–5 мм [15]. Полиетиленът е много гъвкав, но не толкова ясен – използва се за ръкави и чанти. Загражденията от поливинилхлорид (PVC), понякога наричани винил, не са приемливи за употреба, защото са много нестабилни [23]. Документите могат също да бъдат капсулирани между листове от полиестер. Алтернатива на капсулирането, особено подходяща за големи документи, е папка с покритие от полиестер. Осигуряването на адекватна защита е основната грижа.

Околна среда на съхранение. Тя е тясно свързана с превенцията и контрола върху онези агенти (светлина, температура, влажност, атмосферно замърсяване, биологично замърсяване и пожар), които са известни, но ефикасната политика за контрол, трябва да се основава на оборудване, предназначено да открива и количествено да измерва тяхното присъствие и последваща корекция или елиминиране на вредните им ефекти. Прохладната, суха и стабилна среда е от решаващо значение за дългосрочното съхранение на хартиените колекции [16]. Топлината и влагата ускоряват химичните реакции, които причиняват влошаване на хартията, а високите нива на влага могат да доведат до растеж на плесен. Изследванията показват, че по-ниските температури и по-ниската относителна влажност значително ще удължат използваемия живот на хартиените колекции. Поддържането на стабилна среда също е много важно. Докато кутиите и папките за съхранение могат да осигурят известна защита срещу краткосрочни екологични колебания, те няма да защитят колекциите от дългосрочни промени в условията на околната среда [15]. С течение на времето колебанията в климата могат да доведат до разширяване и свиване на хартията, което води до изкривяване и похабяване на документите. Изследванията показват, че големи и чести колебания като тези, които се случват през нощта и през почивните дни, ако системите за

контрол на климатика са изключени или настройките са променени, значително се ускорява влошаването на хартиените документи.

Няма национален стандарт за екологични условия, но препоръчителните стойности за температура и относителна влажност за съхранение на хартиени записи в библиотеки и архиви са температура 16–18° C и 45–50% относителна влажност и да се поддържат постоянни 365 дни в годината. Някои практически предложения за поддържане на умереността и стабилността на околната среда включват: използване на преносими изсушители и климатични инсталации през лятото за понижаване на влажността; понижаване на топлинните нива през зимата, за да се предотврати изключително ниската влажност и избягване на съхранението на колекции в мазета или тавани, където се наблюдават крайни климатични условия (23). Добра идея е да се следи климатът в хранилищата, за да се гарантира, че той остава умерен и стабилен. Налични са инструменти за наблюдение, вариращи от карти за индикация на влажност до хигротермографи и регистри на данни.

Атмосферното замърсяване се причинява от отпадъчни продукти – промишлени и природни процеси, които се натрупват в атмосферата [15]. Тези продукти включват: аерозол, съставен от твърди или течни частици (прах), разпръснати във въздуха, дим (кондензация на изпаренията от твърди вещества или получени при химични реакции) и мъгла (течни частици, суспендирани във въздуха). Пари, газове, отделяни от твърди вещества или течности, дължащи се на промени в налягането или температурата. Повечето от тези продукти са потенциално вредни, тъй като те носят вещества, които могат да повредят хартиените документи (киселини, мазнини, химически реактиви и др.). И в допълнение към тези замърсители атмосферата съдържа газове (кислород, озон, водни пари и др.), които, въпреки че са необходими за поддържането на живота, оказват отрицателно въздействие върху целулозните

колекции. Ефектите от атмосферното замърсяване могат да бъдат намалени чрез система от филтри, които изключват вредните частици. Най-добрите от тези системи са изработени от целулозни влакна, активен въглен, масло, вода, калиев хлорид и т.н. и трябва периодично да се почистват и подменят. Хранилищата без външни прозорци са, разбира се, най-лесни за контрол.

Биологичното замърсяване се насърчава от два основни фактора: наличието на храна /целулоза/ и микроклимат, благоприятстващ растежа им. Първата от тези причини е неизбежна и всичко, което може да се направи, е да се осигури хартия с някои средства за самозащита, било то по време на нейното производство или чрез последващо лечение. Нормалната процедура е да се лекуват документи с микробиологични средства. Поради тази причина трябва просто да се занимаваме с проблема за екологичните и климатичните фактори, благоприятни за разпространението на микроорганизми и насекоми. Това са: висока температура и влажност, лоша вентилация, прах и замърсявания по колекциите, директен достъп до външните атмосферни условия, до тълите и скритите зони, не предприемане на превантивни стъпки. При наличие на тези фактори винаги съществува опасност от наличие и инвазия на тези вредители. Контролът върху биологичното замърсяване трябва да се основава на ниска температура и влажност. Всички живи същества се нуждаят от идеален климат. Като общо правило, въпреки че съпротивлението и адаптивността на видовете се различават, микрофауната предпочита температури 25–30°C и относителна влажност над 65%. И като се има предвид какви са и вредните последици от високата температура и влажността за хартиените колекции, препоръчително е да се поддържа това, което сме определили като „оптимален климат“.

➤ Добра вентилация. Застоялият въздух благоприятства наличието на насекоми, а характерният мирис на хранилищата е очевиден признак за наличието на микроорганизми. Естествена или изкуствена вентилация трябва

да се поддържа постоянно и редовно, в идеалния случай при скорост на заместване от 0,25 литра въздух на секунда на кв./м.

- Осветление. Малкото количество светлина в хранилищата помага да се ограничи активността на голям брой вредители.

- Чистота. Премахването на прах и отпадъци е елементарна мярка и трябва да бъде допълнена с по-задълбочени методи за почистване, включващи специални продукти, защото прахът насърчава наличието на насекоми и други вредители, които на свой ред създават повече замърсявания.

Безпрепятствени зони.

- Ъглите и скритите зони насърчават натрупването на замърсявания не по-малко от липсата на вентилация. Правилното разполагане на мебели и оборудване може да помогне за избягването на тези проблеми.

- Шумът, вибрацията, тишината и рядкото използване ще насърчат активността на насекомите и микроорганизмите.

- Директен достъп до външната среда. Прозорците и вратите могат да осигурят лесен достъп за микроорганизми и насекоми. Още по-вредни са водопроводите и електрическите кабели, тъй като осигуряват неконтролируеми проходи за насекоми. Следователно трябва да се избягва всякакъв вид ненужен директен достъп.

- Използване на незамърсени хартиени документи. Всички новопостъпили документи, преди да се внесат в хранилищата, трябва предварително да са инспектирани и дезинфекцирани.

- Периодични проверки. Необходимо е периодично да се извършват проверки на документите, мебелите, на зоните, изложени (например зони, в които може да има натрупване на влага) на биоразграждащи се фактори.

- Превантивно лечение. Идеалното допълнение към всички стъпки,

които са описани по-горе, е създаването на резистентна и унищожителна среда за вредните видове. Целта на превантивния подход е да се създават онези условия, които ще гарантират физическата и химическата цялост на хартиените колекции, а именно тяхната постоянност и дълготрайност във времето. Ефективността на превантивния подход зависи от познаването на характеристиките на обектите и причините за тяхното влошаване, както и от използването на материалите и техниките за отстраняването им. Максимата „Превенцията е по-добра от лечението“ се прилага в тази област не по-слабо, отколкото в здравеопазването.

Поради високата културна значимост на хартиените колекции е необходимо те да се съхраняват правилно заради информацията, която съдържат. Библиотекарите и архивистите носят голямата отговорност за предприемането на подходящи превантивни действия, които зависят главно от наличието на защитни мерки срещу многото фактори на влошаване. Тези мерки включват подходяща грижа за сградата, в която се съхраняват колекциите, т.е. хранилищата, подходящи съоръжения за съхранение, директна физическа защита и подходящи екологични и други мерки за контрол.

Екологична устойчивост на колекциите

Организацията и доброто опазване на колекциите изискват промяна на навици и гражданска отговорност, сътрудничество между институциите, за да се гарантира доброто състояние на историческите свидетелства.

В този смисъл проучването на приложимостта и ефикасността на съвременния нетоксичен метод за контрол на вредителите и дезинфекция на микроорганизми, известен като атмосфера аноксия, който в настоящия момент представлява най-алтернативният метод за лечение и ограничаване на действието на разграждане на документите от биологични агенти, е

навременно, актуално и необходимо за практиката на всички, т.нар. „институции на паметта“.

Създаването на микросреда с недостиг на кислород е реална перспектива за дългосрочно съхранение (не само на документи върху различен носител), не само защото е един безопасен, нетоксичен и напълно инертен по отношение на лекувания материал метод, но и поради факта, че може да забави процеса на разграждане и деструкция на чувствителни и уязвими документи, причинен главно от кислород, замърсители и неадекватни нива на влажност и температура, често срещани в помещенията, съхраняващи документално наследство.

Интересът към темата е оправдан от настоящата тенденция да се прилагат нетоксични методи за лечение на инфекции с цел да не се увреждат колекциите, околната среда и хората. Според изследвания на експерти в различни области нетоксичните методи показват ефективни алтернативи за лечение в съчетание с интегрирани програми за контрол на вредителите, които профилактично и лечебно могат да бъдат прилагани в културните институции.

Отчитайки, че колекциите на библиотеки, архиви и музеи са изградени от органични материали, които са част от хранителния режим на микроорганизми и насекоми, означава, че трябва да се предприемат постоянни превантивни мерки и лечение на инфекции, ако са идентифицирани в Регионалната библиотека „Никола Фурнаджиев“, Пазарджик. Тук възниква и необходимостта добре да се познават агентите, застрашаващи колекциите, за да се подберат най-подходящите методи за дезинфекция и лечение, както и да се установи система за интегрирана борба, адаптирана към нуждите на библиотеката.

Опазването и съхраняването на документалното наследство съществено гарантира достъпа до информация както в хранилищата, така и в други

информационни обекти. Всяко третиране, което се прилага към този актив, не трябва да променя своята визуална, структурна или научна етика. Безспорно е, че разрушенията, причинени от биологични агенти, генерират голямо отрицателно въздействие върху историческото и културното наследство на Регионалната библиотека „Никола Фурнаджиев“ в Пазарджик.

ИЗПОЛЗВАНИ ИЗТОЧНИЦИ

1. Бил Гейтс насочва инвестиции към Украйна: Семейната фондация подпомага библиотеките в страната. // TechNews.bg, 02/10/2009. URL: <<https://technews.bg/article-14345.html>>
2. Вълкова, М. Консервация и реставрация на художествени произведения върху хартия. // Дигитална библиотека по архивистика и документастика, 2016. URL: <<http://electronic-library.org/articlrs/Article%200237.html>>
3. Гергова, А. Към идеята за опазване на библиотечните фондове. // Библиотека, 2013, 4–5, с. 37–46.
4. Горман, М. Нашите непреходни ценности. Библиотеките през XXI в. // Дигитална библиотека по архивистика и документастика, 2012. URL: <<http://electronic-library.org/books/Book%200035.html>>
5. Денчев, С. и др. Културно-историческо наследство: Мултимедийни лекционни курсове и учебни материали. Състав. и ред. София Василева. София: За буквите – О писменехъ, 2013, 220 с.
6. Денчев, С., С. Василева. Държавна политика за културното наследство на България 1990–2012 г. [Е-ресурс] = State Policy on the Cultural Heritage of Bulgaria 1990-2012. Engl. transl. Veselin Chantov. София: За буквите – О писменехъ, 2013.
7. Димчев, А. Международна конференция „Глобализация, дигитализация, достъп и опазване на културното наследство“. // Бюлетин на СБИР, София, 2006, 2, с. 51–53.
8. Доклад заместителя начальника отдела обеспечения сохранности и государственного учета документов Росархива Г. А. Хабибулиной на профессиональной встрече архивистов России и Белоруссии: Вопросы обеспечения сохранности документов на различных видах носителей. // Федеральное архивное агентство, Нижний Новгород, 2014. URL: <<http://archives.ru/reporting/report-habibulina-2014-russia-belarus.shtml>>
9. Історія книги та бібліотек. Бібліотека ВДПУ. Просвітницький блок інформації. URL: <<http://library.vspu.edu.ua/html/ist1.htm>>
10. Кленова, Н. И. Структура и реакционная способность целлюлозы. Ленинград: Наука, 1976. 366 с.
11. Красницкая, Л. С. Реставрация архивных материалов в Беларуси: новая жизнь старых документов. // Охрана труда и социальная защита, 12 августа 2015 г. URL: <<http://www.otsz.by/news/restavracziya-arxivnyix-materialov-v-belarusi-novaya-zhizn-staryix-dokumentov.html>>
12. Людсканова, В. Опазване на библиотечните фондове – неосъществена (засега) кауза. // Библиотека, IX, 2002, 1, с. 5–8.
13. Людсканова, В. Опазване на музикалните колекции. // Библиотека, VIII, 2001, 2, с. 36–38.
14. Людсканова, В., Р. Марчева. Методика за изготвяне на план за действие при бедствени ситуации в библиотеката. // Библиотека, VIII, 2001, 5, с. 22–37.
15. Цветанска, И. Съхранение и опазване на документалното наследство. // Дисертационен труд, София, 2017 г.
16. Цветанска, И. Реставрация и консервация на архивни документи. Лекционен курс към УниБИТ.
17. Цветанска, И. *Иновативни подходи и добри практики в сферата на опазване и съхраняване на документалното наследство*. V научна конференция с международно участие „Съвременни

технологии в културно-историческото наследство“, 10–13 май, 2017 г. Технически университет, София. Т. 5, С., 2017, с. 112–114.

18. Цветанска, И. *Запазване на колекциите в епохата на устойчивост. // Библиотеки – четене – комуникации*: XVI национална научна конференция с международно участие, В. Търново, 16–17 ноем. 2017 г. Велико Търново: НБ „П. Р. Славейков“, 2018, с. 110–118.

19. Цветанска, И. *Исторически и съвременни предпоставки за консервация и реставрация*. Международен пътуващ семинар „Съвременни измерения на европейското образователно и научно пространство“, 18–23 май 2018 г., Рим, с. 51.

20. Цветанска, И. *Поглед върху перспективите и дейностите, свързани с опазване на колекциите*. XXVIII национална конференция на ББИА, посветена на българското книжовно наследство част от европейското културно пространство, 7–8 юни 2018 г., Пловдив.

21. Цветанска, И. *Съхранение на колекциите: Превантивна консервационна политика и практика*. Национална конференция „Европейски хоризонти: Библиотеките между буквата и бинарния код“, 8–9 октомври 2018 г., Силистра, с. 99–109.

22. Цветанска, И. *Библиотеката – място за творческа дейност на подрастващите, свързано с опазване на книгите*. XII национална научна конференция с международно участие „Библиотеки – четене – комуникации“, 15–16 ноември 2018 г. Народна библиотека „П. Р. Славейков“, Велико Търново.

23. Цветанска, И. Екологични насоки за съхранение на хартиени колекции. Сб. доклади от национална научна конференция, РБ „Никола Фурнаджиев“, Пазарджик, 2019, с. 38–47. ISBN: 978-619-91276-2-9

24. Цветанска, И. Консервация и реставрация на писмено наследство. Сб. доклади от VII научна конференция с международно участие „Съвременни технологии в културно-историческото наследство“, ТУ – София. Том VII, 2019.

25. Цветанска, И. Реставрация и консервация на писмено наследство. Сб. Обществото на знанието и хуманизмът на XXI в., 1 ноември 2019 г. София: За буквите – О писменехъ, с. 295–304. ISSN 2683-0094

26. URL: <<http://www.libpz-bg.com/>>

ОПАЗВАНЕ НА КНИЖОВНОТО НАСЛЕДСТВО В РЕГИОНАЛНАТА БИБЛИОТЕКА „ЗАХАРИЙ КНЯЖЕСКИ“, СТАРА ЗАГОРА

Таня Танева,
РБ – Ст. Загора,
e-mail: ib@libsz.org

Резюме. Новите технологии правят революция в начина, по който трябва да опазваме книжовното ни наследство. Превантивната защита постепенно се превръща в централен въпрос при концепцията за съхранение в съвременното библиотечно дело и играе ключова роля за запазване на книжовното наследство.

Ключови думи: филмопласти, UV машина, превенция, писмено наследство

Abstract. New technologies are revolutionizing the way we need to preserve our literary heritage. Preventive protection is gradually becoming a central issue in the concept of preservation in modern librarianship and plays a key role in preserving the literary heritage.

Keywords: film plastics, UV machine, prevention, written heritage

Библиотеките заемат важно място в живота на всяко цивилизовано общество. Документите, намиращи се в библиотечните фондове, представляват незаменим ресурс не само за настоящото поколение, но и за идните такива. Всяка загуба или увреждане на библиотечен документ е нежелана и запазването на това културно наследство е институционален приоритет, а също и морална отговорност на библиотекарите. Архивните и библиотечните колекции и фондове, където и да се съхраняват, съдържат голямо разнообразие от материали и формати. Всички тези документи изискват специфични условия за съхранение, което да гарантира техния дългосрочен живот. Въпросът за опазването на документалното наследство е източник на безпокойство сред специалистите, които са запознати с неговата крехкост и с риска да бъдат загубени важни източници на информация. Терминът „съхранение на документи“ включва осигуряването на безопасността на

документите чрез тяхното запазване, възстановяване, стабилизиране и производство на копия. Основни цели в областта на съхранението на библиотечните документи са:

- запазване на интелектуалното съдържание на информацията, съхранявана в библиотеката;
- запазване на добрата физическа форма и състояние на библиотечните документи възможно най-дълго време.

С течение на времето и в процеса на съхранение и употреба всички документи се нараняват и увреждат. Факторите, оказващи влияние върху тяхното физическо състояние, могат да бъдат определени като външни и вътрешни. Комбинираното им въздействие може да доведе до значително увреждане, а понякога и до пълно унищожение на използваните материали. Във фондовете на библиотеката се съхраняват най-много документи на хартиен носител, при които освен хартията се срещат и други материали като плат, кожа, лепило. Вътрешните фактори се определят от технологията на производство и свойствата на самите материали и е невъзможно да се предотвратят някои физически и химични процеси, които протичат. Естествената деструкция на хартията, лепилата, мастилата не може да бъде стопирана, но може да бъде забавена, ако се сведе до минимум евентуално негативно влияние на външните фактори, като температура, влажност, светлина, биологично заразяване и замърсяване. Затова въпросите, свързани с определянето на най-подходящите условия за съхранение на библиотечните фондове, са винаги на дневен ред. Всяка нанесена повреда върху писмен паметник е не само материална загуба, но и загуба от историческо, научно и културно значение за всеки народ.

През последните десетилетия се засилва интересът на обществото към писменото наследство, което се съхранява главно във фондовете на

библиотеки, архиви и музеи. Към писменото наследство се причисляват архивни и литературни движими културни ценности, това са ръкописи, редки и ценни книги, архивни документи, периодични издания, фотографии, пощенски картички, графики, гравюри, литографии, печатни карти, плакати и др. Книжовното наследство е показател за духовния живот в дадена историческа епоха, както и свидетелство за нивото на културното и социалното развитие.

Има една английска поговорка, която казва: „Превенцията е по-добра от лечението“. Същото е вярно и за науката за съхранението. Превантивната защита постепенно се превръща в централен въпрос в концепцията за съхранение в съвременното библиотечно дело и играе ключова роля за запазване на документалното наследство. Затова във всяка библиотека следва да се практикува превантивна консервация и малка реставрация, за да се поддържат документите здрави, в добро и използваемо състояние.

Регионалната библиотека „Захарий Княжески“ в Стара Загора още в първите години на своето съществуване обособява колекция, в която се събират и съхраняват редки и ценни издания. Библиотечните документи, включени в колекцията, са 703 на брой и са разделени на редки и ценни старопечатни издания, редки и ценни издания от XIX в., редки и ценни издания от XX в., редки и ценни чуждоезикови издания. По своето съдържание книгите, които влизат във фонд „Редки и ценни“, са много разнообразни. Сред тях се открояват тези с религиозен характер като библии и псалтири така и тези с учебно съдържание.

Най-старите библиотечни документи, които се съхраняват във фонда, са от 1812 г. – *Histoire de la decadence et de la chute de L'empire Roman* в 13 тома на Едуард Гибън. Най-старият от документите на български език (църковнославянски) е от 1824 г. – Псалтир: Во славу Светия единосущния

животворящия и неразделимия Троици Отца и Сина и Светаго Духа. Повелением благочестивейшаго и височайшаго господара нашего Григория Димитрия Гика воевода; Благословением же преосвещенейшаго нашего митрополита угровлахийскаго господина Григория напечата ся книга сия Псалтир. И точно по Московскому переводу поправлением, иждивением и трудом Анастасия хаджи Георгия Полизов, Добря хаджи Йоана Бакалоглу и Стефана Поповича. Този псалтир е рядко срещан в българските библиотеки и не присъства в описите на В. Погорелов, Маньо Стоянов и Балан.

Една от най-интересните и ценни книги е „Васил Левски (Дяконът): Черти из животът му“ на Захарий Стоянов, издание от 1883 г. На титулната страница с мастило е изписано посвещение: „На братя ми Василя от З. Стоянов“. Васил Стоянов е по-малък брат на Захари Стоянов, за него не се знае много. Неговото име се свързва с взривяването на пътническия параход „Вашкапу“ през 1903 г.

Някои от книгите носят личния печат на Недьо Александров (1907–2003). Книжовник, общественик, деец, краевед. От 1994 г. Недьо Александров е почетен гражданин на Стара Загора. Възпитаник е на Пловдивската духовна семинария и на Богословския факултет на Софийския университет. Работи в Сливенската, Великотърновската и Старозагорската митрополия. Интересува се от църковната историята на България и работи и пише в тази област. Завежда своята лична библиотека на РБ „Захарий Княжески“.

Голяма част от речниците, съхранявани във фонд „Редки и ценни издания“, имат поставен печат на Обществото на отците възкресеници – Библиотека/Patrum Cong. A Resurrectione D. N. J. G. Bibliotheca Hadrianopoli. Обществото на отците възкресеници е католическа религиозна институция, създадена през 1836 г. Започва да развива своята дейност по българските земи през 1863 г. по молба на българи католици. Тя се установява първоначално в

Одрин. В началото на XX в. мести своето седалище в Стара Загора, където основава семинария, разполагаща с богата библиотека. През 1953 г. сградата на семинарията е конфискувана и тя преустановява своята дейност, а през 1960 г. мисията на отците възкресенци в Стара Загора е закрыта.

Фондът „Редки и ценни издания“ в РБ „Захарий Княжески“ се съхранява в отделно помещение, в което се съблюдават необходимите изисквания за стабилна среда. Библиотечните документи се съхраняват в метални затворени шкафове, което намалява нивото на запрашаването им, както намалява и интензитета на осветеност. За да се контролира още по-добре естествената светлина, помещението е оборудвано с плътни щори.

В библиотеката по отношение на документите от фонд „Редки и ценни“ се прилага т.нар. малка реставрация. Използват се екологични материали като филмопласти и лепило Planatol BB за реставриране на малки цепнатини по хартията и укрепване на отделни листове към книжното тяло. Голямо предизвикателство е опазването и реставрирането на печатните издания от XIX в., които поради високата киселинност на хартията и мастилата за отпечатване (най-често оловни смеси) са с влошено качество, което влияе върху състоянието и съхраняването им. Хартията с годините е станала силно чуплива и крехка.

От лятото на 2020 г. регионалната библиотека „Захарий Княжески“ разполага и със специална машина, която обезпрашава и дезинфекцира, използвайки UV лъчи. Извършва се едновременно дезинфекция и обезпрашаване на фонда, което е в унисон с екологичните стандарти, въведени в библиотеките.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Александрова**, Красимира, Искра Цветанска. Опазване на документалното наследство в институциите на паметта. // *Библиотека*, 2017, № 4.
2. **Полимирова**, Мария. Сбирка от старопечатни книги на историческия музей в град Самоков: Предварителни бележки/Мария Полимирова. // *Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“*. Център за славяно-византийски проучвания „Иван Дуйчев“, Т. 98 (17).
3. **Съйкова**, Гинка. Основни методи за консервацията и реставрацията на хартия/Гинка Съйкова. – София: Нар. библ. „Св. св. Кирил и Методий“, 1990.

ПРОГРАМА ЗА ПРЕВАНТИВНО ОПАЗВАНЕ НА ФОНДОВЕТЕ В РЕГИОНАЛНАТА БИБЛИОТЕКА „Н. Й. ВАПЦАРОВ“, КЪРДЖАЛИ

Елисавета Кехайова,
РБ – Кърджали,
e-mail: eli_kehaiova03@abv.bg

Резюме. Статията представя регионалната библиотека в Кърджали и резултатите от разработената и внедрена Програма за превантивно опазване на фондовете, която е необходима за всяка институция, съхраняваща писмено наследство. Нетоксичната консервация на фондовете и изпълняването на Програмата за интегрирана стратегия за борба с вредителите е задължително условие за потенциала на всяка институция да запази националното историческо и художествено наследство.

Ключови думи: наследство, консервация, превенция, програма, вредители

Abstract. The article presents the regional library in the town of Kardzhali and the results of the developed and implemented Program for preventive protection of the collections and whatever is necessary for each institution preserving written heritage. Non-toxic conservation of the collections and the implementation of the Program for integrated pest management strategy, which is a prerequisite for the potential of each institution to safeguard and preserve the national historical and artistic heritage.

Keywords: heritage, conservation, prevention, program, pests

Регионалната библиотека „Н. Й. Вапцаров“ в Кърджали е най-голямото книгохранилище на територията на областта. Създадена преди повече от 60 години, библиотеката се обособява като самостоятелен културен институт след промените в административно-териториалното устройство на страната през далечната 1959 г. и заема важно място в културния живот на града. Регионалната библиотека се помещава на четири надземни етажа и един подземен. На партера е разположен обучителният информационен център „Библионет“. На първия етаж са отделите „Комплектуване“, „Обработка и каталогизация“, „Справочно-библиографски“, „Краезнание“ и Детски. На втория етаж са разположени отдел „Обслужване“ и читалня „Обществени науки“. На третия етаж са читалня „Изкуство“, читалня „Естествени и приложни науки“ и Методичен отдел. В подземния етаж се намира основното

книгохранилище. Последният основен ремонт на сградата е правен през 1969 г. От спешен ремонт се нуждае и основното книгохранилище на подземния етаж. Там се съхраняват над 50 хил. библиотечни единици (книги и периодични издания). Наличието на влага и мухъл там е от години и поради тази причина цялата литература е застрашена от унищожаване. Наводненията са ежедневие при всеки проливен дъжд. Друг основен проблем е старата и крайно амортизирана дограма. Наред с всичко останало, което не търпи отлагане, покривът на сградата също има нужда от спешен ремонт. Там има теч, който поврежда част от книгите в читалня „Изкуство“ и читалня „Естествени и приложни науки“.

Съвременният облик на библиотеката я очертава като значима институция с образователни, културни и информационни функции. Тя е център за методическа и краеведска дейност за общината и региона. Има архивни функции по отношение на краеведската литература.

В синхрон с изискванията на новото информационно общество библиотеката вече излиза от традиционната ниша и съчетава присъщите си дейности с тези на модерния тип библиотека.

Основните библиотечни процеси са автоматизирани. Изградена е локална мрежа с достъп до интернет. Обособени са компютърни читателски станции. Огромен е масивът от създаваните бази данни, сред които от особена важност са електронните каталози на книжните и некнижните носители на информация.

Библиотечният фонд надхвърля 263 хил. единици, като ежегодно се попълва с около 4 хил. нови документи – книги, периодични заглавия, аудио- и видеоносители, CD-ROM, оригинални произведения на изкуството. Новопостъпващите библиотечни материали основно се закупуват, но немалък дял съставляват и даренията от частни лица, читатели, фондации, издателства.

Библиотечно-информационното обслужване е диференцирано за деца и възрастни. Специално внимание се отделя на читателите с увреждания. С тях библиотеката работи по програма, която визира конкретни дейности – комплектуване на документи с подходящо съдържание, обособяване на специални фондове, посещения по домовете, ангажираност в различни изяви, достъп до интернет и др.

За година библиотеката регистрира 2841 читатели, 21 933 посещения и над 37 439 заети единици, като се има предвид, че тази статистика е от изминалата 2020 г., която беше пандемична и с множество ограничения. Тези показатели, съотнесени с общия библиотечен фонд и с цифрата на жителите на града, определят добра ползваемост на библиотечните материали.

Важни направления в работата на библиотеката са справочно-библиографските и информационните начинания, осигуряването на междубиблиотечно заемане, оказването на методическа помощ на библиотеките в общината и региона, провеждането на културни инициативи и програми.

Библиотеката разработва и успешно реализира проекти, които осигуряват допълнителни финансови средства за развиването на дейности и услуги. През изминалата сложна година РБ „Н. Й. Вапцаров“ има реализирани проекти за закупуване на книги на обща стойност над 30 хил. лв. Библиотеката е колективен член на Българската библиотечно-информационна асоциация.

Фондът от книги е с обем от около 263 411 тома. Разпределен е в хранилище и на свободен достъп. Фондът на библиотеката е обособен по видове издания. Комплектува се чрез покупка и дарения. Надхвърля 282 хил. тома. Годишно нараства с около 4 хил. нови постъпления. Универсален по съдържание, той се ползва от широк кръг читатели от учащи се до специалисти. Всеки библиотечен документ с изключение на презентните екземпляри, на

изданията в читалните и на старопечатните, редки и ценни издания се заема за дома.

Програма за превантивно опазване на фондовете в РБ „Н. Й. Вапцаров“

В РБ „Н. Й. Вапцаров“ са многобройни предпоставките, определящи увреждане на колекциите от вредители и насекоми. Наличието на дървесна растителност в близост е основен фактор за проникването на насекоми. В тази връзка РБ „Н. Й. Вапцаров“ има договор с професионална фирма, която на всеки шест месеца извършва дезинфекция и дератизация. Поради амортизираната канализация съществува проблем и с гризачите, като за тази цел също има внедрен контрол. Поради крайно лошото състояние на основното книгохранилище е предвиден основен ремонт, който освен козметични процедури включва две програми, с които ще бъде окончателно решен проблемът с опазването и съхранението на основния фонд. РБ „Н. Й. Вапцаров“ възложи изготвянето на проектиране на вентилационна, влагоуловителна и пожароизвестителна, димо- и топлоотвеждаща инсталация.

1. Вентилационни инсталации

Вентилацията на основното книгохранилище е механична, смукателно-нагнетателна, реализирана по системата горе-долу. Пресният въздух се засмуква отвън със смукателен вентилатор, монтиран под тавана на помещението, и се подава към книгохранилището със стенни дифузори, монтирани на въздуховод под тавана. Дифузорите дават възможност за насочване на струята пресен въздух в необходимата посока към рафтовете с книги. Отработеният въздух се засмуква със стенни вентилационни решетки, монтирани на въздуховод над пода на работната зона, и с вентилатор се

изхвърля навън през прозореца на фасада и въздуховод над терен. Вентилаторите се монтират под тавана на коридора към архивното помещение. Вентилаторите са центробежни, двойно смучещи с куплиран електрически двигател и се монтират в изолиран бокс. На местата на преминаване на въздуховодите през стени са предвидени противопожарни клапи по съответен размер.

2. Влагоуловителна инсталация

За поддържане на относителна влажност от 40 до 60% в книгохранилището е предвиден влагоуловителен агрегат. Влагоуловителят е тип кондензационен изсушител на въздуха. Оборудван е с вграден хигростат, въздушен филтър и извод за дренажен шлаух и резервоар. Максималното количество уловена влага е 14,0–78,0 L/24 ч. Предвидени са 2 броя изсушители, разположени равномерно в обема на помещението. Апаратите са мобилно изпълнение, даващо възможност за поставяне на различни места в зависимост от конкретните нужди.

3. Естествена вентилация

Всички останали помещения се вентилират по естествен начин през отваряеми врати и прозорци.

4. Пожарна безопасност и безопасни условия на труд

Съгласно класификацията на строежите по пожарна безопасност настоящият обект има клас на функционална пожарна безопасност съгласно предназначението на помещенията, както следва: Ф 3,4 – административни сгради. За обекти с този клас на функционална пожарна безопасност не се предвижда аварийна вентилационна инсталация. Предвидени са следните

мероприятия: при изпълнение на СМР да се спазват изискванията на Правилника за безопасна работа и всички действащи в момента нормативи за такъв вид работа. При извършване на огневите работи да се спазва редът, утвърден от служба ППБО. Изпълнителският състав да притежава необходимата квалификация за справяне с предписаните видове работа. Експлоатиращият персонал да притежава необходимата квалификация и съответно да е запознат с устройството и действието на инсталациите.

5. Микроклимат

За всички помещения е осигурен микроклимат в съответствие с нормативните документи и изисквания на възложителя.

6. Чистота на въздуха

Няма отделяне на вредни вещества в помещенията.

7. Шум и вибрации

Шумът от ОВК инсталациите не надвишава нормените параметри за определено допустимите нива в производствени помещения от общ характер.

8. Пожарна безопасност

Пожарогасителните средства и пожаропреграждащите елементи са посочени в архитектурно-строителната част.

Организацията и доброто опазване на библиотечното наследство изискват промяна на навици и гражданска отговорност, сътрудничество между институциите, за да се гарантират историческите свидетелства на всяко поколение, начинът им на мислене и поведение, както и елементите на тяхната съвременност.

В този смисъл проучването на приложимостта и ефикасността на съвременния нетоксичен метод за контрол на вредителите и дезинфекция на известни микроорганизми, известен като атмосфера аноксия, който в настоящия момент представлява най-алтернативният метод за лечение и ограничаване на действието на разграждане на документите от биологични агенти, е навременно, актуално и необходимо за практиката на всички, т.нар. „институции на паметта“.

Създаването на микросреда с недостиг на кислород е една реална перспектива за дългосрочно съхранение (не само на колекции върху различен носител), не само защото е безопасен, нетоксичен и напълно инертен по отношение на лекувания материал метод, но и поради факта, че може да забави процеса на разграждане и деструкция на чувствителни и уязвими документи, причинени главно от кислород, замърсители и неадекватни нива на влажност и температура, често срещани в помещенията, съхраняващи документално наследство.

Интересът към темата е оправдан от настоящата тенденция да се прилагат нетоксични методи за лечение на инфекции с цел да не се увреждат колекциите, околната среда и хората. Според изследвания на експерти в различни области нетоксичните методи показват ефективни алтернативи за лечение в съчетание с интегрирани програми за контрол на вредителите, които профилактично и лечебно могат да бъдат прилагани в културните институции. Внедряването и изпълняването на Програмата и интегрираната стратегия за борба с вредителите е задължително условие за потенциала на всяка институция да запази националното историческо и художествено наследство.

ДОСТЪП И ОПАЗВАНЕ НА КОЛЕКЦИИТЕ В РЕГИОНАЛНАТА НАРОДНА БИБЛИОТЕКА „П. Р. СЛАВЕЙКОВ“, ВЕЛИКО ТЪРНОВО

Доц. д-р Калина Иванова,
д-р Калоян Здравков,
РНБ – Велико Търново,
e-mail: prs@libraryvt.com

Резюме. Статията представя потенциала за екологичното опазване и дигитализацията на писменото културно наследство чрез използване на нови технологии по примера на РНБ „П. Р. Славейков“ във Велико Търново. Представят се добрите практики, установени в библиотеката и насочени към двете противоположни, но взаимно обусловени мисии – достъп и опазване.

Ключови думи: опазване, дигитализация, екологични методи, дезинфекция

Abstract. The article presents the potential for ecological protection and digitalization of the written cultural heritage, through the use of new technologies on the example of RL "P. R. Slaveykov" in the city of Veliko Tarnovo. The good practices established by the library are presented and are aimed at the two opposite but mutually conditioned missions - access and safeguarding.

Keywords: safeguarding, digitalization, ecological methods, disinfection

РНБ „П. Р. Славейков“, Велико Търново, е един от най-големите обществено-информационни центрове в страната, депозитна библиотека и трето национално книгохранилище за периодични издания. Обработва и съхранява над 600 хил. единици книжнина част от националното културно наследство, в това число над 1200 старопечатни и 21 ръкописни оригинала. Поддържа собствени бази данни с библиографски описания на наличната литература, периодика и уникална аналитична картотека на единственото в България краеведско обединение „Мизия“, обхващащо областите в Северен централен регион (Плевен, Ловеч, Габрово, Велико Търново). Развива своя програма за дигитализиране на фондовете си с цел опазване на оригиналните носители от въздействието на времето и механичната употреба.

Библиотеката осигурява широк потребителски достъп до своите онлайн електронни бази данни както на регионално, така и на национално и международно ниво. Предоставя ценен изследователски ресурс за научната общност и се стреми чрез участието си в големи интернационални проекти да разширява и затвърждава ролята си в културния и обществен живот на страната.

Предвид високата ползваемост на фонда от периодични издания до 1940 г., както и на старопечатния фонд за мултидисциплинарни изследвания от научните кръгове, още през 2006 г. бе взето решение за създаване на собствена програма за дигитализация на най-застрашените библиотечни документи с оглед предпазването им от по-нататъшно физическо увреждане и унищожение. Чрез участието си в различни проекти регионалната библиотека създаде и разви през годините свой дигитален център, който постепенно окомплектова със съвременно специализирано и универсално оборудване и формира екип от висококвалифицирани експерти. В резултат центърът заема водеща позиция в страната по капацитет, производителност и качество на крайния продукт, а все по-голяма част от фондовете на библиотеката стават достъпни онлайн благодарение на дигиталната библиотека „Север+“ (<http://sever.libraryvt.com>). Понастоящем както научната, така и широката общественост могат да използват неограничени от време и локация над 500 хил. страници от информационното богатство на писменото културно наследство на страната.

Успоредно с дигиталната конверсия се прилагат мерки за подобряване на физическото опазване на оригиналите. Възрожденската литература, както и уникални редки и ценни документи, след прилагане на съвременни методи за дезинфекция се съхраняват в контролирана и щадяща среда – метални шкафове с ограничен достъп и оптимален температурен и влажен режим. По преценка на експерти за определени екземпляри се прилага методът аноксия – книгата

се затваря в херметически непроницаем плик с кислороден абсорбер. Това гарантира дългогодишното ѝ съхранение в условия, правещи невъзможно развитието на патогенни органични субстанции. При периодичните издания наличието на дигитално копие онлайн дава възможност за изваждане от активен оборот на физическия том, което от своя страна води до оптимизация при подреждането и натоварването на хранилищните пространства.

Предвид високия оборот на ползване на подръчните библиотечни фондове по тях освен прах полепват всевъзможни частици от биологичен произход, които са благоприятна среда за развитие на патогенни микроорганизми. Това е вредно както за хартията, от която са направени библиотечните документи, така и за ползвателите на изданията поради опасността от алергични реакции или пренасяне на устойчиви болестотворни агенти.

За подобряване на опазването на библиотечния фонд, здравето и комфорта на читателите и служителите в началото на 2020 г. библиотеката закупи устройство за почистване (дезинфекция) на книгите. Машината, с търговско наименование Book Shower, прилага едновременно обдухване и осветяване с ултравиолетова светлина на поставения в нея обект. Три мощни UV лампи с фиксирана честота налъчението елиминират до 99,99% от вредните патогени, прикрепени към хартията. Струя въздух с оптимален дебит разтваря страниците на книгата във ветрилообразна форма, давайки възможност на светлината да проникне в максимална дълбочина, и физически отстранява девитализираните микроорганизми и праховите частици, придавайки ново, по-високо ниво на потребителското обслужване и повишавайки комфорта на читателя.

Фиг. 1. Екологична дезинфекция

Фиг. 2. Екологична капсула за превенция

Въпреки че представянето на писменото наследство с дигитални средства за в бъдеще ще се разширява, нашата отговорност пред българската общественост е и опазването и съхранението на оригиналите с новите екологични методи и стандарти.

ИНОВАТИВЕН МОДЕЛ ЗА ЗАЩИТА НА КОЛЕКЦИИТЕ В РЕГИОНАЛНАТА БИБЛИОТЕКА „МИХАЛАКИ ГЕОРГИЕВ“, ВИДИН

Десислава Иванова,
РБ – Видин,
e-mail: libvidin@vidin.net

Резюме. Фокусът на статията е изграденото ателие за превантивна консервация и методите на малка реставрация в регионалната библиотека във Видин, обучението на библиотекари от Видинска област по въпросите на екологичната консервация с цел опазване на фондовете.

Ключови думи: ателие, консервация, обучение, колекции

Abstract. The focus of the article is the established workshop for preventive conservation and the methods of small restoration in the Regional Library in Vidin, the training of librarians from Vidin region on environmental conservation in order to protect the collections

Keywords: workshop, conservation, training, collections

За популяризирането, съхранението и превантивното опазване на ценни документални източници, носещи информация за местното културно, историческо и книжовно наследство, през 2020 г. Регионалната библиотека „Михалаки Георгиев“ – Видин, стартира проект по изграждане и оборудване на постоянно действащо ателие за малка реставрация и превантивна консервация на книги и документи с цел подготовка за дигитализация на книги и периодични издания с краеведски характер.

Като продукт хартията е изложена на влиянието на времето, мястото на съхранение, влагата, бактериите, насекомите, плесените и др. Прилагането на методите на малката реставрация ще отложи във времето скъпоструващите същински реставрационни процеси и ще се стабилизируют разкъсванията и деструкцията на документи от различен характер.

След процесите на малката реставрация документите, книгите и периодичните издания предстои да бъдат дигитализирани с наличната техника в библиотеката, като до дигиталните копия ще бъде осигурен и достъп на място

и онлайн за всички читатели и потребители на библиотечни услуги в областта и страната.

За изграждане на ателието бе привлечен консултант от Университета по библиотечни и информационни технологии, вписан в публичния регистър по Чл. 165 от Закона за културното наследство на Република България с области на дейност по консервация и реставрация, свързани с опазването на писмени и книжовни ценности. За създаването му съдейства д-р инж. Искра Цветанска, преподавател в УниБИТ, която гостува на библиотеката в края на август 2020 г. и проведе курс за библиотекари за методите на превантивна екологична консервация и малка реставрация. Двама служители на регионалната библиотека бяха обучени и притежават сертификат за прилагане на методите на малката реставрация и превантивната консервация на книги и документи. Към днешна дата е обучен и целият екип на библиотеката за работа по превантивно опазване и съхранение на фондовете.

Ателието е чудесна придобивка в структурата на библиотеката и ще ни помогне да съхраним книжовното богатство, достигнало до наши дни, и да предпазим настоящите и бъдещите публикации от процесите на естественото стареене. По този начин нашите читатели ще се радват по-дълго време на любимите си книги.

Ателието работи целодневно. Обслужва се от служители на библиотеката, преминали обучение по „Превантивно опазване и съхранение на фондове“. Основните методи, които се прилагат, са ръчна и машинна реставрация. Ателието е технически обезпечено с необходимите уреди и машини, за да могат да бъдат успешно осъществени процесите на опазване, консервация и реставрация на писмени материали и ценни документи. Разполага с ламинатор за книги BLS – Classic за ръчно ламиниране на книги с меки корици, което позволява облагородяване на кориците на по-старите книги и добавяне на

години живот на книжното тяло; ултразвуков пиезоелектронен апарат за почистване на страниците на книги и периодика, графични и картографски издания от твърди остатъци от лепило и други замърсявания, без да се нарани повърхността на обекта; ултразвукова и бактерицидна лампа с генератор на озон за дезинфекция срещу вируси, бактерии, акари и плесени; каутер за малка реставрация, шпатула, ателие лампа, лупа, кислородни абсорбери, индикатори за отчитане на съдържанието на кислород и други помощни средства и пособия за почистване на книги и обекти.

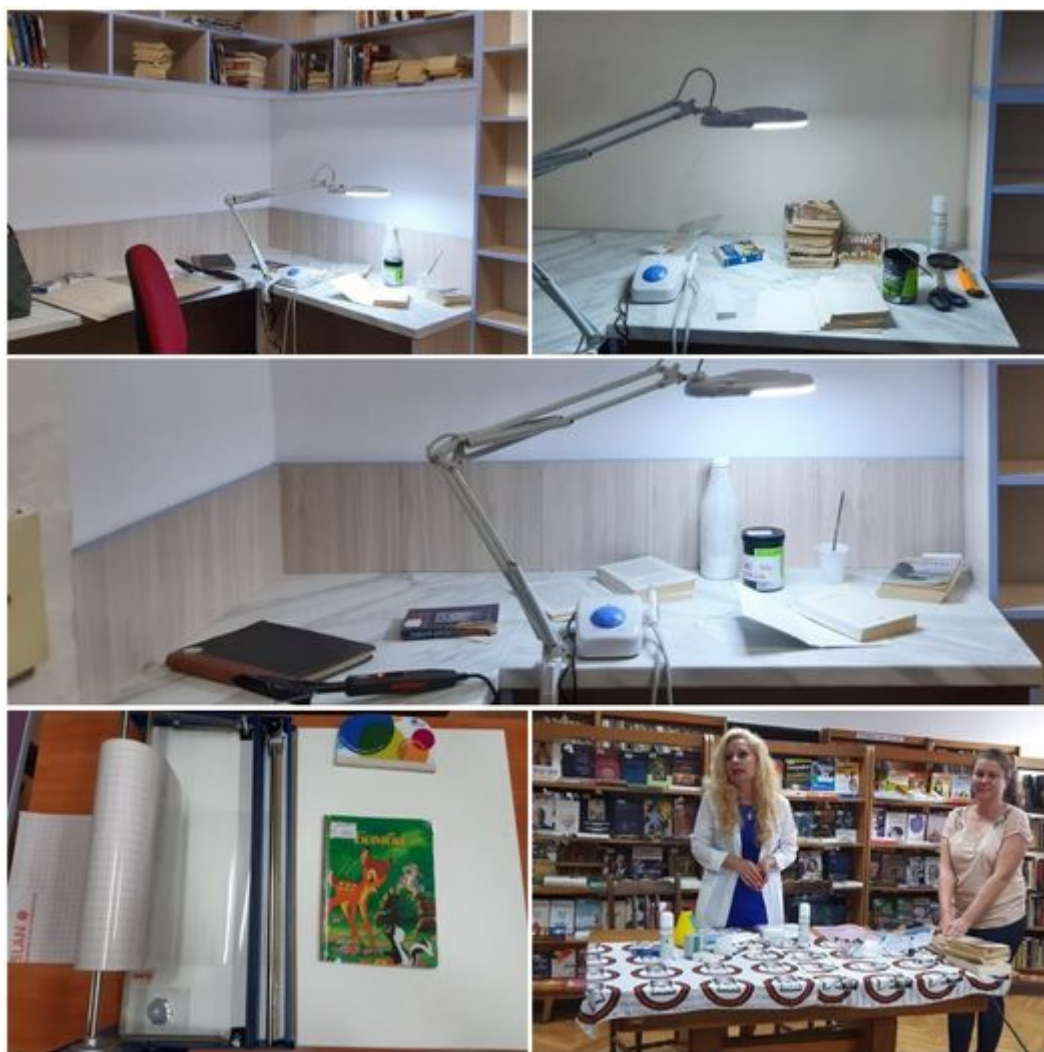
Ателието е чудесна придобивка в структурата на библиотеката и ще ни помогне да съхраним книжовното богатство, достигнало до наши дни, и да предпазим настоящите и бъдещите публикации от процесите на естественото стареене. По този начин нашите читатели ще се радват по-дълго време на любимите си книги.

Новоизграденото ателие служи и като обучителен център на първо място за библиотекари от областта като част от усъвършенстване на системата за квалификация на читалищните библиотекари. Професионалните умения, качеството на работа на специалистите, предоставящи библиотечно-информационни услуги, подобряват цялостната библиотечна дейност, осъществявана от библиотекари с повишена професионална компетентност. Подобрени са оперативността и актуалността при използване на информационните ресурси за задоволяване на исканията на потребителите.

Ателието за малка реставрация и превантивна консервация на книги и документи е в помощ и на специалистите, работещи в архиви, музеи, църкви и други институции, съхраняващи стари, редки и ценни документи в областта на писменото книжовно и културно наследство в Област Видин.

От библиотека „Михалаки Георгиев“ вярваме, че съхранението и екологичната устойчивост на фондовете трябва да бъде един от основните

приоритети на всяка библиотека. Съзнанието и дълбоката увереност, че библиотечните фондове, особено тези с краеведско съдържание, като част от националното писмено книжно наследство са нашата отговорност и разбиране. А богатото историческо наследство на Видинския край и навлизането ни в дигиталната ера превръщат опазването и осигуряването на достъп до ценните книги и документи в наша мисия.

Фиг. 3. Изграждане на ателие и провеждане на обучение за екологично опазване и съхранение на колекции в РБ „Михалаки Георгиев“ във Видин

ОПАЗВАНЕ И СЪХРАНЕНИЕ НА ФОНДОВЕТЕ В РЕГИОНАЛНАТА БИБЛИОТЕКА „ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ“, РУСЕ

Валерия Йорданова,
РБ – Русе,
e-mail: ruse@libruse.bg

Резюме. Статията представя кратки факти за историята на библиотеката, за най-ценните колекции, съхранявани в нейните фондове, както и за съвременните екологични ефективни методи за тяхното опазване и съхраняване. Това е първата библиотека в България, която приложи екологичната динамична атмосфера аноксия за целия фонд от старопечатни и редки ценни книги, както и за архива на акад. Михаил Арnaudов.

Ключови думи: ценни колекции, опазване, динамична атмосфера, аноксия, екологичен подход

Abstract. The article presents brief facts about the history of the library, about the most valuable collections stored in its premises, as well as the modern ecologically effective methods for their safeguarding and conservation. The first library in Bulgaria to apply the ecological, dynamic atmosphere of “anoxia” to the entire collection of old print and rare books, as well as the archive of Acad. Mihail Arnaudov.

Keywords: valuable collections, safeguarding, dynamic atmosphere, anoxia, ecological approach

Русенската библиотека е едно от най-старите и най-рано създадени духовни средища в България. Началото е през 1888 г., когато родолюбиви културни дейци с материалната подкрепа на Градската община се заемат да създадат русенската библиотека. Това са членове на просветното дружество „Дунав“, основано година по-рано в Русе, през септември 1887 г. В Чл. 1 на Устава на дружеството е записана много важна и специална точка: „...да тури основа на една градска библиотека“. При управлението на кмета Петър Винаров (1851–1926) на 11 февруари 1888 г. Общинският съвет взема историческото решение за откриване на Русенска градска библиотека. Старейшините отпускат гласуваните още през 1887 г. 1500 лв. за закупуване на книги, като върху всяко издание във фонда е поставен печат „Русенска градска общинска библиотека“.

От 1954 г. библиотеката е депозитна и днес фондът ѝ наброява над 637 хил. библиотечни документа: книги, периодични издания, други носители на

информация. Тя е значим и притегателен център в предоставянето на достъп до знание, информация и услуги за всички жители и общности в Русе и региона.

Сред най-ценните колекции на библиотеката са личната библиотека на акад. Михаил Арnaudов, личната библиотека на Захарий Стоянов, Старопечатният фонд, фонд „Редки и ценни издания“, колекция екслибриси.

Личната библиотека на акад. Михаил Арnaudов е частично предоставена през 1973 г. по повод 95-годишнината на учения и допълнена през 2016 г. с дарение на негови родственици. Днес сбирката съхранява над 7 хил. документа, събирани през дългогодишната научна дейност на изследователя и свързани с български и чужди творци. Голяма част от изданията са подарявани от самите автори, доказателство за което са запазените автографи и дарствени слова. Ценител на книгата, М. Арnaudов притежава в библиотеката си над 1500 автографа на творци, сред които П. Яворов, Ив. Вазов, П. Славейков, Й. Йовков, Ст. Чилингиров, Е. Багряна, Гео Милев и много други. Този своеобразен архив разкрива научните интереси на акад. Арnaudов и има важно научноизследователско значение за българската история и култура.

Лична библиотека на Захарий Стоянов – Регионалната библиотека „Любен Каравелов“ в Русе е единствената, която притежава и съхранява книги, до чиито страници се е докосвала ръката на Захарий Стоянов. Книгите са подарени от дъщеря му Захаринка Стоянова-Громбах през 1936 г. Сбирката включва 65 книги на известни учени от средата и края на XIX в. на български, руски, френски и други езици. Някои от тях са с посвещение или автограф, други с отметки и бележки на самия Захарий Стоянов, които говорят за усилена работа над тяхното съдържание.

Старопечатният фонд е създаден през 1957 г. Основно ядро в обособяването на този специален фонд става безценното дарение през 1977 г. на покойния виден русенски книжар Никола Даков. Освен него като дарители трябва да бъдат споменати и М. Халваджиев, Д. Тодорова и д-р Маслинков. Фондът наброява над 1000 книги и периодични издания и представлява една трета от всички регистрирани старопечатни издания в България. Сред тях са първата българска книга, отпечатана на новобългарски език – „Кириакодромион“, или „Неделник“, на Софроний Врачански, издадена през 1806 г. в Римник, Румъния; първото издание на прочутия „Рибен буквар“ на д-р П. Берон от 1824 г., издаден в Брашов; „Кратко изследване на българската древност“ от Г. Кръстевич, издадена през 1858 г. в Цариград; „Сънят на Пресветая Богородица“ от 1859 г., отпечатана също в Цариград в печатницата на Димитър Паничков; комедията „Дворянски вибори“, превод от руски език, издадена през 1843 г. в Кишинев; учебници, учебни помагала и др.

Фонд „Редки и ценни издания“ включва книги на чужди езици, издадени до 1900 г. Фондът наброява над 3 хил. книги. Най-старата сред тях е „Евангелион“ от 1690 г., отпечатана в Лвов, Русия (днес в Украйна). Тук са и книги на гръцки, турски, френски, немски, румънски, сръбски език. Интерес представляват Corpus Yuris Civilis Romani (Сборник по римско гражданско право) от 1720 г.; ABC Buch fur Knaben und Madchen (Енциклопедия за момчета и момичета), издадена през 1856 г. с печат на Русчушкото училище; „Нов немско-френски и френско-немски речник“, издаден в Страсбург през 1774 г., и др.

Колекцията екслибриси включва над 5 хил. екслибриса на повече от 1500 творци от цял свят. В основата ѝ са творбите на художници, участвали в Международния конкурс за екслибрис, организиран ежегодно от Регионалната

библиотека „Любен Каравелов“ от 2005 г. Всички те са обединени от оригиналното мислене, креативността и артистичността.

Върху тези колекции, в това число върху писалището, стола и масителницата на акад. Арнаудов, за първи път в България беше приложен методът аноксия. Технологията представлява нетоксична дезинфекция посредством поставяне на обектите в контролирана безкислородна среда и внедрен контрол на нашествия от насекоми и е напълно безопасна за книжовното културно наследство, за хората и околната среда. Тези уникални колекции се съхраняват в помещение със специална керамична настилка/теракота с водоустойчива изолация и антистатично (против прах) покритие. В помещението работи климатична инсталация, дарение на библиотеката от щедри меценати. Вътре денонощно работят и уреди за улавяне на влагата, като параметрите на влажността на въздуха са строго регламентирани – не повече от 50%. Книгите са подредени върху специално обработени и стерилизирани лавици/стелажи.

Не по-малки са и грижите за останалите библиотечни документи, съхранявани в пететажното хранилище на библиотеката. Те редовно се почистват и обработват с етерични масла. През 2020 г. по проекта „Технологични иновации за повишаване на пригодността за заетост на лица с трайни увреждания в условия на Covid-19“ по Националната програма за заетост на хората с увреждания на АХУ бяха закупени UV машина за стерилизиране и почистване на книги и машина за дезинфекция и почистване на подови повърхности. UV машината за стерилизиране и почистване на книги отстранява прах, паразити, бактерии и вируси и е подходяща за почистване и дезинфекция на книги преди и след отдаване на читатели, като отговаря на световните изисквания за опазване на културни ценности. Със закупуването на двете машини се създава благоприятна здравословна среда, като се намалява

рискът от зараза, в това число и с Covid-19, както на обслужващия служител, така и на потребителите на библиотеката.

Фиг. 1. Прилагане на екологичната атмосфера аноксия – динамична, с газ за дезинфекция на фондовете

Фиг. 2. Екологична статична система с кислородни абсорбери за съхранение на ценна книга

ОПИТЪТ НА РЕГИОНАЛНАТА БИБЛИОТЕКА „АПРИЛОВ – ПАЛАУЗОВ“, ГАБРОВО, В ЕКОЛОГИЧНОТО ОПАЗВАНЕ НА ФОНДОВЕ, РЕДКИ И ЦЕННИ КОЛЕКЦИИ

Савина Цонева,
РБ – Габрово,
e-mail: libgab@mbox.contact.bg

Резюме. Цел на статията е да сподели опыта на библиотеката в опазването и достъпа до колекциите, прилагането на екологичните методи и стандарти в консервацията и аноксичните капсули за дългосрочно съхранение на ценни колекции.

Ключови думи: аноксична капсула, опазване, дигитализация, колекции

Abstract. The aim of the article is to share the library's experience in preserving and accessing collections. The application of ecological methods and standards in conservation and anoxic capsules for long-term storage of valuable collections.

Keywords: anoxic capsule, safeguarding, digitalization, collections

Една от основните задачи на библиотеките е съхраняването на книжовното културно-историческо наследство и писмената памет.

Регионалната библиотека „Априлов – Палаузов“ в Габрово е най-голямата обществена библиотека в Област Габрово, една от първите през Възраждането, създадена през далечната 1861 г. През 2021 г. библиотеката ще отбележи своята 160-годишнина. Притежава значителна част от националното книжовно наследство – 6 ръкописа, 1434 тома старопечатни книги на български език, над 1500 тома старопечатни книги на други езици и 14 заглавия възрожденски периодични издания до 1878 г.; над 20 хил. тома книги и 148 заглавия периодични издания от периода 1878–1944 г.

За съжаление библиотеката е настанена в сграда, която е строена за пощенска палата и е завършена през 1935 г., а детският отдел и хранилищата за част от книгите са извън основната сграда. Това създава известни трудности по отношение на условията в хранилищата и правилното съхранение на фонда. Със собствени средства се извършват частични ремонти и са закупени

влагоабсорбатори с цел подобряване на микроклимата в хранилищата на библиотеката. Поставени са влагомери и термометри. Предстои закупуването на нови стелажи. Ръкописите и Старопечатният фонд се съхраняват в специални метални шкафове.

Д-р инж. Искра Цветанска, главен експерт в Университета по библиотекознание и информационни технологии, бе поканена от ръководството на габровската библиотека да извърши експертна оценка на състоянието на редките и ценни издания, притежавани от библиотеката, и да даде своите препоръки за по-нататъшно дългосрочно съхранение.

Съвременният екологичен метод аноксия е предназначен за превенция, дезинфекция и дългосрочно съхранение на обекти на книжовното културно-историческо наследство. Методът се състои в процес на отстраняване на кислорода в затворено пространство чрез изолиране на книгите в балон, изграден от специален найлон с висока степен на непропускливост на кислород. Въздухът в балона е заместен от инертен газ (азот, аргон или въглероден двуокис). В тази среда книгите остават 21 дни. Превантивната аноксия задържа деградационните (химични и биологични) процеси в хартията. След 21 дни книгите са обезпрашени и готови за съхранение. Този процес не предизвиква вторични ефекти и не представлява риск за здравето на работещите и потребителите. Ценните ръкописи са поставени в т.нар „капсула на времето“ – аноксична капсула за дългосрочно съхранение, в която съдържанието на кислород е само 0,3% и ръкописите са изолирани от влиянието на околната среда. В тази затворена капсула се поставят кислородни абсорбери и индикатор, който показва съдържанието на кислород. Чрез този метод се прекратяват окисляването, биологичната и микробиологичната деградация на документите, поставени в капсулата. Тъй като материалът на капсулата е прозрачен, ръкописите могат да бъдат показвани във витрини и

изложби. Целият фонд от старопечатни книги на български и чужди езици, притежаван от библиотеката, е подложен на този иновативен метод за съхраняване и опазване на книжовното културно-историческо наследство. Най-ценните ръкописи са положени в аноксични капсули на времето. Габровската библиотека е втората в страната регионална библиотека, която приложи този метод за съвременно екологично опазване, дезинфекция и дългосрочно съхранение на своите ценни фондове.

Опитът ни в дигитализацията

Дигитализацията е процес на конверсия (трансформация) на информация на аналогов носител (текст, звукови и видеосигнали и др.) в дигитална форма с помощта на електронни устройства (специализирани скенери и др.). Това позволява информацията да бъде обработвана, съхранявана и предавана в дигитална среда чрез компютърни мрежи, сателит, интернет, социални мрежи и пр. до потребителя независимо от неговото местоположение. Основните цели на дигитализацията са запазване на аналоговите информационни ресурси и дълготрайното им съхранение под формата на дигитални копия, както и осигуряване на достъп до тези копия чрез събирането им в дигитални библиотеки. Дигитализацията на редки и ценни издания предполага отпадане на необходимостта от физически контакт със старопечатните книги и ръкописи, като едновременно с това се разширява кръгът от български и чуждестранни потребители, които се интересуват от ръкописното и печатното книжовно културно-историческо наследство на Габрово, и осигурява лесен, бърз и неограничен достъп на потребителите чрез интернет. Други предимства са неограниченото пространство за съхраняване, лесното намиране на информация, възможността за използване от много потребители едновременно и не на последно място намаляване на разходите за поддръжка.

Първите стъпки в дигитализацията направихме като партньори в проекта „Дигитална библиотека на ценни информационни ресурси с местен характер за областите Велико Търново и Габрово“ през 2013 г., а първият сериозен проект за дигитализация в габровската библиотека беше „Разработване и внедряване на информационен онлайн портал „Дигитална библиотека „Габровски периодичен печат“ и отпечатване на справочно-библиографското издание „Габровски периодичен печат 1872–2014“, финансирано по програма „Култура“ на Община Габрово. Местните периодични издания са уникална част от писменото културно-историческо наследство на Габрово и тяхното представяне в дигитална библиотека осигури както физическото им опазване, така и показването им пред широк кръг от потребители. Дигиталната библиотека „Габровски периодичен печат“ представя местни периодични издания до 1944 г. пълнотекстово и със съответните библиографски описания. Чрез този проект предоставихме лесен, бърз и неограничен достъп чрез интернет на потребителите в удобно за тях време и независимо от тяхното местоположение до библиографска информация и пълнотекстови масиви на вестници, списания, бюлетини, единични и юбилейни листове. Освен това по проекта беше издадено и справочно-библиографско издание, обхващащо 354 броя местни периодични издания. Този проект се оказа изключително успешен, както показва непрекъснатият интерес на потребителите към него – към днешна дата сайтът има над 250 хил. посещения (<http://e-lib.libgabrovo.com/>).

Проектът „Съвременни подходи за проучване, представяне и достъп до книжовното културно-историческо наследство на Област Габрово“ бе реализиран през периода 2015–2016 г. от Регионалния исторически музей – Габрово, в партньорство с Регионалната библиотека „Априлов – Палаузов“. Проектът е финансиран чрез Финансовия механизъм на Европейското

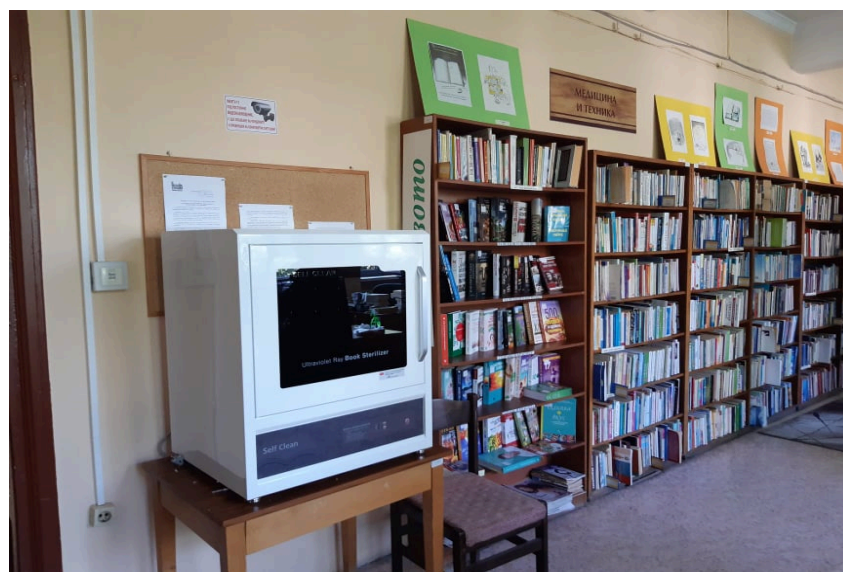
икономическо пространство по програмата БГ08 „Културно наследство и съвременни изкуства“ на обща стойност 199 884 евро. В Регионалния исторически музей и в РБ „Априлов – Палаузов“ са създадени дигитални центрове. Обособеният в библиотеката Дигитален център е с широкоформатен планетарен скенер с гъвкава поставка за книги Bookeye 4, който може да сканира материали с формат до A2+, и две работни места с достъп до специализиран софтуер, с който се обработват дигитализираните страници, както и специализиран софтуер за въвеждане на библиографско описание и създаване на електронен каталог e-Lib/i-Lib. Само за 2020 г. са сканирани над 25 хил. страници, а в дигиталната библиотека „Ръкописи, старопечатни книги, редки и ценни издания“ (<http://kin.libgabrovo.com/>) има над 9 хил. страници.

В края на септември 2020 г. в заемната на РБ „Априлов – Палаузов“ беше инсталирана модерна машина за ултравиолетово обезпрашаване, дезинфекция и стерилизация на библиотечните материали, за да могат читателите да се чувстват спокойни, когато ползват фондовете и колекциите в условията на извънредна епидемична обстановка. Стерилизаторът UV sterilizer Book Self Klean SK-8000 действа чрез ултравиолетова стерилизация – един от новите и модерни начини за дезинфекция. Едновременно могат да бъдат дезинфекцирани 6 книги. Книгите се почистват, обезпрашават и дезинфекцират за 30 секунди, неутрализират се микроби, вируси, бактерии и др., като в същото време не се уврежда книжното тяло.

Ултравиолетовата стерилизация е не само един от най-ефективните методи за стерилизация в момента, но също така е безвредна за човешкото тяло и околната среда.

Фиг. 1. Д-р инж. Искра Цветанска в РБ – Габрово, която постави ценен документ в екологична капсула за дългосрочно съхранение

Фиг. 2. Стерилизатор с UV лъчи за дезинфекция на фонда

Фиг. 3. Екологични подходи за опазване и съхранение на фонда в РБ – Габрово

ПРЕВЕНЦИЯ И СЪХРАНЕНИЕ НА БИБЛИОТЕЧНИТЕ ДОКУМЕНТИ
В ХРАНИЛИЩАТА НА РЕГИОНАЛНАТА БИБЛИОТЕКА
„ПРОФ. БЕНЮ ЦОНЕВ“, ЛОВЕЧ

Юлияна Цанева,
РБ – Ловеч,
e-mail: biblioteka_lv@abv.bg

Резюме. Статията отвежда в тематиката за опазване и популяризиране на писмените колекции в библиотеката. Екологичната превенция на фондовете е приоритет в дейността на институцията. Рамкирана е общата картина на една добре обмислена и приложена в действие стратегия.

Ключови думи: опазване, фондове, екологична превенция, ламинатор

Abstract. The article takes on the topic of preserving and promoting the written collections in the library. The environmental prevention of the collections is a priority in the activity of the institution. The general picture of a well-thought-out and implemented strategy is framed.

Keywords: preservation, collections, ecological prevention, laminator

Регионалната библиотека в Ловеч притежава фонд от над 200 хил. б.е., една голяма част от които се съхраняват в подземно фондохранилище от 1985 г., построено заедно с разширяването на сградата, предоставена на библиотеката. Проблеми с канализационните тръби станаха причина още през 90-те години за появата на плесени по книгите в хранилището. Няколко големи наводнения, предизвикани от аварии в канализацията, доведоха да сериозни и необратими увреждания по подвързаните вестници, които бяха подредени близо до пода. През годините периодично сезонно и ежемесечно книгите и подвързаната периодика се почистваха с формалинов разтвор и съдържащи хлор препарати. Влагата беше много висока, а и фактът, че вестниците бяха подредени върху саморъчно сглобени дървени стелажи, доведоха до разпространението на дървояди и други вредители. Поради тези причини бяха отчислени от фонда много периодични издания от периода 1944–1970 г. Вестниците, издавани през периода 1970–1990 г., бяха опазени, тъй като се

съхраняват на третия етаж на библиотеката за съжаление отново на дървени стелажи, но запазени от влага и пряка слънчева светлина. Списанията от периода 1990–2021 г. се съхраняват също на третия етаж и при тях не съществува опасност от влага, но светлината уврежда частично краищата на вестниците от периода 1990–2021 г., които не са подвързани. Заглавията, които са с постоянен срок на съхранение, са подвързани от книговец на щат в библиотеката и тяхното опазване е гарантирано.

През 2016 г. ръководството на библиотеката направи основен ремонт на канализацията в подземното хранилище с помощта на Община Ловеч, ВиК – Ловеч, и течовете и наводненията бяха прекратени. Дървените стелажи, на които се съхраняваха вестниците, бяха подменени с метални и бракувани, за да се спре поне малко разпространението на дървоядите. Заразените вестници бяха почистени механично от вредителите и подсушени. От 2016 г. всяко лято хранилището се почиства основно със спиртен разтвор на масло от чаено дърво. Почистват се подовите, стелажите и всеки един том с кърпи, напоени в разтвора. За намаляване на влагата до необходимите нива противопожарната служба в Ловеч периодично отдава на библиотеката влагоуловители, за да се поддържа влажност 50–55%. С изключение на 3–4 летни месеци, когато влажността леко се покачва, поддържахме влажността и температурата в норма. Като резултат от тези действия плесените изчезнаха, в хранилището се диша лесно и фондът е във видимо по-добро състояние.

На партерния етаж на библиотеката от 1990 до 2020 г. на дървени триметрови стелажи се съхраняваше фонд от книги и периодика от 1850–1944 г. Помещението се ползваше едновременно като склад за техника, консумативи и някои строителни материали. Условия, недопустими за съхранение на книжен фонд, при това толкова ценен. През април 2020 г. ръководството на библиотеката започна подготовка на помещение, намиращо се на втория етаж

на библиотеката, което трябваше да приюти стария фонд. Подът на помещението беше покрит с теракота, стените бяха боядисани с латекс, зазидани бяха два прозореца, които принадлежаха на старата сграда на библиотеката, оставен беше малък прозорец за вентилация, снабден с мрежа против насекоми, изработен от алуминиева дограма. Старите книги и периодиката бяха преместени върху метални стелажи, подредени по необходимите за хранилище правила. И докато в подземното хранилище се борехме с влага, тук може би ще се наложи да овлажняваме допълнително, тъй като влагата пада до 40%, което е твърде ниска стойност.

Работата по екологичната превенция на фонда в основната си част е свършена, но ни предстои закупуване на прахосмукачка с хепа филтър за обезпрашаване, пълно бракуване и изнасяне извън библиотеката на саморъчно сглобените дървени стелажи, от които има още на различни места в сградата, тъй като са хранителна среда за размножаване на дървоядите. В началото на 2020 г. библиотеката закупи машина за почистване на книги, която е незаменима в поддържането на книгите и периодиката от подръчния фонд. През 2020 г. се сдобихме и с ламинатор, който ще удължи живота на новонабавените екземпляри. Ръководството на библиотеката планира екологичната система аноксия за вестниците от периода до 1970 г., защото със сигурност в тях има ларви на дървояди. За четири години трудът, положен за опазване на фонда на библиотеката, даде видим резултат, който ни дава сигурност за посоката, по която сме поели.

ОПАЗВАНЕ И СЪХРАНЕНИЕ НА КОЛЕКЦИИ В РЕГИОНАЛНАТА БИБЛИОТЕКА „НИКОЛАЙ ВРАНЧЕВ“, СМОЛЯН

Теодора Илиева,
РБ – Смолян,
e-mail: librarysm@abv.bg

Резюме. Проблемът за опазването и съхранението на колекциите в библиотеките и архивите по света не е нов, но през последните години интересът на библиотечната и архивната общност с отношение към запазване на интелектуалното наследство значително се увеличи. Причината за това бяха нарастващите количества на разрушаващата се киселинна хартия в хранилищата на библиотеки и архиви. Фокусът на опазването се измества все повече към превантивни политики, свързани с екологичната устойчивост на колекциите.

Ключови думи: опазване, превенция, екологичност, UV стерилизатор

Abstract. The problem of preserving and conserving collections in libraries and archives around the world is not new, but in recent years the interest of the library and archival community – in relation to the preservation of intellectual heritage, has increased significantly. The reason for this was the growing amounts of degradable acid paper in the repositories of libraries and archives. The focus of conservation is increasingly shifting to preventive policies related to the environmental sustainability of collections.

Keywords: safeguarding, prevention, ecologicality, UV sterilizer

Фиг. 1. РБ „Николай Вранчев“, Смолян

Добре известно е, че изборът на място за строителство, проектирането и градежът на нови здания, предназначени за библиотеки или архиви, е от решаващо значение за правилното функциониране на институцията. И в този случай на радикално решение и при реконструкцията на стари здания за ползване на библиотеки е наложително да се спазват не само действащите строителни норми, но и специфични изисквания (изолиране на книгохранилищата от битови, производствени и лабораторни помещения; отсъствие на водоснабдителни и канализационни тръби в хранилищата) [2].

В това отношение Регионалната библиотека „Николай Вранчев“ – Смолян, е привилегирована, тъй като сградата е построена точно за тази цел и отговаря на всички изисквания. Тя е многофункционална и до момента се смята, че е една от най-модерните в страната. Строителството на сегашната сграда започва през 1980 г. С това се поставя нов етап в развитието на библиотечната дейност в Родопите. Сградата е част от Културния комплекс на Смолян заедно с Художествената галерия и Регионалния исторически музей „Стою Шишков“, които са изградени с новия център на областния град [10]. Тези емблематични за града сгради са разположени високо над пешеходната зона на амфитеатъра и водната каскада.

Повече от 60 години библиотеката успешно следва своята мисия да бъде посредник между информацията и нейните потребители. Тя структурира своята дейност на основата на ключовите за развитието на всяко едно общество елементи: информация, образование, култура и гражданско участие.

Днес регионалната библиотека в Смолян е съвременна и модерна институция с организация на работата, ориентирана към новите потребности на своите читатели [1].

Библиотечният фонд на Регионалната библиотека „Николай Вранчев“ – Смолян, към 1 януари 2021 г. наброява 246 298 библиотечни единици. Вече

над 60 години тяхното опазване и съхранение се съчетава с общите цели на библиотеката.

Опазване и съхранение на библиотечния фонд в РБ „Николай Вранчев“ – Смолян. Същност

Опазването включва дейности и процедури, целящи укрепването на библиотечния фонд, предпазване от повреди и унищожаване с цел съхраняване на съдържащата се в тях информация. За опазване се счита и пренасянето (реформатирането) на информацията от документите върху друг носител. Реформатирането е необходимо за предпазване на крехки или повредени документи от по-нататъшна употреба или съхранение на информацията на силно разрушени документи, за които съществува опасност да бъдат унищожени [5].

Режимът на съхранение на архивните документи е тясно свързан с физическото опазване на документите. Те стареят и губят своите физико-механични качества. Това стареене е смесен процес от няколко фактора: температура, влажност, светлина, атмосферни газове, биологически вредители, физическо натоварване и резки промени в условията на околната среда. Всяка промяна в условията на съхранение нарушава изграденото равновесие на системата архивен документ – околна среда. Без подходяща техника не може да се достигне до добри резултати. В най-добрия случай документите трябва да се съхраняват при контролирана температура, относителна влажност на въздуха, ниво на светлинно въздействие и биологически вредители. Температурата и влажността са взаимосвързани. При ниска температура влажността се увеличава и тя е опасна за документите, които са предразположени към образуването на петна от влага и плесени. При спадане

на влажността под минимума хартията, пергаментът, кожата и особено лепилата, използвани за направата на подвързията на книгите, се повреждат и изсушават.

Дейностите по опазването и съхранението на библиотечния фонд в Регионалната библиотека „Николай Вранчев“ се ръководят на първо място от Закона за обществените библиотеки, Закона за културното наследство, Наредба №3 от 18 ноември 2014 г. за съхранението, ползването и разпореждането с документи от библиотечния фонд.

Режим на ползване на библиотечния фонд

Фондът на отдел „Обща читалня и МЗС“, както и фондът на отдел „Краезнание“ в регионалната библиотека се ползват на място, не се изнасят от библиотеката, като в отдел „Краезнание“ не се и отчислява. Ползва се само в читалнята на отдела. При наличие на краеведски фонд в заемната за възрастни той може да се заеме за дома. Този фонд е изключително ценен и уникален. Това са периодични издания от периода 1894–1944 г. и редки и ценни книжни издания, излизали в периода 1885–1944 г., произведения на родопските книжовници Стою Шишков, Васил Дечев, Христо Попконстантинов, Анастас Примовски, Тома Попратилов – Садукей, на патрона на библиотеката Николай Вранчев и мн. др.

През годините фондът е обогатен със селищни монографии на много населени места от Среднородопския край, с художествени произведения на местни автори – Николай Хайтов, Станислав Стратиев, Никола Гигов, Константин Канев, Димитър Златев, Георги Гривнев, Светозар Казанджиев и на много други автори от миналото, както и на съвременници; книги в областта на образованието, икономиката, културата и историята на края и др.

По вид библиотечните издания в отдел „Краезнание“ са периодични издания, книги, графични издания, карти, албуми, електронни документи, пощенски картички и др. [4].

Режимът на съхранение на краеведския фонд е безсрочен.

Режим на почистване и дезинфекция на библиотечния фонд

Почистването и дезинфекцията на колекцията от фонд „Старопечатни, редки и ценни издания“ се извършва с формалинов разтвор и след това се съхранява в специални шкафове.

Тези шкафове са здрави, издръжливи и химически стабилни, така че да не увреждат материалите, които съхраняват. Също така намаляват ефекта от колебанията в температурата и влажността, осигуряват защита срещу абразия и манипулации [9]. Върху ценните за библиотеката материали се извършват системни наблюдения и контрол на състоянието им.

През цялата година библиотечните специалисти полагат грижи за пренареждане, хигиенизиране и подвързване на фонда. В края на 2020 г. библиотеката закупи стерилизатор UV sterilizer Book Self Clean SK-8000 и от началото на тази година той вече работи. Апаратът действа чрез ултравиолетова стерилизация – един от новите и модерни начини за дезинфекция. С него едновременно могат да бъдат дезинфекцирани шест книги. Те се почистват, обезпрашават и дезинфекцират в рамките на 30 секунди. По този начин се неутрализират микроби, вируси, бактерии и др., като не се уврежда книжното тяло. Ултравиолетовата стерилизация, освен че е един от най-ефективните методи за стерилизация в момента, но също така е безвредна за човешкото тяло и околната среда. Машината е проектирана специално за библиотеки и е лесна за използване. Тя е полезна за всички, които искат да дезинфекцират книгата си, преди да я вземат вкъщи. Това позволява

да се избегне 72-часовата карантина на библиотечните документи във връзка с Covid-19.

Фиг. 2. Дезинфектатор на книги

Библиотеката се стреми да осигури добър хигиенно-санитарен режим на съхранение на библиотечния фонд. Ежемесечно, всеки последен четвъртък от месеца, в институцията се провежда санитарен полуден, по времето на който основно се почистват книги, стелажи, шкафове, осветителни тела, отоплителни уреди. Прахът и повишената концентрация на вредни примеси във въздуха влияят отрицателно на библиотечния фонд и затова подовите и всички места, където би могъл да се наслои прах, се почистват редовно. Прави се и цялостна хигиенна обработка на библиотечните материали и периодично се извършват

проверки. Този преглед позволява да се подберат материалите, чието преподвързване е наложително.

Опазване на библиотечните фондове

С цел опазване на вестниците ежегодно те се подвързват разгънати в ТПК „1 май“, като тези с регионален характер са приоритетни. В този вид се съхраняват в хранилища, поставени хоризонтално на отворени метални стелажки, които могат да се регулират. Стелажките са на 8 см от пода и са високи 2,10 м. Вратите в хранилищата са метални, а подът е с ламиниран паркет и се поддържа сравнително лесно. Хранилищата са без прозорци и това допринася за добър контрол на температурата, която е 15°C, на светлината и влагата. По този начин се възпрепятства и лесният достъп за микроорганизми и насекоми. В хранилищата е изградена инсталация за поддържане на оптимална влажност на въздуха. Липсата на водопроводни тръби също е благоприятно условие за нормалната му влажност. По принцип като осветителни източници в цялата библиотека се използват луминесцентни лампи, които осигуряват качествена изкуствена светлина, а в хранилищата те се използват само при необходимост. Рядкото използване на светлина помага да се ограничи активността на вредителите.

Съхранение на колекции

Най-важната причина за опазването на всички тези текстове, изображения и звукозаписи е гарантирането на възможността бъдещите поколения да могат да ги четат и слушат и да възприемат знанията, на основата на които да създават ново знание, с което се обогатява документалното културно наследство на човечеството. Така безкрайният цикъл от възприемане,

създаване, записване, опазване и предаване на знание ще продължи да обогатява обществото и да служи за напредъка на цивилизацията [9].

В РБ „Николай Вранчев“ – Смолян, грамофонни плочи, дискове, CD, видео- и аудиокасети, нотни издания, репродукции, албуми, листова графика, фототрибуни, диафилми, магнетофонни ленти се съхраняват в отдел „Изкуство“. Всички те заедно с много книги и периодика в отдела представляват 24 980 библиотечни единици.

Фонотеката в отдела включва различни музикални жанрове от опера до народна музика. Грамофонните плочи се съхраняват вертикално в оригиналните картонени опаковки в дървени стелажи с разделители. Аудиокасетите са систематично подредени. Магнетофонните ленти и те се съхраняват в метален шкаф. По този начин са защитени от пряка слънчева светлина, влага и прах. Листовата графика се съхранява в пликове, също в метални шкафове.

При подреждането на библиотечните материали са спазени определените правила. Те са поставени вертикално. Гъстотата на разполагането им е съобразено с удобството за изваждането и подреждането им отново на лавицата.

Фиг. 3. Съхранение и поддържане на библиотечния фонд: запазване на колекциите чрез дигитализиране

РБ „Николай Вранчев“ – Смолян, се стреми да увеличи комплектуването на не книжните носители на информация. Продиктувана от стремежа да се събере на едно виртуално място богатото писмено наследство на Средните Родопи до 1944 г. на XX в., съхранено в библиотеката, през 2017 г. стартира дигитализирането на източниците от колекция „Родопски периодични издания“ на фонд „Краезнание“ и колекция „Книги“ – изданията на Николай Вранчев.

Дигиталната библиотека „Паметта на Родопска планина“ популяризира книжовното културно наследство на Смолян и областта, като част от националното културно-историческо наследство. За целта през 2016 г. и за други нужди на библиотеката бе закупен скенер FUJITSU SV-600. С негова помощ са сканирани стари, отчислени и вече несъществуващи вестници, списания, книги и картички. Той се използва също и в помощ на потребителите като библиотечна услуга.

Във връзка с правилното съхранение на библиотечния фонд отдел „Комплектуване и обработка на библиотечните фондове“ поддържа електронен каталог (ЕК) „Книги“ и служебен азбучен каталог (книжен вариант). При процеса комплектуване, освен че се набавят документи, прави се и вторичен подбор и отчисляване на документи. След вторичния подбор се прави прочистване на библиотечния фонд на остарели по съдържание документи, налични много екземпляри от един документ, физически изхабени, повредени или невърнати от ползватели. Своевременно се отчисляват периодичните издания с изтекъл срок на съхранение.

Отдел „Изкуство“ също поддържа електронен каталог в частта „Некнижни носители“ и „Ноти“, а отдел „Читалня“ – ЕК в частта „Периодика“.

Режим на прочистване на библиотечния фонд

Режимът на прочистване в Регионалната библиотека „Николай Вранчев“ в Смолян се извършва съгласно Наредба №3 от 18 ноември 2014 г. За съхраняването, ползването и разпореждането с документи от библиотечния фонд, като библиотеката се стреми непрекъснато да подобрява мерките.

Прочистването на библиотечните фондове е резултат от:

- вторичен подбор;
- издирване и счетоводно оформяне на липси.

Библиотечните документи се отчисляват по следните причини:

- остарели по съдържание;
- многоекземплярни
- неподходящи за профила на библиотеката;
- физически изхабени;
- повредени или невърнати от читатели;

- липсващи при инвентаризация;
- повредени или унищожени при стихийни бедствия, както и при кражба, документирана с протокол от полицията. За съжаление в РБ „Николай Вранчев“ все още не е изградена система за видеонаблюдение.

По реда на вторичния подбор се прочистват неизползвани, малко използвани и непрофилни документи по следните причини:

✓ Като остарели по съдържание. Тук спадат и библиотечни документи със задбалансово отчитане, на които срокът за съхранение е изтекъл.

✓ Като многоекземплярни. Когато с течение на времето екземплярността, в която са комплектувани документите, е надхвърлила действителните потребности на читателите.

✓ Като неподходящи за профила на библиотеката [10].

В библиотеката все още липсва изградена климатична система. Липсват също програма за превантивно опазване и съхранение на библиотечния фонд, програма за оценка на риска, програма за бедствия и аварии, внедрен контрол от вредители. За съжаление не се прави консервация и реставрация, когато това е необходимо.

Във връзка с опазването на сградата и библиотечния фонд е съставен План за действие при пожар.

Заклучение

Най-голямо значение за опазването на библиотечните фондове имат физическите качества на носителя и условията на библиотечното съхраняване. Основният проблем при съхраняването на книжните библиотечни материали са специфичните особености на хартията, свързани с технологията на нейното

производство. При групата на некнижните носители се наблюдава и бързо морално остаряване на апаратурата, необходима за тяхното ползване [2].

Колкото и парадоксално да звучи, в нашата страна твърде малко се занимаваме и още по-малко изучаваме елементите, структурата и конструкцията на книгата [9].

Общата характеристика на количествените показатели на оперативните библиотечни фондове показва, че прилагането на специални технологии за реставрация и консервация, което може да стане само в най-големите библиотеки, би засегнало само част от библиотечния фонд на страната.

Оценката на оперативните библиотечни фондове като обект на мерки за опазване трябва да се подчинява на общи критерии, свързани с екологичната и икономическата ефективност, и значимостта им, определена от честотата на ползването и функционалното предназначение на самата библиотека [2].

Библиотеките, каквито и ценности да съхраняват, са предназначени да осигурят достъп до тях, да ги предоставят на потребителя. Следователно обективно е необходимо да се изпълняват противоречиви функции: опазване на културно-историческите паметници и същевременно осигуряване на достъп до тях за настоящите и бъдещите поколения. Трябва да се помни, че библиотеките са институции, които носят пряка материална, професионална и морална отговорност към бъдещите поколения за запазването на натрупаните от човечеството постижения [7].

ИЗПОЛЗВАНИ ИЗТОЧНИЦИ

1. **Вълчева**, Йорданка. Територия на духа: 60 години библиотечно дело в сърцето на Родопите. Състав. Йорданка Вълчева, науч. ред. Цветанка Панчева. Смолян : Зеа-Принт, 2019, с. 6.
2. **Марчева**, Р. Условия за съхраняване и мерки за опазване на библиотечните фондове//Национална програма за опазване на библиотечните фондове, София : СБИР, 1997, с. 29–33.
3. **Наредба** №3 от 18 ноември 2014 г. за съхраняването, ползването и разпореждането с документи от библиотечния фонд.

4. **Хаджиева**, Светлана. Територия на духа: 60 години библиотечно дело в сърцето на Родопите. Състав. Йорданка Вълчева, науч. ред. Цветанка Панчева.; Смолян: Зеа-Принт, 2019, с. 21.

ИНТЕРНЕТ РЕСУРСИ

5. https://www.archives.government.bg/methodological_code/modul_3.html /
6. <https://dv.parliament.bg/DVWeb/showMaterialDV.jsp?idMat=89898>
7. <https://dprvrn.ru/bg/preventivnaya-konservaciya-bibliotechnyh-fondov-nacionalnaya-programma/>
8. https://electronic-library.org/articles/Article_0245.html
9. http://e-learn.unibit.bg/ilias.php?baseClass=ilLMPresentationGUI&ref_id=12924 – Цветанска, Искра. Реставрация и консервация на архивни документи//Лекционен материал, София.
10. <https://www.librarysm.com/>

ОПАЗВАНЕ И СЪХРАНЕНИЕ НА ПИСМЕНОТО НАСЛЕДСТВО В ГРАДСКАТА БИБЛИОТЕКА „ПЕНЬО ПЕНЕВ“, ДИМИТРОВГРАД

Надежда Камбурова,
ГБ – Димитровград,
e-mail: libdg@mail.bg

Резюме. Статията представя част от историята на градската библиотека в Димитровград, нейните фондове и приоритетни задачи. Акцент е ултравиолетовият стерилизатор, закупен по време на пандемията, който дава възможност да се дезинфекцират книгите за кратко време.

Ключови думи: писмено наследство, опазване, екологичен подход, консервация

Abstract. The article presents part of the history of the city library in Dimitrovgrad, its collections and priority tasks. The focus is on the ultraviolet sterilizer purchased during the pandemic, which makes it possible to disinfect books in a short time.

Keywords: written heritage, safeguarding, ecological approach, conservation

Градска библиотека „Пеньо Пенев“ е открита на 12 юли 1953 г. Първоначално за основа на книжния ѝ фонд са послужили 5 хил. тома, постъпили като дарения от библиотеки, предприятия, обществени организации и граждани не само от града, но и от цялата страна. От отчетите на библиотеката за първите години става ясно, че тя е „средище на оживен обмен на книги и културно-просветна работа с младежите – най-многобройните жители на града“. За разширяване на своята дейност на 20 ноември 1957 г. библиотеката открива филиал в квартал „Васил Коларов“, поддържа и подвижни библиотеки към предприятия и актив от книги разносвачи. Започва текущо и регулярно комплектуване на книги, периодични, графични, нотни и други видове издания. Градската библиотека издирва, съхранява и предоставя за ползване краеведска информация. Превръща се в архив на местния периодичен печат. Всичко това е показател за непрекъснатото ѝ утвърждаване като водещ културно-просветен институт. През 1969 г. градската библиотека е настанена в нова, специално построена за целта сграда, и по този начин става възможно диференцираното обслужване на читателите. През 1994 г. е открита

и функционира лятна читалня в двора на библиотеката, която предоставя много добри условия за четене и отмора. 1999 г. бележи началото на автоматизирането на библиотечните процеси в библиотеката с един компютър за обработка на новонабавената литература. Към момента всички библиотечни процеси са автоматизирани. Изградена е автоматизирана библиотечна мрежа с 11 работни станции и 13 потребителски компютъра за читатели. Инсталиран е интернет с неограничен достъп. Изградени са бази данни на книги, статии, периодика, нотни издания, графични издания и електронни носители на информация. Фондът притежава 218 хил. библиотечни единици.

Библиотеката участва в национални и международни библиотечни проекти. Тя е една от 18-те библиотеки, включени в проект ABLE – американско-български проект за обмен на библиотечен опит, спонсориран от департамента на САЩ. По програмата „Глобални библиотеки – България“ на фондация „Бил и Мелинда Гейтс“ културната институция получава 12 компютърни конфигурации за потребители на библиотеката.

Библиотеката организира културни прояви със специфичен обществен отзвук. Традиционно е участието в организирането на Димитровградските дни на поезията – издаване на библиографски справки за носителя на националната литературна награда „Пеньо Пенев“ и на международната литературна награда на името на поета, домакинство на срещата на лауреатите с гражданите и гостите на града. Всички важни дати и събития в обществения живот на града и страната се отбелязват с организиране на изложби, срещи с видни творци на науката и културата, представяне на нови книги на местни автори и автори с национално значение. Работи се в сътрудничество с училищата, другите културни институти в града и с местните общности. Библиотеката е колективен член на Българската библиотечно-информационна асоциация. С цялата си

дейност Градската библиотека „Пеньо Пенев“ – Димитровград, доказва своята позиция на модерен, общественно-информационен и културен център.

Приоритети на библиотеката са:

- Комплектуване, съхраняване и организиране на библиотечните фондове – книги, периодични, графични, нотни издания и звукозаписи на български и чужди езици.
- Разпространяване на книжни и некнижни носители на информация за задоволяване на потребностите на читателите.
- Справочно-библиографско и информационно обслужване.
- Издирване, съхраняване и предоставяне за ползване на краеведска информация. Архив на местния периодичен печат.
- Издателска дейност.
- Автоматизация на библиотечната дейност.
- Участие в програми и проекти, провеждани и финансирани от различни национални и международни организации и фондации.
- Създаване на оптимални условия за предоставяне на библиотечни услуги на хора с увреждания, учащи се и социалнослаби граждани.
- Екологичен подход при превенция на фондовете.

В края на август 2018 г. библиотеката проведе кампания по набиране на дарения от ценни, старинни и редки издания. Това бе обявено на изложението „От съкровищницата на библиотеката“, което се проведе по повод празника на града – 2 септември. Най-старата от подбраните книги – „Ад“ на Данте Алигиери, е почти на 140 години, издадена в София през далечната 1882 г. Ценен екземпляр на „Под игото“ на Иван Вазов се съхранява в димитровградската библиотека, издаден през 1890 г. Шестте тома на „Речникъ“ на Найдено Геров, който се смята за един от най-значимите трудове

в българския език, са издадени през 1895 г. в Пловдив. Кампанията по събиране на ценни и редки издания не представлява никаква новост. Съхраняването на подобни книги в домашни условия е много трудно, защото на определена възраст започват да се разпадат. Необходимо е съхранението да бъде в подходящи помещения със съответната влажност. Екземплярите, които се намират в лошо състояние, преминават задължителна реставрация, за да станат част от набираната с десетилетия литературна съкровищница. Фондът „Редки и ценни издания“, създаден през 1996 г., наброява 381 книги. Колекцията включва българска възрожденска книжнина, енциклопедии, справочници, граматики, както и първи издания на класици на българската и чуждестранната литература. [2] Периодиката се съхранява в основното хранилище на библиотеката, което е на три етажа. Там е постоянно тъмно и сухо. Разположени са върху метални рафтове. Подвързани са или в папки, или с корици в тютюневозелен цвят, които са прошнуровани със сезал. За съжаление това прошнуроване ги прави неудобни за четене предвид това, че трудно се разгръщат. Реставрационни методи относно тяхното възстановяване и подобряване на вида им не се извършват. Предвид тяхното общо състояние обаче изглеждат прилично добре, въпреки че са доста стари. Често биват използвани и от читатели, които са на възраст, както и от студенти, изучаващи съответната дисциплина, в която биха били полезни. Фондът съдържа и плочи, които се съхраняват във възможно най-тъмната част на хранилището, подредени по същия начин, както бихме ги съхранявали у дома, но за жалост, без да бъдат прибрани в пластмасови кутии или шкафове, за да могат още по-добре да бъдат предпазени от следите на времето и температурните колебания. Недостатък на хранилището е, че не поддържа необходимата температура, която е нужна за правилното съхранение на фонда. Няма климатизация нито през зимните, нито през летните месеци.

Разработват се оптимални методи и средства за омекотяване или възвръщане на еластичността на пергаментите, за отстраняване на деформациите и различните видове дефекти, възникнали върху кожата или пергаментата по време на продължителното им съхранение. Биологичните въпроси, свързани с опазването на библиотечните фондове, са също от значение. Те могат да се категоризират като отделен клон от реставрационната наука – ентомология и микология на книгохранилищата. Тези проблеми се отличават със собствени методологии на изследване и борба с вредителите – дезинфекция и дезинсекция. По този начин научноизследователската работа в областта на консервацията и реставрацията на писмените материали се коригира и направлява от практическите потребности на библиотеките, архивите и музеите. Това единство на теорията и практиката е основната предпоставка, която осигурява правилни постановки при провеждане на консервационно-реставрационните процеси или определени методи на реставрация за всеки конкретен случай, за всеки вид писмен материал. Грижите за опазването, консервацията и реставрацията на библиотечните фондове с всеки изминал ден нарастват. В световен мащаб библиотечните работници са обезпокоени от масовото разрушение на хартията и от загиването на милиони томове книги.

Това е причината, която наложи въпросите на превантивната защита на библиотечните фондове да се разгледат и на заседания на ИФЛА. Съветът на директорите на националните библиотеки разгледа състоянието на библиотечните фондове и тяхната консервация на пленарни заседания (септември 1981 г. и май 1982 г. в Манила и Отава) бе приета система от решения със спешен или по-дълъг срок за изпълнение, чиито най-главни моменти са:

- създаване на оптимални условия за съхранението на книжните фондове на библиотеките, въвеждане на профилактични консервационни мерки по дезинфекцията и неутрализацията на хартията, поддържане на оптимален микроклимат, хигиенен и санитарен режим и засилване на пожарната безопасност на книгохранилищата;

- активна реставрация на библиотечните фондове с национална и международна значимост, на редките и ценните книги, носещи за поколенията ценна информация;

- организация на бъдещото опазване на духовните ценности, съдържащи се в книгите с физически остаряла хартия, чрез широки програми за микрофилмиране с цел те да бъдат активно ползвани и съхранявани. Разбира се, като отчитаме постиженията в областта на консервацията и реставрацията на писмените материали, не бива да се създава впечатление, че в пълнота всички консервационно-реставрационни проблеми са изчерпани.

Предстоят ни нови и сериозни задачи за пълно съчетаване и комплексен подход в проучвателната и практическата дейност.

В процесите на съхранението книжните фондове на библиотеките стареят и губят физико-механичните си качества. Тези процеси не могат да се преустановят, но трябва да се забавят, като се създават възможно най-благоприятни условия на съхранение, т.е. да се установи комплекс от условия, включващ библиотечните норми за организация на книгохранилищата, нормите за ползването и транспортирането на книгата от постоянното ѝ място в складовите помещения до читателя, поддържане на оптимален микроклимат и хигиенно-санитарен режим.

Към най-общите изисквания за осигуряване на правилна консервация и реставрация на библиотечните фондове се отнасят изискванията за климатичните и екологичните особености на района, в който се намират

сградата на библиотеката или депозиториумите. Тук се имат предвид земленият участък, определен като строително петно, нивото на подпочвените и грундовите води, типът растителност в околността, характерът и функционалните особености на съседните сгради, улици, площи и пр. Тези условия, естествено, се осигуряват от компетентните технически лица още при проектирането, строителството или преустройството на съществуващи сгради. Преобладаваща форма на съхранение на библиотечните фондове в нашата страна (като се изключат новопостроените библиотеки) са сгради с нерегулиран микроклимат. Нещо повече, за книгохранилища се определят твърде непригодни сгради от рода на помещения в мазета, тавани, стълбищни отвори и т.н. Важни са изискванията, които са свързани с избора на помещенията за книгохранилища в дадена сграда. Правилният подбор на тези помещения от гледна точка на консервацията на фондовете трябва да осигурява регулация на системата – околна среда, микроклимат на помещението, въздухообмен и влагообмен на фондовете, в осъществено единство за функционална връзка с отделите за обслужване на читателите. Климатичните фактори – температура, влажност, светлина и въздушна среда, предизвикват сериозни повреди върху хартията. Комплексното им въздействие дава отражение върху характера на повредите при различните видове хартии. Оттук произлиза необходимостта да се въведе диференциран подход в съхранението, свързано с периодизацията на изданията. Диференцираният подход в съхранението на различните по вид и формат писмени паметници на културата се налага и от историческата и културната значимост на документите, от изходната здравина на материалите, от които са изготвени (хартия, мастила, пергамент, лепила, текстил, кожа, печати, дърво, метал и пр.), и фактическото състояние на оригиналите, т.е. степента на разрушението им.

Необходимо е да се поддържа оптимален микроклимат в границите: температура $18^{\circ} + 2^{\circ}\text{C}$; относителна влажност 55–60% +5%; регулиране на въздухообмена (от 2 до 3 пъти в час) и на дневна и на изкуствена светлина; филтриране на ултравиолетовите лъчи от естествените и изкуствените източници на осветление. Най-добри микроклиматични условия се поддържат с централни климатични инсталации или климатични шкафове. Хранилища на книги, които по една или друга причина не е възможно да се климатизират (преобладаващ тип за страната), трябва да се вземат под особено наблюдение, като се въведат задължителни мерки за корекции на микроклимата в помещенията – регулиране на средствата и методите на реставрация и да се повишава производителността на труда. Не на последно място стоят въпросите за механизацията на отделните реставрационни процеси и непрекъснатата квалификация на кадрите. [3]

Писмените материали поглъщат в различна степен светлинна енергия, която активизира фотоокислителните процеси на хартията. За предпазване на библиотечните фондове от вредното въздействие на светлината е необходимо стъклата на прозорците да филтрират дневната светлина. Това може да бъде осъществено, като се заменят обикновените стъкла с филтриращи, като се матират или боядисват стъклата с филтриращи замазки (в краен случай с бяла блажна боя), като се монтират щори или други защитни съоръжения. Подборът на осветителните лампи за книгохранилищата трябва да се прави след съответни измервания на спектралния състав на излъчваната от тях светлина. За предпочитане е фондохранилищата да се осветяват с обикновени електрически крушки, като нивото на светлината не превишава 50 лукса. Обикновените електрически крушки излъчват жълточервена светлина, която има ниско енергийно ниво и слабо се поглъща от книгите. Ускореното стареене на писмените материали под действието на светлината се предизвиква от

високоенергийните и силно поглъщащите се от хартията сини, виолетови и ултравиолетови лъчи, излъчвани от луминесцентните лампи и дневната светлина. По тези причини луминесцентното осветление трябва да се използва само при крайна необходимост, и то след измерване на лъченията. На осветителните тела трябва да се монтират предпазни тела – тип глобуси и екранизатори за разсейване на светлината.

Съхранението на ръкописни и редки ценни книги изисква повишено внимание от страна на консерватори и архив охранители. Микроклиматичните параметри в складовите помещения трябва да се регистрират ежедневно. Особено внимание е необходимо да се обръща на разположението на ръкописните книги върху стелажите. За да се предпазят подвързиите им, всеки ръкопис трябва да бъде поставен в опаковъчна кутия, тапицирана с мека материя. Предпазната кутия трябва да бъде с 1 см по-голяма от самата книга и да има вентилационен отвор, закрит с тензух или марля. Подвързиите от кожа ежегодно следва да се омекотяват с подходящи омекотителни средства. Ръкописна книжнина и редки ценни книги не се излагат на постоянни изложби. Особено внимание трябва да се отделя на ръкописите от пергамент – за тяхното съхранение се налага строг микроклиматичен режим. Всеки ръкопис, изписан на пергамент, задължително при съхранението му трябва да е поставен в опаковъчна хартия. Застежките и закопчалките да са в изправност и да са закопчани. Допуска се обвиването на такива ръкописи с мека памучна материя. В книгохранилища, където се съхраняват ценни ръкописи, могат да бъдат поставени на прозорците за изолация от дневната светлина жълти или зелени завеси. Организиране на изложби и фотокопиране на писмените материали е разпространено явление в практиката на библиотеките. По време на подготовката и експозицията писмените материали могат да се повредят. Причините за повредите се дължат на неправилен монтаж, неправилно

прикрепване на надписи, деформации вследствие на промяната на температурата и влажността в залите за експозиция и увеличеното светлинно влияние. За да се избегнат различни видове повреди, е необходимо надписите да се изработват върху листове хартия под силикатно или органично стъкло; витрините с изложбените материали да не се разполагат около отоплителни уреди, до врати и под прозорци; експонатите да са фиксирани добре; експонатите да не се излагат на прякото въздействие на дневна светлина. Силата на осветлението върху разтворената повърхност на документите не трябва да превишава 50 лукса. Както вече бе отбелязано, причините за естественото стареене на библиотечните фондове се обуславят от взаимно свързани и комплексно действащи фактори. Една значителна част от повредите на книгите и периодичните издания се дължи на оксидацията на хартията – процес, свързан с повишаване на киселинното ѝ съдържание. Може да се твърди, че няма нито една библиотека в света, чиито фондове да са застраховани от подобен вид повреди. Нещо повече – тревогата на библиотечните работници през последните години основателно нараства успоредно с количеството на излезлите от употреба ценни библиотечни колекции. Консервацията и реставрацията на хартията като част от интердисциплинарните проблеми на българската консервационно-реставрационна наука ще съдействат за подобряване на грижите по опазването, възстановяването и пълноценното използване на библиотечните фондове и културно-историческото наследство на нашето общество. Назрява необходимостта да се разработи единна национална програма за съхранение на библиотечните фондове, която наред с уеднаквяване на изискванията за съхранение ще обоснове и навлизането на научно-техническия прогрес. Целта в тази насока е да се осигури трайна защита на библиотечните имущества в следните направления: определяне на същността на превантивната защита на

библиотечните фондове чрез система от мероприятия, които да забавят действието на разрушителните фактори в условията на библиотеките; определяне на фондовете, които трябва да се съхраняват като оригинали; определяне на фондовете, които трябва да се съхраняват под формата на микроформи; изграждане на концепция за извършване на реставрационна интервенция на цялата ценна българска книжнина. [3]

БИБЛИОГРАФИЯ

1. URL: <https://www.dimitrovgrad.bg>>
2. URL: < <https://www.biblioteka.dimitrovgrad>
3. **Съйкова**, Гинка. Основни методи за консервацията и реставрацията на хартията. София : Нар. библ. Св. св. Кирил и Методий, 1990. 267 с.

ОПАЗВАНЕ И СЪХРАНЕНИЕ НА ФОНДОВЕТЕ В РЕГИОНАЛНАТА БИБЛИОТЕКА „ДИМИТЪР ТАЛЕВ“, БЛАГОЕВГРАД

Христиана Джелъова,
РБ – Благоевград,
e-mail: reglibblg@abv.bg

Резюме. Статията представя регионалната библиотека в Благоевград. Правят се изводи и прогнози за състоянието на фондовете, а като основен приоритет се посочват екологичните методи и средства за превантивно опазване и съхранение.

Ключови думи: ценни колекции, опазване, екологичен подход, ултразвуков дезинфектор

Abstract. The article presents the regional library in Blagoevgrad. Conclusions and forecasts for the condition of the collections are made, and the main priority is the ecological methods and means for preventive protection and storage.

Keywords: valuable collections, safeguarding, ecological approach, ultrasound disinfectant

Регионалната библиотека „Димитър Талев“ в Благоевград е създадена през 1953 г. Библиотеката е най-голямата в Югозападна България с предмет на дейност:

- Библиотечно-информационно обслужване;
- Изграждане на локална автоматизирана мрежа и достъп до база данни в страната и чужбина;
- Поддържане на местния печат и краеведската литература;
- Междубиблиотечно заемане.

От 1954 г. е депозитна библиотека (получава по един екземпляр от всички печатни издания в страната, отпечатани в тираж над 300 броя). Тя е основна културна и информационна институция за Благоевградска област и постепенно се превръща в модерна организация. С всяка изминала година интересът към нея нараства, както и броят на записаните читатели – 8 хил. за 2020 г., които я посещават 60 хил. пъти и ползват 105 хил. библиотечни документа. Библиотечният фонд се състои от 417 хил. единици (книги, вестници,

списания, графични, нотни, картографски издания, компактдискове, аудио- и видеокасети, грамофонни плочи, дискети, DVD и CD-ROM).

Съхранението и опазването на книжния фонд е един от приоритетите на библиотеката. Под партерния етаж на минус първо ниво се намират хранилищата, където се съхраняват депозитите и по-старите документи. Всички книжни носители са разположени върху метални рафтове с печено емайлирано покритие, които са приемливи за целите на съхранение. Металните стелажи са фиксирани с традиционно отворени рафтове, които са добре закрепени и съобразени с всички норми за безопасност. Те са най-подходящи за циркулацията на въздуха и са разположени по предписание (шест сантиметра от пода на височина около два метра). Част от хартиените колекции са поставени в картонени кутии и папки, осигуряващи краткосрочна защита, и са обозначени със специални етикети, описващи съдържанието. Осигурена е хладна, суха, чиста, тъмна и стабилна среда. В хранилищата има изградени въздуховоди за вкарване на чист въздух и документите са защитени от бедствия (наводнения и пожари). Прохладната и суха среда е от решаващо значение за дългосрочното съхранение на документите. Високите нива на влага могат да причинят влошаване на качеството на хартиените носители. Влагата е и предпоставка за развитието и растежа на мухъл и плесен. Добрата вентилация е изключително важна против развитието на насекоми и микроорганизми. Малкото количество изкуствена светлина в хранилищата предотвратява активността на голям брой вредители. Във всяко хранилище има наличие на прах, което налага задължителното годишно почистване на хранилището от всички работещи в институцията. Книгохранилището няма директен достъп до прозорци и водопроводи, което намалява достъпа на насекоми. Периодично се правят проверки на документите за наличието на плесени и мухъл с цел навременно спиране на разпространението.

Сградата на РБ „Димитър Талев“ е на четири етажа, където са разположени „Детски отдел“, „Заемна за възрастни“, „Справочен отдел“, „Читалня“, „Краезнание“ и отдел „Обработка“. Всички документи са разположени на дървени и ПДЧ рафтове, които са съобразени с размерите и нормите за съхранение на библиотечни документи. С цел съхранение има и дванадесет локални хранилища, където се съхраняват ценни книжа и документи, периодични, графични и картографски издания. Периодиката, която подлежи на трайно съхранение, се дава на подвързия (дебели картонени корици), които способстват за качествено и дълготрайно използване и съхранение. Скъпи и редки книги по преценка на библиотечните експерти също се дават за подвързия с цел осигуряване на дълъг живот, физическа цялост и запазване на информацията в тях. Част от ценните колекции от отдел „Краезнание“ на библиотеката вече са дигитализирани, което е един от начините за запазване на културното наследство за идното поколение.

През септември 2020 г. бе закупена UV машина за стерилизиране на книги Book Sterilizer SK-8000. Тя е идеална за използване в библиотеки и стерилизира до 6–7 книги за 30 секунди. Трите UV лампи осигуряват максимална и ефективна защита срещу патогенни бактерии, предотвратяват грип от новия тип, вируси, зародиши, бацили, прах и др. Има вентилатор, като прахът се събира в контейнер и дезодорирането (с ароматизатор) се осигурява от освежител за въздуха, инсталиран в устройството. Машината е до 99,9% ефективна и е одобрена от националното сертифициране (SGS). Откакто е закупена, се употребява непрекъснато от библиотекарите. Когато заетите документи се връщат от читателите, те преминават през машината и тогава се редят по рафтовете. Библиотекарите носят голяма отговорност за съхранението и опазването на фонда и затова предприемат профилактични мерки – част от по-застарелия фонд, който не е заеман отдавна, се обезпрашава и дезинфектира

през машината. Това е един от най-важните фактори за съхранение на документите.

Фиг. 1.

Всеки библиотекар се грижи за правилното опазване и съхранение на документите с ежедневно подреждане и подлепване на книги. Поради ограничения и свит бюджет на библиотеките не се използва в библиотеката методът на малка реставрация с филмопласт. Картонените кутии и твърдата подвързия също са скъпоструващи и се използват само за определени скъпоструващи документи за дълготрайно съхранение. От няколко години библиотеката печели проекти и непрекъснато закупува нови книги, което води и до проблема с мястото за съхранение на по-старите документи.

Пространството в хранилищата е ограничено, липсват сътрудници за поддръжка и почистване с цел опазване на документалното наследство. Липсват и специализирани шкафове за съхранение. Физическото оцеляване на голяма част от документите е застрашено. Необходимостта от по-големи специализирани хранилища е неотложна, специалисти и сътрудници в областта на консервацията и реставрацията са необходимост за всяка

институция. Наша основна цел е прилагане на съвременни екологични подходи за превенция и съхранение на фондовете.

БИБЛИОТЕКАТА ПРИ НЧ „СЛЪНЦЕ“, ИХТИМАН. ИСТОРИЯ, ОПАЗВАНЕ И СЪХРАНЕНИЕ НА ДОКУМЕНТАЛНОТО НАСЛЕДСТВО

Вилиана Герова,
библ. при НЧ „Слънце“ – Ихтиман,
e-mail: slance1879@abv.bg

Резюме. Представена е историята на библиотеката при НЧ „Слънце“, проектите, по които се работи, фондовете и предизвикателствата при изпълнение на задачите. Изтъкнато е, че екологичното превантивно опазване трябва да се превърне в основен приоритет, за да се вземат мерки и действия, насочени към предотвратяване или свеждане до минимум бъдещо влошаване или загуба на колекциите.

Ключови думи: документално наследство, проекти, екологично опазване, читалище

Abstract. The history of the library at Slantse Culture Community Center, the projects they are working on, the collections and the challenges before them are presented. It was argued that environmental preventive conservation should become a top priority in order to take measures and actions aimed at preventing or minimizing future deterioration or loss of collections.

Keywords: documental heritage, projects, ecological preservation, culture community center

Книгата е била винаги на почит сред ихтиманското население. И много преди да се създаде читалищната библиотека, са съществували лични библиотеки на някои будни граждани като Андон Шопов (един от първите учители и библиотекари), Йордан Кошев, Иван Йовков и др. Те не само са притежавали много книги, но са били и големи ценители и разпространители на прогресивна литература. Иван Йовков не е имал високо образование, само 2. клас, но чрез самообразование е овладял руски език и част от личната му библиотека, която е наброявала 300 тома, е на руски език. Пълни сведения за развитието на библиотечната дейност няма.

В сборника по случай 50 години читалище „Слънце“ е отбелязано, че библиотеката е открита през 1895 г. Това не е точно. Досега в историята на читалищата никъде не е известно да има читалище без библиотека, следователно още с основаването на читалището през 1879 г. се създава и библиотеката. Има твърдения от наши съграждани, че началото на

библиотеката е още през 1833 г. Това е била малка книжна сбирка, която се е помещавала в къщичката в църковния двор, където е било първото училище. Първият читалищен библиотекар е Андон Шопов.

Библиотеката е развивала своята дейност непрекъснато и през военните 1912–1918 г. През 1923 г. започва строежът на ново читалище по подобие на читалището в Самоков. Обществеността посреща с ентузиазъм това начинание и се отзовава на призива да подпомогне с парични средства и труд. Сградата се строи три години и на 26 декември 1926 г. е тържествено открита. За библиотеката се отделят две помещения, едното от които е за читалня. През 1932 г. според статистиката библиотеката е имала 1694 книги в 1956 тома. Библиотеката става огнище на просветната дейност и през 1962 г. се открива свободният достъп до книгите. Екип от методисти и библиотечни работници от Софийски окръг превръщат библиотеката ни в културен център. Свободният достъп се посреща с голям интерес от гражданите. Увеличава се значително броят на читателите. През 1964 г. се налага да бъде диференцирана работата, като се открива детски отдел, и целият горен етаж на читалището става библиотека, където работят трима библиотечни работници с библиотечно образование.

През различните периоди от своето съществуване читалището се управлява от дейни хора, работили за развитието на този културен институт в града. Библиотеката помага на много млади хора да намерят своето поприще (професия) в живота. Един от тях е писателят Гьончо Белев, който работи като библиотекар в ихтиманската библиотека. Той споделя: „Лично аз дължа много на читалището за своето духовно издигане. Чувствайки че само то при стеклите се обстоятелства в моя живот може да ми помогне да повиша своето образование, аз като младеж успях да стана библиотекар на читалището в Ихтиман“.

В условията на социалистическата революция нараства ролята и значението на печатното слово, ролята на книгата като постоянен спътник и другар на човека, като негова жизнена потребност, ролята на библиотеката като културно-просветно учреждение, което събира, обработва съхранява и организира използването на печатни произведения с цел да задоволи културните потребности на читателите, да съдейства за комуникацията и възпитанието на хората.

С всяка година фондът на библиотеката се обогатява. На 30 октомври 1970 г. Ихтиман празнува. Открива се новото читалище. Библиотеката в него получава най-добри условия и става истински храм на културата. Библиотечните помещения заемат площ от 425,90 кв.м. Разтварят вратите си две читални, едната от които е специализирана, заемна за възрастни, заемна за деца, книгохранилище и помещение за обработка на книжния фонд. Сградата е обзаведена по най-новите изисквания със съвременна и красива мебел. В читалните на разположение на читателите са 23 вестника и 90 списания.

Първата и основна дейност на всяка библиотека е комплектуването, което определя успеха на нейната дейност. То трябваше да се постави на здрави планови начала, тъй като книжният фонд може да се сравни с полагане на основите на една постройка – ако е добре построена, това значи да се създаде здрава основа, върху която може да се изгради солидна работа, да се разгърнат всички възможности на библиотеката. Ако не е изградена хармонично, липсват основни съчинения, има излишни или ненужни за профила на района и читателите книги, и най-добрият библиотекар няма да може да развие добра работа. Подборът на библиотечното имущество е отговорна и трудна задача – да намериш нужното, актуалното в безбрежния океан на печатната продукция. Главната цел на библиотеката беше да задоволи нуждите на населението от

книги, като привлече възможно най-голяма част от него за свои редовно читатели.

Библиотеката набавя редовно два пъти месечно нови книги. Ежегодно се отпускат необходимите средства за закупуване на литература. Полагат се големи усилия за квалификация на библиотечните кадри. Работещите в библиотеката се стремят книгата да стане желана от всички граждани на града.

Освен читалищната библиотека, която изпълнява функциите на методична, в града работят още пет училищни, шест профсъюзни и две специални библиотеки. Далеч е останало времето, когато библиотеката се е ползвала само от учителите и неколцина по-будни граждани. Днес имаме читатели от различни възрастови групи с различни професии. Работата на библиотеката не се ограничава само в раздаване на книги. Всяка година се дават стотици библиографски справки, издават се десетки препоръчителни списъци. От 1976 г. започна и комплектуването на грамофони плочи с перспектива да се разкрие музикален отдел към библиотеката. Библиотечните работници превеждат десетки читателски конференции, литературни вечери, обсъждат книги, правят викторини, подреждат изложби, кътове, витрини, организират радиопредавания, четене на детски приказки и др. За добрата си дейност библиотеката и колективът са награждавани с грамоти и значки. Библиотечните работници са призвани да осъществяват сложните връзки между книгите и читателя. Библиотечният колектив в Ихтиман се стреми да обогатява и развива културата на своите читатели.

Фиг. 1.

Днес в библиотеката се провеждат безплатни обучения за изготвяне на автобиографии и писма за кандидатстване за участие в проекти.

Проект „Да сдружим детето с книгата“

Целта на проекта е стимулиране на читателската активност на учениците от 1. до 4. клас от ромски произход в училище „Св. св. Кирил и Методий“.

Проект „Библиотеката в община Ихтиман“

Целта на проекта е повишаване на знанията и информиране на потребителите в информационния център на библиотеката по здравни въпроси. Проектът е финансиран от грантова схема на иновативните проекти на фондация „Глобалните библиотеки на България“.

Библиотеката предлага редица услуги, които отговарят на интереса на гражданите на Ихтиман.

Читатели на библиотеката са около 1800 човека от всички възрасти. Тя предлага следните услуги:

- Ползване на справочен фонд.

- Бърз достъп до интернет.
- Оборудвани 5 места за посетители.

Организирант се обучава на пенсионери и социалнослаби хора за работа с компютър и интернет. Организирант се информира на срещи и индивидуални обучения за търсене на работа онлайн и кандидатстване съвместно с Бюрото по труда в Ихтиман.

Дейностите продължават и в момента и се реализират съвместно със здравния медиатор на община Ихтиман и експерти от РЗИ – София-област.

Проект лично творчество на ихтиманци

Целевата група са пенсионери. Те издирват непубликувани стихове и заедно с библиотеката организират срещи, на които представят тези стихове и мултимедийни презентации за живота на авторите им. В рамките на този проект се представят и видни личности от Ихтиман.

Библиотеката спечели проект с книги по програма „Българските библиотечарски съвременни центрове“, финансиран от Министерството на културата и предназначен за читателите на детския отдел и на отдела за възрастни. Мисията ни е не само да привлечем повече хора, които да четат, но и да опазим и предадем на поколенията документално културно наследство.

Писмените, визуалните и звуковите записи на човешката цивилизация се натрупват от най-древни времена. Те съществуват всички формати – от средновековните ръкописи до книгите и електроните ресурси. Ние сме длъжни да опазим и предадем на бъдещите поколения всички тези записи. Очевидно това задължение ще можем да изпълним, ако мобилизираме усилия на местно, регионално, национално и международно ниво. Това сътрудничество се основава на усилията и участието на много хора и на тяхното желание да допринесат за осъществяването на тази дългосрочна задача.

Най-важната причина за опазването на всички текстове, изображения и звукозаписи е гарантирането на възможността бъдещите поколения да могат да ги четат и слушат, да възприемат знанията, на основата на които да създават ново знание, с което ще се обогатява документалното културно наследство на човечеството. Така безкрайният цикъл от възприемане, създаване, записване, опазване и предаване на знание ще продължи да обогатява обществото и да служи за напредъка на цивилизацията. А всичко това няма да бъде възможно без нашия труд.

Досегашните методи за опазване извън консервацията и реставрацията задължително включваха подвързването на всички книги, периодични и нотни издания. Това опазва документите и улеснява поддържането на най-елементарни условия в хранилищата. Днес все по-трудно става, особено за големите библиотеки, да подвързват новите си постъпления. Липсата на финансови средства води до компромиси по отношение на консумативи и икономии на материали. Резултатът е не опазване, а влошаване на състоянието на колекциите. Това налага да се приеме от всички прилагането на превантивна консервация. Превантивното опазване притежава най-голям потенциал за институции, където средствата за индивидуални процедури са в недостиг или много скъпи.

Всяка институция трябва да си отговори на въпроса, каква част от своите колекции трябва да опазва и как. Да се потърсят отговорите на въпросите: Какви са критериите, по които ще се определя кога и каква част от текущата литература се превръща в паметник на културата или науката? Как да се запазят колекциите, които днес са част от текущата литература, но към тях се проявява голям читателски интерес? Поради тези причини днес в световен мащаб се прилага превантивна политика за управление на колекциите.

Превантивното опазване на колекциите изисква промяна на нагласи и навици. Първо трябва да се разбере същността и значението на превантивната политика. Приемайки я като легитимна стратегия, да се полагат грижи за колекциите. Превантивното опазване включва подходящи мерки и действия за регистрация, обработка, опаковане, транспорт, сигурност, управление на околната среда (светлина, влага, замърсяване, контрол на вредителите), аварийно планиране, обучение на персонала, обществено осъзнаване, спазване на закона. Излишно е отново да се припомним, че в най-лошо състояние не са най-старите паметници на писмеността и книжовността – ръкописни и старопечатни книги, а документите от втората половина на XIX и началото на XX в.

Екологичното превантивното опазване трябва да се превърне в основен приоритет, за да се вземат мерки и действия, насочени към предотвратяване или свеждане до минимум бъдещо влошаване или загуба. Тези мерки и действия са косвени, защото не пречат на колекциите и структурата на елементите им.

Библиотеките и днес продължават да привличат хора. Заради изключителната си важност те са безценни благодарение на съкровищата, които съхраняват.

ИЗПОЛЗВАНИ ИЗТОЧНИЦИ

Гълъбова, В., В. Търнаджийски, П. Джахов, Д. Василев. 100 години народно читалище „Слънце“, Ихтиман. Юбил. сб. София: ОФ, 1989, с. 82–90.

Гълъбова, В. История на Ихтиман. // Архив за поселищни проучвания: Национално списание по краезнание. ISSN 0861-6507. - Год. 13, бр. 3–4 (2009), с. 201–205.

Цветанска, Искра. Лекции/Реставрация и консервация на архивни документи, 2021.

СЪХРАНЕНИЕ И ОПАЗВАНЕ НА БИБЛИОТЕЧНИЯ ФОНД НА БИБЛИОТЕКАТА ПРИ НАРОДНО ЧИТАЛИЩЕ „СЕЛСКА ПРОБУДА 1927“, С. ВАРВАРА

Иванка Трендафилова,
библ. при НЧ „Селска пробуда“,
с. Варвара,
e-mail: 2766@unibit.bg

Резюме. Статията представя историята и фонда на библиотеката при НЧ „Селска пробуда“, с. Варвара. Фокусирано е върху една от основните задачи на библиотеката, а именно – осигуряване на подходящи условия за опазване на фондовете ѝ. Представен е и план за действия при бедствени ситуации.

Ключови думи: съхранение, план при бедствия, опазване, фондове

Abstract. The article presents the history and the collection of the Library at the Culture Community Center “Selska Probuda” in the village of Varvara. It focuses on one of the main tasks of the library, namely – providing appropriate conditions for the protection of its collections. An action plan for emergencies is also presented.

Keywords: conservation, emergency plan, preservation, collections

Село Варвара е разположено в подножието на рида Алабак в Западните Родопи. През селото минава проломът на Чепинска река и се слива с Пазарджишкото поле. Състои от две части – същинско с. Варвара с 320 м надморска височина и гара Варвара на 270 м надморска височина (това е втората гара на единствената действаща теснолинейка в България Септември – Добринище).

Селото е има около 2100 души население, пазещо заветите от миналото, без да изостава и от новото време. Варварци обичат и тачат своя бит, култура и традиции.

Библиотеката при НЧ „Селска пробуда 1927“

Единствена културна институция в с. Варвара е Народно читалище „Селска пробуда 1927“. То е основано в средата на първата половина на XX в., като още от самото начало основната дейност е обмен на книги между

жители му. Библиотеката към читалището се сформира много по-късно, а помещение за библиотека е осигурено едва след построяването на новата сграда през 1963 г.

По-късно библиотеката е вписана в Регистъра на обществените библиотеки под №32.

Към края на 2020 г. библиотеката разполага с библиотечен фонд от 8468 тома, подредени на дървени стелажи и са на свободен достъп за читателите. Има приспособено помещение до библиотеката за книгохранилище, което е разположено така, че да не затруднява обслужването, да не се пресичат с зоните за читателите, но е и достатъчно близо за бързо обслужване. То е защитено от пряка слънчева светлина и през него не минават водоснабдителни тръби, така влагата е ограничено до минимум.

Основният фонд на библиотеката включва следните отдели:

- Общ отдел, 33 тома
- Философия, 27 тома
- Религия, теология, 28 тома
- Общ.-полит. литература, 572 тома
- Математика, естествени науки, 252 тома
- Медицина, 49 тома
- Техника, 64–69 тома, промишленост, 223 тома
- Селско стопанство, 142 тома
- Изкуство, 218 тома
- Спорт 799, игри, 38 тома
- Езикознание, 22 тома
- Литературознание, 391 тома
- История, биографии, 581 тома

- География, 95 тома
- Художествена литература за възрастни, разделена на българска, чужда, руска и фантастика, 4254 тома
- Детски отдел със следните подразделения:
 - ✓ детска отраслова, 9244 тома
 - ✓ детска художествена – литература за най-малките, детска българска и детска чужда, 1299 тома

Всички библиотечни материали са на български език.

Самостоятелен е и справочният фонд, който се ползва само на място (в читалня). Той включва енциклопедии, отраслови енциклопедии, справочници, наръчници, речници и други от 0 до 9 отдел.

Всички отдели и самите те се разделят със специални разделители със съответни надписи.

Библиотеката разполага и със систематичен каталог с надписи за съдържанието на каталожните чекмеджета и упътване за ползването им.

Според търсенето и нуждите на местното население се извършва и комплектуването на фонда.

В продължение на няколко години поради липса на средства не е имало възможност за обновяване на библиотечния фонд. Преди всичко той се е допълвал от дарения и много малко средства са отделяни за закупуване на нова литература. През последните три години обстановката значително се променя и фондът нараства с над 800 тома на стойност над 7 хил. лева. Отделят се средства за закупуване на книги, даренията продължават, както и спечелените проекти на Министерството на културата и по програма „Българските библиотеки – съвременни центрове за четене и информираност“.

Опазване на библиотечния фонд

Читалищната библиотека е обществена територията на населеното място. Тя е изградена на принципите на близост, достъпност и оперативност на библиотечно-информационното обслужване на населението. Нейната функция е да събира, обработва, организира, съхранява, опазва и предоставя за ползване печатни и други произведения на различни носители.

Опазването на библиотечния фонд е основна задача на библиотеката и е свързано с провеждането на целенасочена библиотечна политика за запазване на съдържанието и оригиналната физическа форма на документа.

Опазването на библиотечния фонд се регламентира както от изисквания на законодателни документи като Закона за обществените библиотеки, Закона за културното наследство, така и от нормативни документи, които се отнасят пряко за дейността на библиотека. Това са специализирани нормативни актове, свързани с частично опазване на фонда като Правилника за обслужване на читатели.

Една от основните задачи на библиотеката е да осигури условия за опазване на фондовете си, да отстрани всички причини, които могат да доведат до похабяването на документите или до кражбата им. Затова библиотеката има Правилник за обслужване на читателите, който не само че не трябва да се допуска да бъде нарушен, а и да се приучат читателите към правилното отношение към библиотечния документ.

Основните изисквания и задължения за опазване на библиотечния фонд са разписани в Правилника за библиотеката и Правилника за обслужване на читателите. Те са изработени и утвърдени от председателя на читалището, който е и ръководител на библиотеката. При заемане на библиотечни документи или ползване на такива в читалнята всеки читател трябва да ги спазва, като се запознава с тях и поема това задължение в момента на

издаването на читателската карта. По този начин се сключва договор между читателя и библиотеката, с което читателят се задължава да пази библиотечните материали. Тези отношения се уреждат съгласно разпоредбата на Закона за задълженията и договорите.

Задължение на библиотекаря е да запознае читателя с правилата за обслужване и да разясни как се определят задълженията му за опазването на документите и санкциите за неизпълнението им.

При заемане на библиотечен документ читателят е длъжен да го върне в определения срок, който за библиотеката е 30 календарни дни и с право на презаписване още 60 дни. При закъснение, загуба и повреждане на документа във вид, в който не е годен за ползване, читателят дължи обезщетение на библиотеката.

Задължение на библиотекаря е да следи за точното и пълно попълване на датите и подписване на читателския картон и заемните бележки, за правилното ползване на библиотечните материали. Проверява и констатира за състоянието при заемането и връщането им от читателя. Следи за спазването на сроковете за връщане, като при забавяне трябва да се приложат и необходимите санкции.

Библиотекарят установява и следи за режима на ползване в библиотеката на скъпи и ценни библиотечни материали като ръкописи, архивни материали, старопечатни книги, справочни издания и др.

Съхранение на библиотечния фонд

Съхранението на библиотечните документи е съществена част от опазването на фонда. Изискванията за съхранението се определят от БДС ISO 11 799:2008. Основно значение за съхранението на фонда имат помещението, пригодено за книгохранилище, както и хигиенно-санитарният режим.

Има три основни фактора за увреждане на документите:

- механични – резултатът от неправилно съхранение и използване;
- биологични – резултат от неправилна и недобра хигиена;
- физикохимични – процеси, които протичат в резултат на влиянието на околната среда.

Механичните увреждания са резултат от неправилната работа с документите, като подгъване на страници, водене на бележки по тях, подчертаване, подгъване на корицата, поставяне на предмети между страниците и т.н.

До механични повреди води и неправилното подреждане на фонда по стелажите. Необходимо е да се спазват определени правила:

- книгите да се подреждат вертикално за лесен достъп и боравене с тях;
- в края на лавицата се поставя книгодържател;
- книгите не трябва да бъдат прекалено гъсто наредени, което води до разкъсване и изкривяване;
- при изваждане ръката трябва да обхваща гърба и корицата на подвързията;
- голямоформатните книги се подреждат хоризонтално;
- архивните материали и неподвързаните документи се съхраняват в кутии или специални папки.

За да се справим с биологичните фактори, извършваме системна профилактика. Периодично се прави преглед на фондовете и обезпаразитяване. Така се стремим да опазим библиотечните материали от насекоми и гризачи.

За предпазване от физикохимични фактори, като замърсен въздух, неподходяща влажност и слънчева светлина, помещението на библиотеката се проветрява ежедневно, следи се за температурата на въздуха и библиотечните материали да не се огряват от пряка слънчева светлина. Не се допуска

повишаване на влажността в помещението. Периодично се отстранява и прахът по документите, както и в цялата библиотека.

План за действие при бедствени ситуации

Библиотеката е взела мерки за запазването на библиотечния фонд от кражби, пожари, природни бедствия и други рискове. За целта библиотеката има изработен План за действие при бедствени ситуации, който е разработен съвместно с Пожарна безопасност и защита на населението и Министерството на вътрешните работи и е утвърдена от председателя на читалището. Персоналът е запознат с плана и периодично преминава инструктаж и обучение за прилагането му.

Съхраняването и опазването на библиотечния фонд е основна задача на библиотекаря. За да продължим да търсим и откриваме знанията, които ни предоставя светът, служители и потребители съвместно трябва да продължат тази мисия, за да оставим наследство и за идното поколение.

ИЗПОЛЗВАНИ ИЗТОЧНИЦИ

1. **Миланова**, Милена. Библиотечни фондове и каталози. София : Бълг. библ.-информ. асоц., 2013.
2. **Съйкова**, Гинка. Основни методи за консервацията и реставрацията на хартията. София : Нар. библ. Св. св. Кирил и Методий, 1990.
3. URL: <<https://www.lex.bg/laws/ldoc/2135636021>
4. **Пенева**, Петя. Летопис на една действителност: Село Варвара. София: Акар Принт, 2007.
5. **Цветанска**, Искра. Лекции – Реставрация и консервация на документ, 2021.
6. **Личен** архив на Народно читалище „Селска пробуда 1927“, с. Варвара.

ОПАЗВАНЕ И СЪХРАНЕНИЕ НА ФОНДА НА БИБЛИОТЕКАТА В НЧ „СВЕТЛИНА КРЕМИКОВЦИ – 1906“

Цветелина Генчова,
библ. при НЧ „Светлина – Кремиковци“,
e-mail: kremikovtsi.chit.svetlina@abv.bg

Резюме. Представена е историята на библиотеката, фондовете и необходимостта от нови екологични методи и стандарти, за да се прилага превантивна политика и практика. Посочени са микроклиматичните параметри за организиране на добро съхранение на колекциите.

Ключови думи: колекции, превантивна политика, план при бедствия, съхранение

Abstract. The history of the library, the collections and the need for new environmental methods and standards in order to apply preventive policy and practice are presented. The microclimatic parameters for organizing good storage of the collections are indicated.

Keywords: collections, preventive policy, emergency plan, storage

Библиотеката е културна институция, свързана с историята и развитието на обществото и с получаването на нови знания.

Библиотечният фонд (БФ) е систематична съвкупност от документи, която съответства на задачите на библиотеката, на нейния профил, на читателското информационно търсене и е предназначен за ползване и съхранение на документите за времето, които представляват читателски интерес.

Структурата и видовете фондове на дадена библиотека зависят от големината на библиотеката и от нейните задачи.

Изложение

Организацията на библиотечния фонд е процес на подготовка на фонда за използване от читателите и за осигуряване на правилното му съхранение.

Различните по вид библиотеки прилагат специфични начини на организация на своите фондове в зависимост от големината им, от вида и особеностите на печатните произведения, включени в него.

Набавянето на книги и други печатни и непечатни издания е необходимо за правилното функциониране на библиотеката и обслужването на нейните читатели.

С годините библиотечният фонд остарява материално и морално и става безинтересен за читателите. Наличието на остаряла литература във фонда влошава неговото качество и го прави труден за ползване. Затова се налага прочистване от ненужната и остаряла литература.

За съхранението на библиотечните фондове е много важно къде е построена библиотеката, каква е нейната архитектура и къде се помещават хранилищата. Когато няма достатъчно място за съхранение на фондовете, те се събират по мазетата и таванските помещения, а там е тъмно и влажно и книжните тела могат да получат множество повреди. Има критерии, които библиотеките трябва да спазват относно влажността, температурата и светлината на помещенията, в които се съхраняват книгите. Осветлението трябва да е дифузно без директно осветяване от слънцето, влажността трябва да е около 50–55%, а температурата да е около 18°C. Важни са стелажите и начинът на подреждане на книгите. Хубаво е стелажите да са еднотипни. Книгите трябва да се поставят вертикално и не плътно една до друга, за да могат да се изваждат и поставят лесно на мястото им.

Жизненоважно за опазването на библиотечните единици е полагането на необходимите за тях грижи. Поддържането на чистота удължава полезния живот на фонда.

Помещенията на библиотеката и всички библиотечни материали трябва да бъдат редовно почиствани и да се спазва хигиена. Прахът съдържа много

компоненти – полени, плесенни спори, текстилни влакна, разрушена кожа и други органични и неорганични материали. Прахът лесно се пренася върху полиците, книгите и вътрешните страници при употреба. Ползването на замърсени книги или документи е неприятно и може да представлява опасност за здравето.

При влажност на въздуха над 60% и високи стойности на температурата спорите на плесените, съдържащи се в праха, се разпространяват върху материалите. Под въздействието на плесените хартията губи здравината си, деформира се, появяват се пигментни петна, които трайно се свързват с целулозните влакна и повреждат документите. При развитието си плесените отделят органични киселини, които понижават рН на хартията и спомагат за нейното разрушаване. Наличието на плесени и прах върху документите подпомага за развитието на насекоми, тъй като те се хранят с тях. Цялостна хигиенна обработка на всички библиотечни материали се прави веднъж годишно. [1]

В настоящата работа се разглежда опазването и съхранението на фонда на библиотеката в НЧ „Светлина Кремиковци – 1096“.

Народно читалище „Светлина Кремиковци – 1906“ преминава през различни етапи в своето развитие. Започва от идеята за подвижна селска библиотека на просветителя Павел Логаторски от 15 кв.м на Баньовата и Гецовата къща през класните стаи на училището, за да се гордее днес с прекрасната материална база, създаваща условия за пълноценно и ефективно развитие на всички читалищни дейности. Библиотеката е започнала с 300 книги, скътани в стар шкаф в училището, за да разполага днес с 22 953 тома литература и 14 заглавия на текущи периодични издания.

С указ №1877 на Държавния съвет на Народна република България през 1974 г. НЧ „Светлина Кремиковци – 1906“ е награждено с орден „Св. св. Кирил и Методий“ II степен.

От 2009 г. библиотеката е включена в програмата „Българските библиотеки – място за достъп до информация и комуникации за всеки“ и разполага с осем компютъра, проектор и мултифункционални устройства за ползване от читателите на библиотеката. Тя заема 193 кв.м площ, разпределена в 4 зали: заемна за свободен достъп (за възрастни), Детски отдел, Стая на приказките и компютърна зала. През 2019 и 2020 г. са направени ремонти на Детския отдел, на Стаята на приказките и на заемната за възрастни. Въпреки ремонтните дейности и сложната ситуация в страната са набавени 143 нови библиотечни единици. В заемната за възрастни са подредени отрасловата и художествената литература, книгите с историческа тематика и ученическата литература. По време на ремонтните дейности е направена организация, при която се спазват всички противоепидемични мерки и изисквания, така че да продължи работата на библиотеката и да не бъде върнат нито един читател, желаещ да вземе книга за вкъщи. В ремонтираните помещения са поставени окачени тавани с LED осветление и щори, които спират пряката слънчева светлина и топлина, така се поддържа постоянна температура. В библиотеката няма специално обособено хранилище. Всички книги са изложени на стелажите, които са дървени. Библиотечните документи се съхраняват в папки. Някои читатели предпочитат сами да избират книгите, които ще вземат, докато други търсят препоръката и помощта на библиотекарите.

Фондът на библиотеката периодично се подновява като се закупуват нови книги съобразени с търсенето, желанието и нуждите на читателите. Той се увеличава и благодарение на дарения от читатели и автори. Когато някой читател дари своите книги се съставя в два екземпляра Акт №7, по един

екземпляр за всяка страна. Библиотекарите внимателно преглеждат съдържанието и състоянието на книгите. Книги, които не са нужни или са в лошо състояние, се бракуват. Останалите се отделят и се завеждат. Ако има книги, които се повтарят с вече налични в библиотеката, но тяхното състояние е по-добро от това на екземплярите във фонда, те се използват за подмяна на вече увредените или скъсани книги.

Хигиената на помещенията и книгите се извършва от персонала на библиотеката. Помещенията се почистват всеки ден, а книгите един път месечно. [2, 3, 4]

Заключение

За съхранението на библиотечните фондове е важно да се познава Планът за действие при бедствия и аварии. Как да се реагира адекватно при пожари, земетресения, наводнения и как най-бързо да бъдат спасени библиотечният фонд и хората в библиотеката.

Управлението на библиотечния фонд е постоянна целесъобразна и целенасочена дейност за промяна на състава в полза на търсенето от страна на потребителите в съответствие със задачите на библиотеката, читателските потребности и профила на съответния библиотечен фонд.

Тъй като неправилното почистване е потенциално повреждащо, а съхранението без почистване създава условия, опасни за колекциите, информираното внимателно почистване е начин за продължаване на полезния живот на колекциите. Чрез внимателно отстраняване на праха и замърсяванията и новите екологични методи и стандарти е необходимо да прилагаме превантивна политика и практика.

В днешното непрекъснато развиващо се общество библиотеките трябва да са отворени за нови идеи и подобрения, които да привличат повече

посетители и читатели. Библиотеката трябва да бъде информационен център, който да предлага множество културни събития и развлечения и да възобнови любовта към четенето и към хубавата книга. [1, 2, 3]

ИЗПОЛЗВАНИ ИЗТОЧНИЦИ

1. **Младенова**, В. Библиотечни фондове. Състав, комплектуване и организация на библиотечните фондове в общообразователните библиотеки: [Учебник за студентите от ДБИ.]. София: Наука и изкуство, 1976. 208 с.
2. **Обезпращаване** на книги и документи в библиотеки и архиви. 15.05.2021. URL: <https://www.electronic-library.org/articles/Article_0242.html>
3. **Цветанска**, И. Лекционен материал по реставрация и консервация на архивни документи. 10.05.2021 г. URL: <http://e-learn.unibit.bg/ilias.php?baseClass=ilLMPresentationGUI&ref_id=12924>
4. **Фонд** на библиотеката към НЧ Светлина Кремиковци – 1906.

ОПАЗВАНЕ И СЪХРАНЕНИЕ НА ФОНДА НА БИБЛИОТЕКАТА НА НМА „ПРОФ. П. ВЛАДИГЕРОВ“, София

Наталия Крачанова,
НМА „Проф. П. Владигеров“ – София,
e-mail: natalia_krachanova@nma.bg

Резюме. В настоящата статия ще бъде представен проблемът за опазване и съхранение на фонда на библиотеката на НМА „Проф. П. Владигеров“. Едно от най-големите предизвикателства, пред които е изправена днес библиотеката, е намирането на адекватно решение за опазване на фонда и дигитализацията.

Ключови думи: опазване, дигитализация, съхранение, фондове

Abstract. In this article will be presented the problem of safeguarding and preservation of the collection of the Library of NMA “Prof. P. Vladigerov”. One of the biggest challenges facing the library today is finding an adequate solution for the safeguarding of the collection and digitalization.

Keywords: safeguarding, digitalization, storage, collections

Библиотеката съществува от основаването на академията през 1921 г. Тя е уникално, специализирано научно-методично звено за нотни и музикалнотеоретични издания у нас. Днес библиотеката изпълнява съществена роля в подготовката и правилното протичане на учебния процес. Фондът е разкрит в множество отдели – в 64 от тях е представена нотната литература за инструментална, симфонична, камерна, вокална, вокално-инструментална музика и др., 15 отдела оформят книжния фонд, най-развити от които са – изкуство, теория на музиката, история на музиката (обща, българска, западноевропейска, руска, персоналии и т.н.). Една голяма част от тях са редки ценни екземпляри, ръкописи, стари издания с висока библиографска стойност. Този факт определя библиотеката на НМА като най-богатата музикална библиотека на Балканския полуостров. Към нея съществува и фонотека, в която се събира, обработва и съхранява музикален фонд, отразен в звуконосители. [1]

През едновековната си история колекциите на библиотеката непрекъснато се обогатяват и днес фондът съдържа над 127 хил. екземпляра. През 2008–2009 г. по проект, финансиран от Министерството на образованието, младежта и науката, с помощта на студенти от академията е осъществена и пълна ретроконверсия на старите каталози. [2] Електронният каталог на библиотеката на НМА се поддържа посредством програмата „Автоматизирана библиотека“ на фирма РС-ТМ. Софтуерът е разработен в няколко модула, с които може да се борави паралелно. [3] Основна задача на екипа на библиотеката е да обезпечи материалите, необходими както за лекциите по теоретичните дисциплини и специалните предмети (музикален инструмент, пеене, камерна музика и т.н.), така и за самостоятелната подготовка на студентите. Но това далеч не изчерпва кръга на ползвателите. Ресурсите на библиотеката се използват от цялата музикална общност в България – от Софийската филхармония, Народната опера, Съюза на българските композитори, музикалните училища и др. Често постъпват и молби за ползване на партитури на произведения от български композитори, необходими за концерти в чужбина.

Едно от най-големите предизвикателства, пред които е изправена днес библиотеката, е намирането на адекватно решение за опазване на фонда ѝ. Дългата му история, непрекъснатото обогатяване и ежедневното потребление на материалите са предпоставка за тяхното постепенно захабяване.

Книжните и нотните издания са разпределени в четири хранилища, а звуконосителите във фонотеката се намират в отделно помещение. Единствено базата на фонотеката е ремонтирана и осъвременена. Останалите помещения са в окаяно състояние, което пряко рефлектира върху физическото състояние на материалите. Ръководството на библиотеката многократно участва в проектни предложения за ремонт на базата, но без успех до този момент.

Реставрацията и консервацията са най-добрият вариант за възстановяване на състоянието на документите, но имайки предвид високата стойност на тази „хирургия на изкуството“, бихме могли да се възползваме от нея единствено за много редки и ценни архивни единици. Изводът е, че е нужна превенция, защото няма финансови средства за интервенция.

Поради постоянната културна значимост на хартиените колекции е необходимо те да се съхраняват правилно. Библиотекарите и архивистите носят голяма отговорност за предприемането на подходящи превантивни действия, които зависят главно от наличието на защитни мерки срещу многото форми на влошаване. Тези мерки включват подходяща грижа за сградата, в която се съхраняват колекциите, т.е. хранилищата, подходящи съоръжения за съхранение, директна физическа защита и подходящи екологични и други мерки за контрол. [4]

Съществуват редица стъпки, които могат да бъдат предприети за запазване на уязвимите хартиени колекции:

- осигуряване на хладна, суха, чиста, тъмна и стабилна среда;
- защита на колекциите от бедствия;
- внимателно боравене с колекциите;
- избор на подходящо обзавеждане за съхранение;
- използване на защитни кутии и папки за съхранение.

Няма национален стандарт за екологични условия, но препоръчителните стойности за температура и относителна влажност за съхранение на хартиени записи в библиотеки и архиви са температура 16–18oC и 45–50% относителна влажност, които да се поддържат постоянни 365 дни в годината. [4]

За съжаление стойностите на температурата и влажността на въздуха в библиотеката на НМА са далеч от препоръчителните и варират през отделните сезони. Сградата е топлофицирана и средната температура в помещенията е

винаги над 18 градуса. Друг проблем са наводненията, които няколко пъти са ставали причина за унищожение на част от изданията вследствие на местоположението им.

Само в едно от хранилищата материалите се съхраняват в затворени шкафове. Останалата част от фонда се разполага в открити дървени и метални рафтове. Последствията от това са прекият достъп до слънчева светлина – слънцето гори и хартията пожълтява, огромното прахово замърсяване, което на свой ред води до появата на насекоми и други вредители, които допълнително причиняват увреждания.

Отдавна съществуват професионални машини за почистване на прах от книги, ноти, периодични издания или звуконосители и въпреки все по-атрактивните им цени те представляват скъпа услуга за библиотекарската общност. Би могло да се помисли за вариант вземане под наем или някаква форма на годишен абонамент.

Кутиите, подходящи за дългосрочно съхранение на хартиени колекции, обикновено са изработени от картон, които не съдържат киселини, без лигнин и буферирани с рН 8,0–9,0. Кутиите могат да бъдат и с ламинирано покритие от полиестерен филм, който предпазва от повреди. Всички кутии трябва да са достатъчно здрави, за да поддържат съдържанието, и да имат подсилени ъгли и плътни покрития, за да се предотврати навлизането на замърсителите. Обикновено са малко по-големи от документите, а обемът на документите трябва да е съвместим с този на използваните кутии. [4]

В библиотеката на НМА единствено някои оркестрови материали имат привилегията да се съхраняват в такива кутии. Друга част от тях са в най-обикновени хартиени папки или джобове. Всички останали екземпляри са абсолютно открити и незащитени от вредни влияния.

Проблемът с липсата на място, характерен за почти всяка библиотека, е актуален и тук. Претрупването на издания изисква изключително внимателно отношение при изваждането и прибирането им. Често при този процес се засягат и съседните екземпляри. Ако те са стари, е възможно част от тях да се разкъса.

Съхранението на фонда в съвременните библиотечни стелажи би било добро решение, вземайки под внимание факта, че те предлагат надеждна изолация от външните атмосферни условия. През 2020 г. библиотеката на НМА направи запитване към специализирана фирма за библиотечно оборудване с конкретно зададени параметри за нейните нужди, но цената се оказа непосилна.

Така на този етап единственото възможно решение за съхраняване и опазване на колекциите на библиотеката на НМА е дигитализацията. През 2020 г. бяха закупени два скенера, с които стартира процесът по дигитализиране. Направи се подбор и опис на най-застрашените издания. Тук е мястото да поставим проблема за технологията на сканиране. Понякога, сканирайки много старо издание, има опасност страниците му да се разпаднат напълно при разгръщането. Необходима е оценка на риска и, разбира се, изключителна прецизност в работата.

По случай 100-годишния юбилей на академията екипът на библиотеката стартира проект за дигитализация на произведения на български композитори – преподаватели в НМА. Колекцията ще включва над 2 хил. творби на 36 автора от четири поколения български композитори.

Това е една малка част от общия фонд, но е началото на опазването им, от една страна, и популяризирането им, от друга. Качването на дигиталната колекция на сайта на библиотеката ще направи възможно публичното ѝ

достояние и популяризирането на българското композиторско творчество в България и по света.

Има много въпросителни по отношение на бъдещето на дигитализацията и по-специално на съхраняването на сканираните обекти във виртуалното пространство. Концентрирането на огромно количество информация на едно място е често определяно като риск, който трябва да се вземе под внимание. В крайна сметка един компютърен вирус или повреда в захранването (при природно бедствие например) могат да заличат ценна информация, обработвана години наред.

По различен начин стои въпросът по опазването и дигитализирането на музикалните колекции. Звуковите носители могат да бъдат магнетофонни ленти, грамофонни плочи, аудиокасети, компактдискове и др. Всички те имат различни опаковки, които изискват специфичен подход при съхранението им.

На този етап основна грижа за нашите институции е опазването на грамофонните плочи, които представляват за повечето от тях основната част от звуковите им колекции. Тези звукови документи са много капризни, но грамофонната плоча се счита за вечен носител на информация, стига правилно да бъде съхранена, за разлика от живота на компактдиска, който е около 10 години. Грамофонните плочи се раждат около 1870 г. Съществуват и такива, които са на повече от 100 г. и с успех могат да се слушат и днес. [4]

Важен проблем при съхраняването на плочите е подредбата им. Те трябва да са подредени вертикално в дървени шкафове по 10–12 броя, защото иначе има опасност да се изкривят. Освен неправилното подреждане влияние оказват температурата, относителната влажност на въздуха, пряката слънчева светлина и запрашеността.

Възможните начини за опазване на фондовете от плочи са:

- да се презапишат на компактдискове,

- да се създадат бази данни в компютър, т.е. записване на плочите на харддиск (HDD),
- да се презапишат на аудиокасети,
- да се използват скенери, т.нар. лазерни грамофони. Плочата се поставя и се сканира точно както лист хартия, след което се визуализира на екрана на компютъра и се извлича звуковото съдържание.

Възможният вариант за опазване на звуковите колекции на фонотеката на НМА е прехвърлянето им като база данни в компютър. Тъй като в часовете по история на музиката се използват много стари изпълнения на забележителни интерпретатори, една съществена част от тях вече е обработена.

В едър щрих такава е ситуацията в библиотеката и фонотеката на НМА „Проф. П. Владигеров“. Състоянието на базата и на фонда е в тясна зависимост от икономическите условия. Отговорността за съхранението на колекциите е на библиотечните специалисти. На тяхното самосъзнание и в техните ръце са поверени грижите за превенцията и екологичното опазване на културното документално и музикално наследство.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. **Национална** музикална академия. Официален сайт URL: <<http://www.nma.bg/bg/lpage/62241c>> (посетен на 9.01.2021 г.).
2. **Павлова**, Ина. Усъвършенстване на библиотечно-информационното обслужване на висшето музикално образование. // Алманах. 2015/7.
3. **Фирма** РС-ТМ. Официален сайт URL: <https://www.pc-tm.eu/ab-2/> (посетен на 9.01.2021 г.).
4. **Цветанска**, Искра. Лекции/Реставрация и консервация на архивни документи.

СЪХРАНЕНИЕ И ДОСТЪП НА СТАРИЯ ФОНД НА НЧ „СЪГЛАСИЕ 1869“, ПЛЕВЕН, И РНБ „П. Р. СЛАВЕЙКОВ“, ВЕЛИКО ТЪРНОВО

Боряна Ценова,
библ. при НЧ „Съгласие 1869“, Плевен,
e-mail: saglasie1869_pleven@abv.bg

Резюме. Статията ни запознава с историята на библиотеката при НЧ „Съгласие 1869“ – Плевен и на Регионална народна библиотека „П. Р. Славейков“ – Велико Търново. Описан е старият фонд, методите на съхранение и достъпност, чрез дигитализация.

Ключови думи: фондове, консервация, съхранение, дигитализация

Abstract. The article introduces us to the history of the library at the Saglasie 1869 Community Center - Pleven and of the Regional Public Library "P. R. Slaveykov" – Veliko Tarnovo. The old collection, the methods of storage and accessibility through digitalization are described.

Keywords: collections, conservation, storage, digitalization

Увод

В нашата страна библиотеките са културни институти, които имат за задача да комплектуват, съхраняват и предоставят за ползване книжните ценности на хората. Книжовните сбирки на библиотеките са неизчерпаеми интелектуални и духовни ресурси – пламтящи светлина и знания, наука и култура. Развитието на обществото поставя нови изисквания и пред библиотечните работници за усъвършенстване на работата на библиотеките като културно-просветни и научноинформационни центрове, за изпълнение на сериозните и отговорни задачи за съхранението и опазването на събраните фондова.

Грижите по опазването и съхранението на книгата са дълголетни и датират още от древността. Т.е. те са толкова стари, колкото и самото писмо. Има сведения, които са достигнали до нас през вековете, за изграждането на древните библиотеки – например в Пергам и Ефес. Те са имали просторни сгради с обърнати на изток зали за четене и съхранение на фондовете, с

циркулация на въздух между двойни стени и галерийни междини, читални зали и складови помещения, които са били обзаведени с мебели от кедрово и абаносово дърво, и със специален режим за ползване на всяка книга.

Други примери за опазване и съхранение на книгата са създателят на нашата писменост Константин-Кирил Философ, книгопазител в Магнаурската школа, и монахът Павел в Преславския книжовен център. Също така още много знайни и незнайни монаси и учени в Охрид, Плиска и Търновград, в манастири и скитове са преписвали, съставяли и съхранявали българската книга. Тези народни традиции продължават и в годините на тежко робство, през Възраждането и след Освобождението.

За реставрация и консервация на фондовете на библиотеките в нашата страна започва да се мисли едва в края на XIX и началото на XX в., когато се създават необходимите предпоставки за тяхното развитие, а именно буйният растеж на издателската, полиграфическата и целулознохартинената промишленост. Всичко това води до натрупването на огромни масиви от книги, но за сметка на качеството на хартията. [5]

В днешни дни с напредъка на технологиите един от методите за опазване на културното наследство е дигитализацията. Тя се осъществява посредством сканиране, като резултат от него е дигитално копие на оригинала във вид на снимка.

Сканирането на книги е специфичен процес:

- Изисква специализирано оборудване (Book Scanner);
- Изисква специфична обработка с подходящ софтуер;
- Качеството на копието определя възможностите за OCR;
- Размерът на копието определя възможностите за представяне;
- Организация на сканираните страници – огромен брой файлове, представляващи имиджи на отделни страници:

- Именуване
- Подреждане, страниране
- Комплектоване по глави, томове, броеве и т.н. [7]

Кратка история на НЧ „Съгласие 1869“

Читалище „Съгласие“ е основано на 1 октомври 1869 г. от учителя Нестор Марков, само няколко месеца след като Левски е организиран таен революционен комитет в града. На учредителното гражданско събрание е избрано читалищно настоятелство и са събрани 3 хил. гроша. Събранието възлага на Нестор Марков, млад учител и ентузиаст, да напише читалищен устав, а на настоятелството да поръча във Виена читалищен печат, който представлява маса с куп книги.

С набрани волни пожертвувания и средства „от спогодби пред българската община“ за библиотеката са доставени 5–6 течения вестници, а за 340 гроша са набавени 578 книги инвентар.

След няколко трудни години, на 6 август 1873 г. е приет нов устав, избрано е настоятелство и читалището получава своето име „Съгласие“. Тодор Недков е първият библиотекар. Според читалищния устав библиотеката е „първа грижа“ на дружеството и Петър Ненков и Иван Данов ѝ посвещават живота си.

Освен огнище на знания читалището е и място, където младите дават израз на своето нетърпение за свобода. Читалището преживява тежко Руско-турската война и през 1877 г. при блокадата на Плевен библиотеката е разрушена, а книгите изчезват.

Едва през 1886 г. завърнали се от учение в Габрово и Русия млади хора се събират в къщата на Димка Габрова и решават да възобновят читалището.

Доставени са 3 вестника, 7 списания и 32 книги, а читалнята се мести в кафенето на Фичо Дамянов.

На 18 януари 1887 г. читалището започва да работи като Обществено образователно дружество „Съгласие“ и е приет първият устав, одобрен от Плевенския градски общински съвет, а библиотеката е назована градска.

През 1889 г. се заговаря за построяването на самостоятелна сграда. Строежът започва през март 1893 г. по проект на градския арх. Вячеслав Гаварда и завършва през 1895 г., а изпълнител е предприемачът Войников. Сградата е на два нормални и един мансарден етаж.

Ръководена от Петър Ненков и Иван Данов, библиотеката става новатор във въвеждането на научни практики и в началото на XX в. тя е водеща за страната.

През 1931 г. се решава сградата на библиотеката да бъде в Градската градина, като строежът на новата сграда започва едва през пролетта на 1941 г.

Заслугите за плевенската библиотека на Петър Ненков и Иван Данов за развитието на българската библиотечна наука и практика до 1944 г. са:

- За първи път в България плевенската библиотека въвежда Десетичната класификационна система;
- Тя е първата българска библиотека, член на Международния библиографски институт в Брюксел от 1910 до 1942 г.;
- Образецът от азбучния каталог на библиотеката на български език е първият картонен (фишов) каталог на славянски език, изложен в музейната сбирка на института;
- По искане на Международния библиографски институт през 1923 г. Иван Данов изработва първата „Библиография на българската библиография“;
- Библиотеката популяризира с печатни издания и методическа помощ въвеждането на Десетичната система;

- Въвеждането на библиотечната статистика, възприета впоследствие и от други библиотеки в почти съвременния ѝ вид;

- Библиотеката притежава една почти пълна колекция от българската печатна продукция, в това число старопечатни книги и възрожденска периодика.

Един от особено значимите проекти, в които участва библиотеката в наши дни, е програма БГ08 „Дигитална културна съкровищница Север+“ с участието на 2 чуждестранни и 12 български института, между които е и библиотеката при читалище „Съгласие 1869“. Бенефициент е Регионалната народна библиотека „П. Р. Славейков“, Велико Търново.

От 2015 г. библиотеката е в партньорство с ЦСВП „Проф. Иван Дуйчев“. [4]

Описание, съхранение и достъпност на стария фонд на НЧ „Съгласие 1869“

Днес колекцията от ръкописи, старопечатни книги и ценни издания включва 1155 библиотечни единици:

- старопечатни български книги и периодични издания – 1092;
- ръкописи – 21, от които 2 пергамент;
- книги на други езици, издадени до 1878 г. – 42.

Книгите са подредени и описани по репертоара „Българска възрожденска книжнина“ на Маньо Стоянов.

Преобладаваща част в колекцията са българските старопечатни книги, отпечатани в периода 1806–1878 г. По съдържание са разнообразни, като най-голямо място заемат изданията с учебно-просветен характер – буквари,

учебници, книги с религиозен и обществено-политически характер, оригинална и преводна научна и художествена литература. От книгите на други езици най-многобройни са на църковнославянски, руски, сръбски и по-малко на френски, английски, немски и гръцки език. [Виж приложение 12]

Най-старата старопечатна книга в колекцията е „Различна поучителна наставления“ на Йоаким Кърчовски, издадена през 1819 г. в Будапеща, а една от последните книги е първото издание на „Избавление“ от Иван Вазов – 1878 г.

В библиотеката могат да се видят издания, притежавани единствено от нея – „Основания геометрии“ от Ф. Бусе, изд. през 1856 г.; „Малко землеописание за деца“ на Йоаким Груев – 1872 г., и „Священная история за деца“ – 1872 г.; детското списание „Книжовен имот за деца“, редактирано от Г. А. Живкин, изд. във Виена през 1872 г. – налични 2 бр. от 1. и 2. книжка. [3]

Във фонда на библиотеката се съхраняват 31 оригинални заглавия на възрожденски вестници и списания, публикувани в периода 1844–1878 г. Също така притежава и първото българско периодично издание сп. „Любословие“.

Колекцията продължава с фототипните издания на НБКМ. [1][3]

Старопечатната сбирка съдържа и книги, отпечатани до края на XVIII в. Най-старата книга в сбирката е един руски „Вечен календар“ от 1617 г. [Виж Фиг. 9]

В колекцията има не само стари, но и редки книги – „Сънят на Пресветая Богородица“ от 1856 г., „Дворянски выборы“ от 1843 г. [3]

В старопечатната сбирка се съхраняват 21 ръкописа, които са изключително ценни и са с разнообразна тематика и широк хронологичен диапазон – от XIII до XIX в. По-голямата част са датирани от периода на Възраждането. [2][3] [Виж Фиг. 5, 6, 7, 8, 10 и 11]

Колекцията заема особено място в структурните сбирки на библиотеката. Все по-голяма актуалност придобиват действията за опазването и съхранението на старопечатните издания като значимо културно национално наследство и същевременно за осигуряване на достъп до съдържанието им за целите на читателското търсене. Всички издания се съхраняват в хранилище в добре защитени железни каси, като се спазват нормите за температура и влажност. Ежегодно се извършва преглед на документите. За тях е приложен специален режим на ползване – само в читалнята, не се разрешава ксерокопиране, позволено е фотозаснемане, използват се ръкавици. Към сбирката проявяват интерес предимно учители по литература, историци, музейни специалисти, студенти. [Виж Фиг. 1, 2, 3 и 4]

За популяризирането на колекцията екипът на библиотеката извършва редица дейности за разкриване на съдържанието ѝ – изложби, беседи с ученици, публикации в местните медии. Старопечатните издания са описани в електронния каталог на библиотеката.

По молба на библиотеката през 2013 г. на посещение идват Мария Иванова, директор на библиотеката на Центъра за славяно-византийски проучвания „Проф. Иван Дуйчев“, и Румяна Дечева, реставратор. Те констатираха, че книгите се намират в много добро състояние и се съхраняват при необходимите условия.

Доброто взаимодействие с ЦСВП „Проф. Иван Дуйчев“ води до сключване на договор през 2018 г. между НЧ „Съгласие 1869“ и СУ „Св. Климент Охридски“ за съвместна работа по дигитализация на ръкописите от старопечатната сбирка. На 11.05.2018 г. се представя четвъртото разширяване на Зографската електронна научноизследователска библиотека, към която са присъединени и дигиталните копия на ръкописите от колекцията на

читалището. Дигитализацията се осъществява с цел опазване на оригиналите и осигуряване на достъп до колекцията на всеки читател и изследовател. [3]

Дигиталната библиотека на читалището се допълва и от възрожденските периодични издания, чиято дигитализация е резултат от участието на читалищната библиотека през 2016 и 2017 г. в проект за създаване на дигитална културна съкровищница „Север+“ на програма БГ08 „Културно наследство и съвременни изкуства“ с партньорството на 11 институции. Проектът за дигитализация и популяризиране на книжовното културно наследство е реализиран от РНБ „П. Р. Славейков“ – Велико Търново. Дигитализираните обекти могат да се видят на sever.libraryvt.com [1] [3] [6] [8].

Кратка история на РНБ „П. Р. Славейков“

Народна библиотека „Петко Р. Славейков“ във Велико Търново е създадена първоначално като трето книгохранилище за страната (след Националната библиотека в София и Народната библиотека в Пловдив). Основана е през 1889 г. като първата публична библиотека във Велико Търново със свой устав и правилник на базата на Устава на дружество „Развитие“ и правилника към него, в който са регламентирани въпроси по издръжката, избора на ръководство, закупуване, използване и поддържане на книжния фонд. За основно ядро на книжовния фонд служат книгите от великотърновската община и мъжката гимназия „Св. Кирил“. Закупувана е художествена и научнопопулярна литература, печатана предимно от местните издателства и печатници. След узаконяването на библиотеката на 11 юли 1920 г. тя започва да получава по един безплатен депозитен екземпляр от цялата българска печатна индустрия. Заедно с частични дарения, това са единствените постъпления до 9 септември 1944 г.

На 15 август 1922 г. в зданието на ефория „Ангел Попов“ се открива третата в България Народна библиотека във Велико Търново. За директор е назначен Моско Москов – археолог, литературен критик, историк, езиковед, реализира се професионално като учител, библиотекар, туристически деятел и общественик. През целия период, в който е директор на библиотеката, той работи всеотдайно за издигането ѝ като стабилна културна институция. През ноември същата година се открива и читалня в библиотеката.

На 27 юли 1933 г. за „първ на постоянна служба библиотекар“ (директор) е назначен Пенчо Крусев. Той изработва първата в страната краеведска картотека, включваща около 20 хил. ръкописни фиша с публикации за Велико Търново. По негово време започва строителството на библиотечна сграда и излиза от печат „Първи годишник на Народната библиотека във Велико Търново. Отчет за 1941 г. и история на библиотеката 1922–1942 г.“

През 1954 г. библиотеката се премества в нова сграда – единствената в страната, строена специално за библиотека, със седеметажно книгохранилище. Обособяват се заемна за възрастни, детски отдел, регистрация, обработка и каталози, справочен и методичен отдел.

На 20 март 1958 г. се одобрява наименованието на библиотеката в Окръжна библиотека „Петко Рачев Славейков“. По време на управлението на директор Вълчо Сариев е обособен отдел „Изкуство“.

През 1971 г. библиотеката е наградена с орден „Кирил и Методий“ I степен по случай 50 години от създаването ѝ, представен е юбилейният сборник „Петдесет години в служба на народа“.

През януари 1988 г. за директор е назначен Димо Минчев. По време на неговото управление на 20 май 1994 г. се открива нов филиал в кв. Бузлуджа със заемна и читалня за възрастни, детски отдел със занималня и фондохранилище, където са пренесени за съхранение депозитната

художествена литература след 1944 г. и всички чужди вестници и списания. През ноември 1989 г. във връзка с честването на 100 години от основаването на първата държавна библиотека във В. Търново пред входа на библиотеката е открит барелеф на П. Р. Славейков, дело на скулптора Константин Денев и арх. Лъчезар Лалев.

В наши дни важен приоритет на ръководството на библиотеката са обновяването на компютърните системи и активното използване на информационните технологии в текущата работа. [8]

Описание, съхранение и достъпност на стария фонд на Регионалната народна библиотека „П. Р. Славейков“, Велико Търново

Съхраняват се 1200 старопечатни книги, сред които: „Постен триод“, „Неделник“ от Софроний Врачански, „Рибен буквар“ от д-р Петър Берон и други. Пазят се архивни броеве от местните „Борба“, „Янтра“ и други вестници и списания.

Старопечатните книги са подложени на основна проверка преди 12–13 г. Те са щателно проучени и почистени. При проверката не са забелязани изменения и следи от вредители. Съхранявани са дотогава в общия фонд. След почистването се преместват в специални метални шкафове, разположени в работно помещение, които са подсигурени с оптимална температура и влажност, и до тях няма пряк достъп на хора. Шкафовете не са специални архивни с вградени влагомери. Намират се далеч от прозорци и не се подлагат на нагряване. За контрола на влажността се използват абсорбатори в шкафовете с ксиликагел, които се намират далеч от книгите.

Всеки от екземплярите периодично преминава през UV машина, която ги обдухва и стерилизира – неинванзивен метод.

Ръкописите се съхраняват в метални каси при същите условия, както старопечатните книги. Не са подложени на въздушни течения, нагряване и пряк достъп на хора.

Старата периодика се съхранява в общото хранилище, но в условия, които да не я увреждат. Зададен е процес на дигитализацията ѝ. В бъдеще се планира да се използват оптични капсули.

Народната библиотека „П. Р. Славейков“ е методичен център за 150 обществени библиотеки на територията на Област Велико Търново. Днес библиотеката притежава универсален фонд от 600 хил. тома литература на книжни и цифрови носители, с които обслужва годишно 10 хил. читатели, участва в международни културни образователни програми и проекти, сътрудничи на обществени организации и сдружения и кореспондира с водещи обществени библиотеки.

Дигитализацията на стария фонд се осъществява чрез специализирани скенери:

- Барабанен скенер – може да сканира материали с ширина до 1 м и неограничена дължина.
- Скенер за плоски и подвързани материали с дебелина до 14 см и размери до A1.
- Роботоризиран скенер – едновременно сканира 2 страници и работи със сгъстен въздух и вакуум. Книгата е разтворена на 60° и кориците са фиксирани.
- A3 и A4 скенер.
- Фототехника и др.

Регионалната библиотека „П. Р. Славейков“ от 2009 г. в партньорство с регионалните библиотеки в Пловдив и Бургас и със Столичната библиотека участва в проекта **„Обединен каталог на български периодични издания. Дигитална колекция до 1944 г.“**, наречен накратко **РЕГИНА–ПИ**, и финансиран от Фонд „Научни изследвания“. В рамките на проекта са обхванати български периодични издания с регионална и национална значимост от фондовете на библиотеките партньори, като е изграден общ каталог на адрес <http://reginapi.ilib.libsofia.bg>. [8]

Електронните копия от колекцията на РБ „П. Р. Славейков“ – Велико Търново, са налични и в Дигиталната културна съкровищница „Север+“ – нов ресурс, създаден и поддържан от библиотеката, който наследява и обединява всички предишни дейности по дигитална конверсия на различни колекции от книжовното културно-историческо наследство. Явявайки се тяхно продължение, той осигурява безсрочно устойчивостта им, доразвива и непрекъснато допълва вече създадените колекции. [6][8]

Дигитална културна съкровищница „Север+“

През 2015 г. Регионалната народна библиотека „П. Р. Славейков“ – Велико Търново, заедно с още десет партньора – големи обществени библиотеки с богати фондове, както и специализирани организации, работещи в областта на културата и межкултурната интеграция, стартираха изпълнението на проекта **„Дигитална културна съкровищница „Север+“**: Документиране, запазване и предоставяне на широк обществен достъп до културното наследство в библиотеки, музеи, архиви и галерии в Северна и Централна България“.

Чрез Дигиталния център на библиотеката, реализиран благодарение на проекта, се извършва прецизна дигитална конверсия на специализираните

фондове на участващите партньорски организации. Посредством софтуер, разработка на фирма „Прима-софт“ ООД, създаденият масив от електронни документи вече е на разположение на потребителите.

Основни акценти:

- Уникални периодични издания с краеведски характер от XIX и началото на XX в.;
- Редки и ценни издания, ръкописи, които за пръв път получават публичен достъп;
- Ценни и непубликувани преди колекции от произведения на видни художници.

Каталогът „Север+“ представя културно-историческото наследство на широк регион от територията на Република България. Обхваща областите Велико Търново, Сливен, Плевен и Русе, като със свои колекции до момента участват:

- Регионална библиотека „Петко Р. Славейков“ – Велико Търново;
- Институт по математика и информатика, БАН;
- Център за междуетнически диалог и толерантност „Амалипе“;
- Дирекция „Култура и туризъм“ – Община Велико Търново;
- Регионален исторически музей – Велико Търново;
- Регионална библиотека „Любен Каравелов“ – Русе;
- Народно читалище „Съгласие – 1869“ – Плевен;
- Народно читалище „Зора – 1860“ – Сливен;
- Първо българско народно читалище „Еленка и Кирил Д. Аврамови – 1856“ – Свищов;
- Фондация „Национална академична библиотечно-информационна система“;

- Окръжна библиотека George Baritiu, Брашов, Румъния.

В дигитализиран вид достъпни през интернет са предоставени за ползване от широката публика копия на книги, периодика, артефакти, произведения на изкуството, паметници и сгради. Каталогът е изграден в рамките на програма BG08 с европейско финансиране. [6][8]

Заключение

Всяка потъмняла старопечатна книга е не само слово на епохата, букинистична рядкост, но и част от вдъхновението и морала на българина. Векове наред той се е стремил да съхрани опит, знание, традиции, затова писал и чертал върху нейните листове своите преходни думи, които за нас са непреходни и нетленни.

Днес старите български книги не са едно от средствата за интелектуални занимания, не са издателски и интелектуален продукт, нито са проверка на читателската култура на българите. Чрез тях се изучават богатството на нашето минало във всичките му прояви и българският националния характер, трудният път на оцеляването и възраждането на българите. Докосването до старопечатните книги дава отговор на вечните въпроси, кои сме, откъде идваме и накъде отиваме.

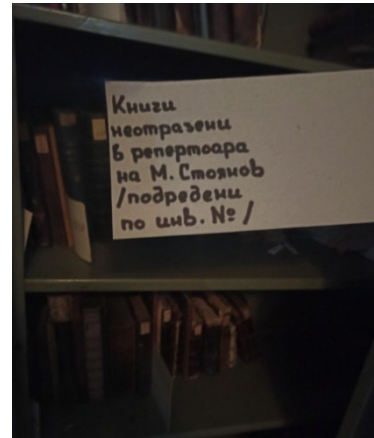
Приложение:

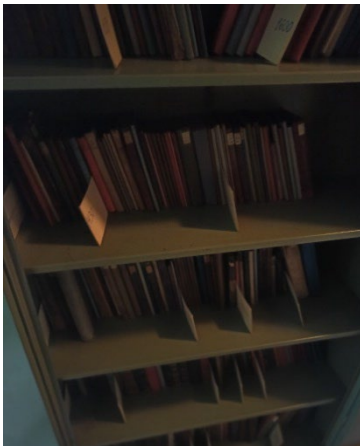
Фиг. 1. Контрол на съхранението

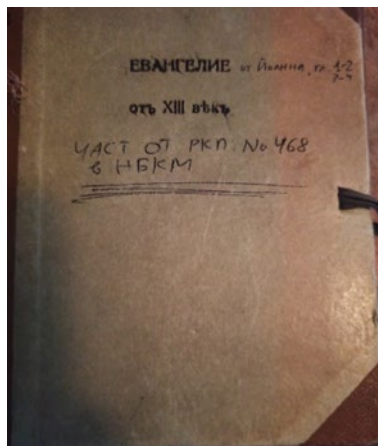
Фиг. 2. Желязна каса за съхранение

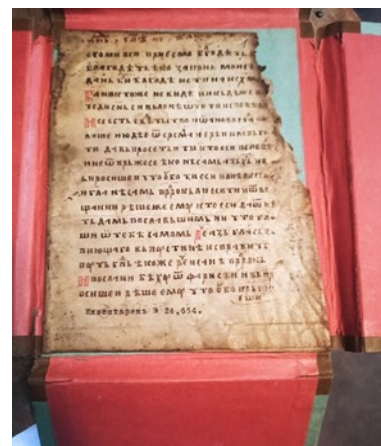
Фиг. 3. Старопечатен фонд и ръкописи

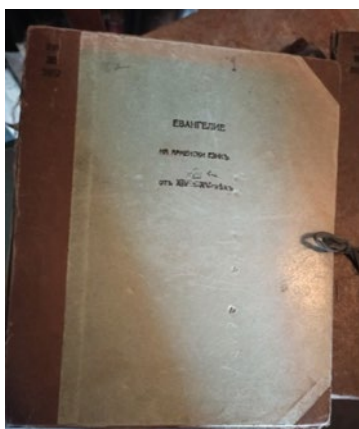
Фиг. 4. Старопечатен фонд и ръкописи

Фиг. 5. Евангелие от Йоанна, гл. 1–2, 3–4, XIII в., пергамент, част от ръкопис №468 в НБКМ

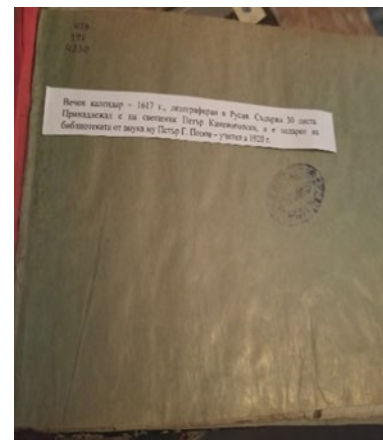
Фиг. 6. Евангелие от Йоанна, гл. 1–2, 3–4, XIII в., пергамент, част от ръкопис №468 в НБКМ

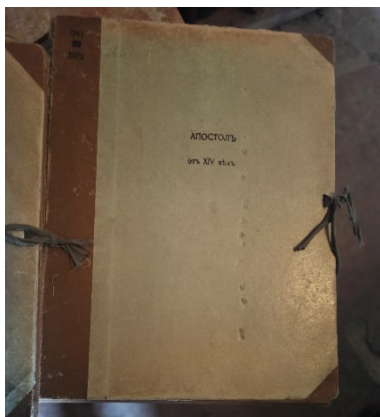
Фиг. 7. Евангелие на арменски език, XVII в., ръкопис

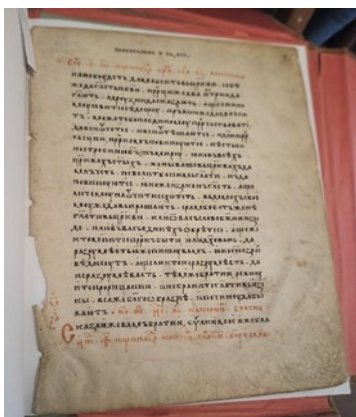
Фиг. 8. Евангелие на арменски език, XVII в., ръкопис

Фиг. 9. Вечен календар, 1617 г., ръкопис

Фиг. 10. Апостол,
XIV в.,
пергамент

Фиг. 11. Апостол,
XIV в.,
пергамент

Фиг. 12. Старопечатна книга

БИБЛИОГРАФИЯ

1. **Георгиева, Мая.** Специална колекция „Плевенски периодичен печат от Освобождението до 1944 г.“ при НЧ „Съгласие 1869“ – Плевен. // Юбилеен сборник 150 години читалище „Съгласие 1869“ – Плевен, 2019. 357 с.
2. **Джурова, А. и др.** „Опис на ръкописите на плевенското читалище „Съгласие 1869“, APC MMM Студио. 97 с.
3. **Иванова, Людмила.** Колекцията „Ръкописи, старопечатни книги, редки и ценни издания в библиотеката на читалище „Съгласие 1869“ – светлик от миналото. // Юбилеен сборник 150 години читалище „Съгласие 1869“ – Плевен, 2019. 357 с.
4. **Сахатчиева, Рени.** Читалище и библиотека – за хората и книгите. // Юбилеен сборник 150 години читалище „Съгласие 1869“ – Плевен, 2019. 357 с.
5. **Съйкова, Г.** Основни методи за консервацията и реставрацията на хартията. София, 1990. 267 с.
6. URL: <<http://sever.libraryvt.com/>>
7. URL: <file:///C:/Users/user/Downloads/Digitization_Hisar_2010_02_27.pdf>
8. URL: <<http://libraryvt.com>>

ОПАЗВАНЕ И СЪХРАНЕНИЕ НА БИБЛИОТЕЧНИЯ ФОНД В УНИВЕРСИТЕТСКАТА БИБЛИОТЕКА НА АГРАРНИЯ УНИВЕРСИТЕТ В ПЛОВДИВ

Кристина Димитрова,
УБАУ – Пловдив,
e-mail: vipkris@abv.bg

Резюме. Представени са начините на опазване на библиотечния фонд на Аграрния университет – Пловдив, както и бъдещите планове на ръководството за подобряване на условията в тази посока. Разглеждат се препоръките на Българската библиотечно-информационна асоциация при отваряне на библиотеки в условия на извънредна епидемиологична обстановка. Дават се основни препоръки за подобряване на съхранението на библиотечния фонд.

Ключови думи: опазване, съхранение, библиотечен фонд, Аграрен университет – Пловдив, образование, управление на работните процеси

Abstract. The ways of preservation and protection of the library collection of the Agricultural University – Plovdiv are presented, as well as the future plans of the management for improvement of their conditions. The recommendations of the Bulgarian Library and Information Association for opening libraries in conditions of emergency epidemiological situation are considered. Basic recommendations are given for improving the preservation of the library collection.

Keywords: preservation, storage, library collection, Agricultural University – Plovdiv, education, working processes management

Увод

„Библиотеката е сърцето на обществото, а културните институции изграждат неговата кръвоносна система.“

Робърт Дарнтън [4]

Университетските библиотеки са едни от най-важните сгради по света. Младите и амбициозни студенти именно в тях разширяват кръгозора си по множество теми.

Затова има смисъл академичните институции да изразходват много средства, за да гарантират, че техните библиотеки вдъхновяват възпитаниците им. [6]

Университетските библиотеки винаги са били и в бъдеще ще бъдат специализирани според профила на своя университет. Не трябва да се забравя, че обучението е преди всичко формиране на личности, а не само предаване на конкретни знания. Запазвайки специализирания си характер, колекциите на университетските библиотеки трябва да осигуряват много по-широк поглед днес. [3]

Въпреки че основната цел на библиотеката трябва да бъде превръщането ѝ в портал към света на електронната информация, трябва да се положат всички усилия да не се затварят другите пътища, чрез които могат да се предоставят знание и информация. Тези фактори изправят библиотеките пред съществено предизвикателство и начинът, по който се справят с него, ще определи дългосрочната жизнеспособност на общественото библиотечно обслужване.

Запазването на културното и историческото наследство на различните нации по света и показването му по най-изразителен начин е дълговременна цел на учените и изследователите от различни сфери. От векове всяко поколение цели да съхрани своя труд, за да може да бъде изследван и изучен. Дълго време наследството се е пазело в библиотеки, музеи и изследователски лаборатории, като не всеки е можел да има достъп до това богатство. Новите информационни и мултимедийни технологии се развиват през последните години до нива, позволяващи нови начини за съхранение, поддържане, показване и разпространение на натрупания огромен материал от културно-историческо наследство. Предлагат се различни концептуални и технологично реализуеми решения като дигитализация на културни и исторически артефакти и вграждане им във виртуални дигитални библиотеки с комплексно мултимедийно съдържание, уеб базирани представяния на тези артефакти във виртуални музеи, галерии и библиотеки, изграждане на 3D виртуални реалности, пресъздаващи паметници на културата и историята, дигитално

моделиране и симулации, подпомагащи консервацията, реставрацията, опазването и показването на ценни артефакти и др.

Проблемът за опазването на колекциите в библиотеките и архивите по света не е нов. Но през последните години интересът на библиотечната и архивната общност с отношение към запазване на интелектуалното наследство значително се увеличи. Причина за това са нарастващите количества на разрушаващата се киселинна хартия в хранилищата на библиотеки и архиви. По тези въпроси се проведеха голям брой конференции. Разисква се основно въпросът за причините на това явление. Изтъква се, че традиционните решения (подмяна или реставрация), вземани до момента за запазване на отделния том, комплект, малка група ръкописи или архивни материали, не могат да преодолеят кризата на големите масиви, разширяваща се с главоломна бързина. Фокусът на опазването се измества все повече от ответна реакция към превантивни действия.

Налага се разбирането, че продължителното съществуване на книгите и документите зависи от бързото развитие и прилагане на политиката на опазване на фондовете. Нейното приложение трябва да бъде както на институционално, така и на локално, национално, регионално и глобално равнище.

Проведените национални и интернационални проучвания показват не само алармиращи нива на разрушаване, но и на игнориране на проблема сред информационните специалисти. Това неразбиране стига до там, че отговорници на цели колекции с международно значение и в неизбежна опасност едва сега осъзнават съществуването на проблема.

Разрушаването на фондовете е комплексно по природа и колебаещо се по сила на действие. Неговото предотвратяване е възможно само при съвместните усилия на консерватори и на служители, пряко отговарящи и

обработващи фондовете в съответните библиотеки и архиви. Тези специалисти (библиотекари и архивисти) в своята всекидневна работа трябва да съчетават опазването на фондовете с останалите библиотечни и архивни задачи. За да се справят с това предизвикателство, е необходимо да придобият нови знания в областта на опазването на библиотечните и архивните материали. [2]

В тази връзка ще бъдат разгледат начините за опазване и съхранение на библиотечния фонд на библиотеката на Аграрния университет в Пловдив.

1. Създаване и развитие на библиотеката в Аграрния университет

Библиотеката на Аграрния университет в Пловдив е една от най-богатите специализирани селскостопански библиотеки в България. Създадена е през 1945 г., когато е основан и Аграрният университет.

Университетската библиотека е създадена като помощно звено към Висшия селскостопански институт „Васил Коларов“ (преобразуван в Аграрен университет през 2001 г. с решение на XXXVIII народно събрание на Република България) и постепенно се утвърждава като една от най-богатите специализирани селскостопански библиотеки в България.

Русин Филипов работи във Висшия селскостопански институт от 1946 до 1959 г. и през 1947 г. е назначен за уредник. Благодарение на него само за 3 години библиотеката се превръща в основно звено, обслужващо преподаватели и студенти с най-необходимото за учебна и научна работа.

В началото библиотеката работи на 130 кв.м площ с двама души персонал, 40 читателски места и 1535 тома. Приоритет е формирането на фондовете, което става чрез дарителство и с покупки. През 1960 г. са направени първите стъпки за организирането на книгообмен с чуждестранни университети и научноизследователски институти.

През 50-те години на XX в. фондът значително се увеличава и достига 28 449 тома, но трудности създават непостоянната и неподходяща база, както и разделението на фондовете при обособяването на Висшия медицински институт (1950) и на Висшия институт по хранително-вкусова промишленост (1954). През 1953 г. ВСИ се разделя на два самостоятелни института – Висш институт по хранително-вкусова промишленост и Висш селскостопански институт „Васил Коларов“, с два факултета: Агрономически и Лозаро-градинарски, които се разполагат в сградата на бившия мъжки френски колеж „Св. Августин“.

Библиотеката на Аграрния университет се развива много бързо с тенденция да прерасне в научна. През 1960 г. тя е реорганизирана в 2 катедрени и в 1 централна библиотека. Последната има 4 сектора – библиографско-информационен, комплектуване и книгообмен, обработка и каталози, книгораздаване.

По два начина старите агрономически издания попадат в библиотеката. Единият ни отвежда към историята на висшето агрономическо образование в България и създаването на такова в Пловдив и достъпа на студенти, преподаватели и научни общности и културни институции до ресурсите на библиотеката.

Вторият начин за придобиване на ценните издания е чрез дарените персонални колекции от видни агрономически учени както от Аграрния университет, така и от други учебни заведения.

Голяма част от откритите стари издания отговарят на критериите за обособяването им като редки и ценни издания в областта на аграрните науки, с което се различават от останалия книжен фонд в библиотеката.

По време на ремонтните дейности на библиотеката се установява наличието на изключително богати колекции, за чието съществуване, и то само отчасти, знаят единствено библиотечните специалисти.

Качествена промяна в работата на библиотеката настъпва през 1967 г., когато тя се пренася в новопостроения учебен комплекс и заема специално построените и обзаведени книгохранилища и читални. Библиотеката при ВСИ многократно е избирана за първенец сред вузовските библиотеки в страната. За първите 25 години от създаването ѝ се наблюдава ръст на книжния фонд. Броят на книгите е увеличен 80 пъти, а над 27 пъти на получаваните списания. Значително е увеличен броят на чуждестранните списания. Докато през 1950 г. са получени 162 броя от 8 страни, то през 1970 г. вече са 509 броя от 33 страни.

[1]

От 1978 г. в библиотеката започва използването на АИС за информационното обслужване на преподавателите при изготвянето на писмени библиографски справки и при текущото информироване по зададени теми. От 1981 г. е установен директен телекомуникационен достъп до базите данни на МИС, АГРИС и МИС ИНИС, от които в диалогов режим се извлича научна информация. Прилага се и дистанционен видеотерминал за работа с чужди бази данни чрез международната атомна агенция МАГАТЕ във Виена, Британската библиотека и Европейския информационен център „Дейта Стар“ в Швейцария. През 1986 г. е поставено начало на автоматизацията на библиотечните процеси с цел да се улесни и увеличи използването на богатите фондове на библиотеката. Всички работни процеси са автоматизирани включително обслужването на студентите и преподавателите: регистрация и книгозаемане. Информацията в библиотечния интернет каталог включва всички заглавия, регистрирани във фонда на библиотеката от 1986 г. до този момент, в следните модули: книги; дисертации и дипломни работи;

периодични и продължаващи заглавия; публикации на преподавателите от АУ – Пловдив.

Това я прави една от малкото университетски библиотеки на ХХ в., въвеждаща отрано информационно-комуникационните технологии в своите процеси.

В отговор на изискванията на преподаватели и студенти за по-бърз и лесен достъп до необходимата им научна информация библиотечният екип осигурява следните онлайн услуги:

- Платен абонамент за библиографски и пълнотекстови специализирани онлайн бази данни (научни книги, периодични издания, енциклопедии и речници).

- Персонализирана сигнална информация с цел подпомагане на учебния процес и научноизследователската работа в университета.

- Електронна доставка на документи (статии) за преподаватели и студенти от университета.

- Абонамент за съдържания на списания.

- Временен свободен достъп до специализирани онлайн бази данни. [4]

Библиотеката е юридически член на БИК, колективен член на ББИА, член на ФНАБИС, от 2017 г. е включена в Международния стандартен идентификатор за библиотеки International Standard Identifier for Libraries (ISIL).

Към момента библиотечният фонд разполага със 191 хил. тома документални източници.

През лятото на 2017 г. благодарение на ръководството на АУ се извърши пълно обновяване на фойето, регистратурата и на студентската читалня на библиотеката. Вследствие на извършения ремонт посещаемостта на

библиотеката се увеличи с близо 30%, като голяма част от студентите дори прекарват свободното си време в библиотеката. [1]

Комплектуването на колекциите е в основата на всяка библиотечна дейност. Студентите и преподавателите посещават библиотеките, за да ползват техните фондове.

Запазването на комплектуването като основна библиотечна дейност не означава, че то не се е променяло. Тъкмо обратното. То се е запазило именно чрез непрекъснатото си развитие. Промени са необходими и днес. Някои от тях са чисто технологични, а други същностни. [4]

От 1994 г. библиотеката на Аграрния университет е един от първите клиенти на фирма ПС-ТМ и използва модулите на програмния продукт „Автоматизирана библиотека“: книги, периодика, статии, некнижни носители, дисертации, библиографии, сканиране, информационно обслужване, заемна служба, обмен на данни. МЗ, класификатори, сервизни функции, администриране, информационен бюлетин „Нови книги“. Нова услуга, която въвежда библиотеката от 2017 г., е функцията „Моята библиотека“ – запазване, поръчване, презаписване на книги онлайн.

Изданията до 1986 г. се търсят в традиционния каталог, а всички библиотечни документи след тази година са включени в електронния каталог.

Това е една от предпоставките да стартира проектът за дигитализация на стари книги. Друга важна предпоставка е тази, че библиотеката е една от най-старите селскостопански библиотеки и притежава ценни издания в областта на аграрните науки.

Главната цел на ръководството и библиотекарите в университета е правилното съхранение, опазване и популяризиране на редките и ценни издания.

Достъпът до ценното книжно наследство на библиотеката на АУ е възможно чрез неговото правилно популяризиране чрез дигитализацията му и представянето му в интернет пространството. Новите информационни технологии освен всичко предоставят най-добрите решения и за съхранението на тези. [1]

2. Препоръки на ББИА и други организации за опазване на библиотечните фондове

Препоръките на Българската библиотечно-информационна асоциация в съответствие с наличните най-добри международни практики, следвани от библиотеките в Европа, Северна Америка, Азия и Австралия по отношение на политиките за достъп, сигурността на персонала, социалното дистанциране и хигиенизирането на колекциите при повторно отваряне на библиотеките в условията на извънредна епидемиологична обстановка, са предпоставка за създаване на библиотека, ако тя отговаря на тях.

Предвид създалата се пандемична обстановка библиотеката на университета строго спазва необходимите препоръки, като прилага еднопосочна система за придвижване в библиотеката с отделен вход и изход, която е обозначена ясно със стрелки по пода. Осигурено е спазване на разстояние от 1,5 м за посетителите в помещенията на библиотеката, както и пред сградата, като се използва лента на пода и пред сградата. Определен е максималният брой посетители, които могат да влизат в отделните зони едновременно според големината на помещенията, като разрешеното пространство на човек е 10 кв.м. Компютърните зали са отворени, като са намалени местата за сядане до 30% от максималния капацитет на помещението според изискванията на заповедта на министъра на здравеопазването.

Осигурена е максимална хигиена, като са предоставени дезинфектанти на входа на библиотеката и във всички помещения, които се използват, както и инструкции за ползването му, достъпни за всички служители.

3. Съхранение и опазване на библиотечния фонд

Библиотеката разполага с две книгохранилища, които са снабдени със специална климатична система. Научните дисертации се съхраняват в отделно помещение с постоянна температура от 18 градуса. В книгохранилищата редовно се извършват дезинфекция и обезпаразитяване. Някои от изданията се държат във витрини, за да се пазят от прах.

Закупени са влагоабсорбатори, поддържащи необходимата влажност за правилното съхранение на фонда в хранилищата.

Осигурени са предпазни плексигласови прегради за библиотекарите, които обслужват преподавателския състав и студентите. Във връзка с противоепидемичните мерки книгите, които се връщат в библиотеката, се остават под 72-часова карантина.

Предвижда се закупуването и въвеждането на RFID система за защита на библиотечния фонд. Радиочестотната идентификация (RFID) е технология, която позволява без човешко участие да се снимат данни на базата на електромагнитни вълни. Принципът на RFID е използването на електронен етикет, който под въздействието на изпратените към него електромагнитни вълни започва да „размишлява“ и да изпраща обратно данни към системата. На етикета има възможност да се записват данни за предмета, за който е предназначен. Електронният етикет има функциите на баркод. Записът и снемането на информацията става от разстояние посредством антени четци. Възможно е да бъде разчитана информация от огромен брой етикети (тагове) едновременно.

Посредством внедряването на RFID в библиотеката и поставянето на електронни етикети (тагове) на книгите вече ще е възможно постоянното следене местонахождението на книгата. При обработката на книгата се слага етикет (tag), на който се записва информацията за нея. Маркираната книга има възможност да се инвентаризира посредством електромагнитни вълни, изпратени от системата за следене. Във всеки момент да може да се определи наличността на книгите в библиотеката, а освен това и точното им местонахождение.

При заемане на книгата читателят минава покрай следящите детектори на вратата и системата отчита тази книга дали е регистрирана за изнасяне или не, т.е. дали има опит за кражба. На етикета се отразява точно в колко часа и от кой читател е взета книгата и кога е напуснала библиотеката, а също така и нейното връщане. Системата е приложима и за други документи, които биха се съхранявали в библиотеката, и се следи тяхното местонахождение.

Внедряването на RFID системата цели безопасността на библиотечните документи във вид на книги, периодика от читалнята и тези със специален режим на ползване.

Офертата се представя от софтуерната фирма PC-TM, която обслужва библиотечните модули на УБ, и ползва отстъпка при закупуването на техническото оборудване от фирмата, предлагаща RFID системата.

По проекта „Управление на работните процеси“ университетската библиотека се е спряла на офертата за закупуване на модерна UV машина за дезинфекция на книги Book Sterilizer SK-8000 на стойност 6999 лв., която би дала възможност за почистване, обезпращаване и дезинфекция на 6 книги едновременно за 30 секунди. Ултравиолетовата стерилизация е не само един от най-ефективните методи за стерилизация в момента, но също така е безвредна за човешкото тяло и околната среда.

Book Sterilizer SK-8000 би била изключително ефективна срещу патогенни бактерии, микроби и вируси. Трите UV лампи ще осигуряват максимална дезинфекция, а дезодорирането се осигурява от освежител за въздух, който е инсталиран в машината. Предимство е, че е изключително лесна за използване чрез механичен бутон (start/stop) с едно докосване. От значение е, че книгите ще могат да се предлагат на читателите веднага, след като бъдат дезинфекцирани.

Библиотеката се е спряла на нея, защото UV лампите са позиционирани така, че да осигуряват 99,9% ефективна защита срещу прах, паразити, патогенни бактерии и вируси, в това число и Covid-19. Ще може да се постига максимална стерилизация, 64 пъти по-голяма от пряката слънчева светлина. Прахът ще се отстранява от книгите чрез високо въздушно налягане и силен поток от въздух. Филтърът би почиствал напълно изходящия въздух от камерата. Важно е да се отбележи, че при стерилизация в Book Sterilizer SK-8000 книжното тяло не би се увредило, което е преимущество при наличието на много редките ценни издания.

Чрез модерната машина за ултравиолетово обезпрашаване, дезинфекция и стерилизация на библиотечни материали читателите на библиотеката ще се чувстват спокойни, когато ползват фондовете и колекциите.

Обмисля се прехвърляне от традиционни светлинни източници към светодиодно LED осветление, като към момента в двете хранилищата се използват светлинни индикатори с датчик на движението.

Дезинфекцират се три пъти дневно повърхностите с дезинфектанти на основата на хлор и алкохол в местата за заемане, читателските и компютърните места, техниката и картите за достъп, както и се дезинфекцират на определен период от време клавиатурите и мишките на компютърните работни станции.

Използва се естествена вентилация за проветряване на помещенията и по време на карантинния период документите да се поставят в кутии, запечатани и отбелязани с дата, като се съхраняват в отделно помещение.

Библиотеката на университета използва услугите на Народната библиотека „Иван Вазов“ за подвързване и реставрация на някои от своите библиотечни колекции, като НБ като културен институт с висока отговорност се грижи за съхраняването и опазването на книжовното културно наследство, развивайки инструменталния и експертния капацитет на химическата лаборатория за консервация и реставрация при НБИВ и покривайки нуждите на повечето университетски библиотеки в града.

Ръководството на университета добре разбира, че днес все по-трудно става, особено за големите библиотеки, да подвързват новите си постъпления, дори и малко да са те. Липсата на финансови средства води до компромиси по отношение на консумативи и икономии на материали. Резултатът е не опазване, а влошаване на състоянието на колекциите. Това налага да се приеме от всички прилагането на превантивна консервация. Превантивното опазване притежава може би най-голям потенциал за институции, където средствата за индивидуални процедури са в недостиг или много скъпи. Превантивното опазване на колекциите изисква промяна на нагласи и навици. Най-важният етап е, когато превантивното опазване стане неразделна част от съзнанието на дадена институция и се прилага на практика рутинно.

Осъзнава се, че наред с класическите норми на съхранение е настъпило времето и за тяхното осъвременяване в съответствие с изменените условия на библиотеките и тяхната значимост за обществото.

Тогава ще може да се осъществи идеята за развитието на културния диалог и съхранението на историческото минало. [5]

Заклучение

Добре известно е, че комуникационният процес между културните и образователните институции се задвижва от класическото през традиционното към креативното изпълнение на електронна текуща информация. Изискванията на съвременната информационна среда трансформира класическия тип библиотека и музей в нова медия, но не променя основната им задача – да осигуряват достъп до информация, необходима за извършване на научноизследователска дейност. Основополагащ е принципът да се разглеждат като подсистеми на глобалната информационна система като база на информационното общество. За целта се изисква от тях безпрепятствено откриване на източниците на информация, съхранявани и подредени на подходящи места, а това означава за книгите – в библиотеки, за веществените паметници – в музеи. [4]

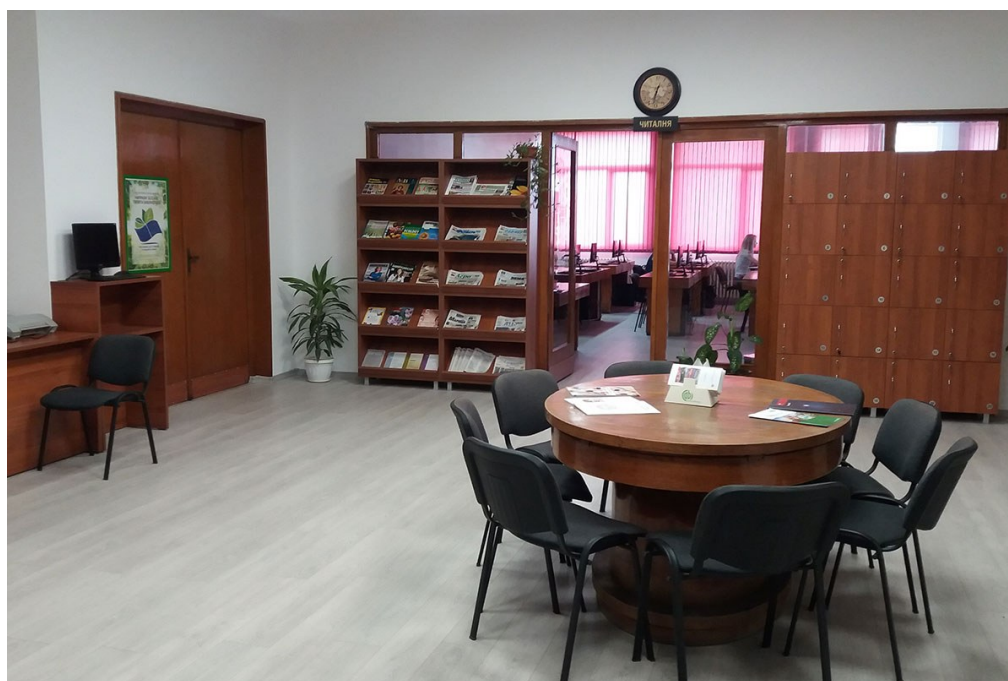
Аграрният университет ще продължи да работи за подобряване на условията за съхранение на своя библиотечен фонд и за опазването на редките си колекции, като предвижда подобряване на качеството на труд, квалификация на персонала и обновяване на помещенията за съхранение на фонда, както и тези, осигуряващи комфорта на нейните читатели.

ИЗПОЛЗВАНИ ИЗТОЧНИЦИ

1. **Георгиева**, Петя. 75 години университетска библиотека към Аграрен университет – Пловдив. В: *Библиотека*, 2021, кн. 1, с. 38–51.
2. **Марчева**, Рени. Подходи при обучението в дисциплината „Опазване и консервация на библиотечни и архивни материали“. В: Електронна библиотека по архивистика и документалистика. Раздел „Статии“. Достъпно от: URL: <https://electronic-library.org/articles/Article_0245.html>
3. **Терзиева**, Надя. Комплектуване в съвременната университетска библиотека. Тенденции и перспективи = Collections Development of the Modern University Library. New Trends and Perspectives. В: Библиотеките през новото хилядолетие – свободен и равен достъп до информация. Сборник с доклади от IX национална научна конференция на СБИР с международно участие, София, 1–3 юни 1999 г. София, 1999, с. 121–125. Достъпно от: URL: <https://www.researchgate.net/publication/272047181_Komplektuvane_v_svremennata_universitetska_biблиотека_Tendencii_i_perspektivi_Collections_Development_of_the_Modern_University_Library_New_Trends_and_Perspectives>

4. **Толева, Петя.** Библиотечните фондове като средство за научна комуникация между музеите в България. В: Реторика и комуникация: ел. списание, 2015, бр. 17. Достъпно от: URL: <<http://rhetoric.bg/библиотечните-фондове-като-средство>>
5. **Цветанска, Искра.** Съхранение на колекциите: Превантивна консервационна политика и практика. Достъпно от: URL: <http://elearn.unibit.bg/ilias.php?ref_id=12924&obj_id=5558&cmd=layout&cmdClass=ilImpresentationgui&cmdNode=9q&baseClass=ilLMPresentationGUI>
6. **Четири** от най-красивите университетски библиотеки на планетата. В: *Profit.bg: Business news online*. 2019. Достъпно от: URL: <<https://profit.bg/klasatsii/chetiri-ot-nay-krasivite-universitetski-biblioteki-na-planetata/>>

Приложения

КОНЦЕПЦИЯ ЗА ПРЕВАНТИВНО ОПАЗВАНЕ И СЪХРАНЕНИЕ НА БИБЛИОТЕЧНИЯ ФОНД НА БИБЛИОТЕКАТА НА РУСЕНСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „АНГЕЛ КЪНЧЕВ“

Инж. Евгения Георгиева,
библ. на РУ – Русе,
e-mail: esgeorgieva@uni-ruse.bg

Резюме. В настоящата статия е разгледан проблемът за опазването на хартиени документи. Изяснена е същността на реставрацията и консервацията. Описани са етапите от технологичния процес на реставрацията. Посочени са основните проблеми и фактори, които водят до естествено стареене и разрушаване на хартията. Разгледани са условията за съхраняване на книжни документи, както и начините и мерките, които могат да бъдат предприети за тяхното превантивно опазване, задържане на процесите на разрушаване и дългосрочно запазване. Описан е и новият екологично чист метод за лечение и превенция на материали или обекти атмосфера аноксия.

Представена е библиотеката на Русенския университет „Ангел Кънчев“ с нейните функции и задачи. Отразени са традиционните методи, които се прилагат в настоящия момент по отношение на опазването на библиотечния фонд. На базата на съвременните екологични методи и подходи за реставрация и консервация, които са разгледани в статията, е предложена концепция за превантивно опазване и съхранение на колекциите на библиотеката в съответствие с нейните функции. Осъзната е необходимостта от следене на новостите в тази област, както и че финансово е по-рентабилно да се прилагат мерки за превантивно опазване на колекциите, отколкото извършване на скъпа същинска реставрация на силно увредени документи. Важно условие за прилагането на предложената концепция е изискването библиотечните специалисти да преминат обучение за придобиване на съответните умения, да познават материалите, от които са изградени документите, и факторите, които влияят върху тяхната уязвимост. Целта е постигане на оптимални условия за съхраняване на библиотечния фонд, за неговото запазване и дългосрочно използване.

Концепцията за превантивно опазване и съхранение на колекциите на библиотеката трябва бъде периодично актуализирана в зависимост от новите тенденции в областта на реставрацията и консервацията.

Ключови думи: концепция за превантивно опазване, съхранение, консервация, аноксия, хартиени документи

Abstract. *This article discusses the problem of protecting paper documents. The essence of the restoration and conservation has been clarified. The stages of the technological process of the restoration are described. The main problems and factors that lead to natural aging and destruction of the paper are indicated. The conditions for storage of paper documents are considered, as well as the ways and measures that can be taken for their preventive protection, retention of the destruction processes and long-term preservation. The new ecologically clean method for treatment and prevention of materials or objects “atmosphere of anoxia” is also described.*

The library of the University of Ruse “Angel Kanchev” with its functions and tasks is presented. The traditional methods that are currently applied in relation to the protection of the library fund are reflected. Based on the modern ecological methods and approaches for restoration and conservation, which are discussed in the article, a concept for preventive protection and preservation of the library's collections in accordance with its functions is proposed. The need to monitor developments in this area is recognized, as well as the fact that it is financially more cost-effective to apply measures for preventive protection of collections than to carry out expensive actual restoration of severely damaged documents. An important condition for the implementation of the proposed concept is the requirement for librarians to undergo training to acquire the relevant skills, to know the materials from which the documents are made and the factors that affect their vulnerability. The aim is to achieve optimal conditions for storage of the library fund, for its preservation and long-term use.

The concept of preventive protection and preservation of the library's collections should be periodically updated depending on the new trends in the field of restoration and conservation.

Keywords: *concept for preventive protection, storage, conservation, anoxia, paper documents*

ИЗПОЛЗВАНИ СЪКРАЩЕНИЯ И СИМВОЛИ

БДС – Български държавен стандарт

ИФЛА (International Federation of Library Associations and Institutions, IFLA) – Международна федерация на библиотечните асоциации и институти

ЮНЕСКО (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, UNESCO) – Организация на Обединените нации за образование, наука и култура

ISO (International Organization for Standardization) – Международна организация по стандартизация

pH (power of Hydrogen) – водороден показател, измерител за киселинността или алкалността на даден воден разтвор

RFID (Radio-Frequency IDentification) – радиочестотна идентификация

RH (Relative Humidity) – относителна влажност на въздуха

Wi-Fi (Wireless Fidelity) – фамилия от безжични мрежови технологии

РЕЧНИК НА ОСНОВНИТЕ ТЕРМИНИ

Аноксия – свободна от кислород среда

Деацидификация – неутрализация за предотвратяване на киселинно повреждане на хартията

Дезинсекция – комплекс от мерки и мероприятия за унищожаване на вредни насекоми. Осъществява се чрез физични, химични и биологични методи

Дезинфекция – унищожаване на болестотворни микроби със специални средства

Деструкция (разрушаване) – постепенна промяна на състоянието, която намалява значимостта или стабилността на обекта (документа)

Дигитализация (цифровизация) – процес на преобразуване на информация в цифров формат (т.е. електронен), в който информацията е организирана в битове

Ентомология – дял на биологията, който изучава насекомите

Консервация – мерки и дейности, целящи защитата на документалното наследство, които безусловно зачитат неговата значимост и осигуряват достъпност за настоящите и бъдещите поколения. Включват превантивна консервация, оздравителна консервация и реставрация

Лукс (lx) – единица за осветеност

Микология – наука за гъбите

Обратимост – степен, до която резултатът от дадена интервенция може да бъде отстранен, без това да доведе до увреждане на обекта (документа)

Реставрация – дейности, извършвани върху стабилен или вече стабилизиран обект, които допринасят за неговото оценяване, разбиране и употреба

Термохигрометър – уред за измерване на температура и относителна влажност на въздуха

Увод

Документалното наследство в архиви, библиотеки и музеи съставлява основна част от паметта на народите по света и отразява разнообразието на хората, езиците и културите. Библиотеките са хилядолетни институции с образователни, информационни и културни функции. Те са отговорни за събирането, съхранението и опазването на световното книжовно и културно наследство. Българските библиотеки също носят своята отговорност за това. В историческото си развитие те се утвърждават като хранилища на националната книжнина.

Най-важната цел за опазването на писмените, визуалните и звуковите записи на човешките цивилизации (от средновековните ръкописи до книгите и електронните ресурси) е гарантирането на възможността бъдещите поколения да могат да ги четат и слушат и да възприемат знанията, на основата на които да създават ново знание, с което ще се обогатява документалното културно наследство на човечеството. Така безкрайният цикъл от възприемане, създаване, записване, опазване и предаване на знание ще продължи да обогатява обществото и да служи за напредъка на цивилизацията.

Проблемите как да се съхранява книжовното богатство, достигнало до наши дни, как да се предпазят настоящите и бъдещите публикации от процесите на естественото стареене, протичащи в органичната материя, са твърде актуални и бележат тенденции към разширяване както по значимост, така и по обем.

За консервация и реставрация на колекции започва да се мисли в края на XIX и началото на XX в., когато се създават необходимите предпоставки за нейното развитие. Това са бързият растеж на издателската, полиграфическата и целулозно-хартиената промишленост. Напредъкът на първите две води до натрупване на огромни масиви от книги, а интензивното развитие на хартиената промишленост е съпроводено с влошаване на качеството на произвежданата хартия.

Консервацията и реставрацията на архивни документи обхваща проблемите, свързани с превантивните или възстановителните мерки за запазването и доближаването на обектите до началното им състояние. Но за да се приложат възстановителните процеси в една или друга степен, е необходимо да се познават същностните изменения на материалите, изграждащи книжното тяло, при дълготрайното им съхранение, да се преустанови действието на разрушителните фактори, предизвикващи ускореното стареене на хартията и мастилата, и да се използват най-подходящите способности и методи на реставрация [5].

1. Консервация и реставрация на хартиени документи

Същността на консервацията и реставрацията е запазването, възстановяването или доближаването до първоначалното състояние на документите посредством изолиране или отстраняване на вредните фактори и коригиране на нанесените разрушения, без да се нарушават материалната информативна цялост и художествената им стойност.

Активната реставрация и възстановяването на библиотечни фондове с национална и международна значимост, на редки и ценни книги, които носят ценна информация за поколенията, се характеризират с:

- индивидуален подход към всеки обект за реставрация;
- предварително проучване на документите, т.е. изследване на природата, състава и свойствата на материалите, от които са изградени книгите, тяхното състояние, степента и характерът на разрушителните процеси;
- провеждане на физикохимични и биохимични анализи – определяне на киселинността на хартията, на влакнестия ѝ състав, на вида на мастилата и др.;
- подбиране на най-подходящия метод на реставрация и материали за възстановяване;
- процедури на третиране, предназначени да поддържат целостта на книжното писмено наследство и да минимизират увреждането му;
- пряка реставрационна интервенция, свързана с възможно най-малко вмешателство в структурата на документите;
- метод на малката реставрация – процес, който дава възможност за навременно възстановяване на малки повреди, с което се отдалечават във времето скъпоструващите реставрационни процеси;

- консервация – възстановеният материал да се съхранява при оптимален режим.

Акцент в работата трябва да бъде не само как да се обработи даден документ, но и неговото съхранение във времето. Това е един непрекъснат процес.

Независимо от степента и вида на увреждане на книжните документи в реставрационната работа съществува известна последователност на технологичните операции, която може да се изрази със следните етапи [5]:

1. Дезинфекция (обща или полистна);
2. Механично и химическо почистване на документите – отстраняване на различните видове петна и общото замърсяване с помощта на гуми, скалпели, четки, вакуумни машини, ултразвукови апарати, промивки, обработка с органични разтворители и ферменти;
3. Водна обработка и деацидификация – неутрализация на киселинността на хартията и мастилата с водни или спиртно-водни промивки, аерозолно напръскване, намазване с четка или газова обработка с буферизиращи вещества;
4. Стабилизация на текста и хартията – използват се безвредни стабилизиращи средства с органичен или неорганичен произход;
5. Възстановяване на целостта и форматната големина на документите – запълване на липсващи части и разкъсвания с ръчни или механизирани способности на работа;
6. Възстановяване на подвързията;
7. Пресоване на реставрираните материали.

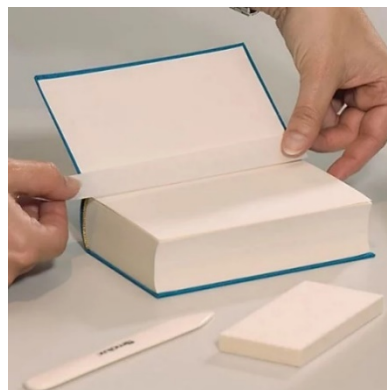
Механичното почистване на документите е началната консервационна обработка, която предшества всички останали реставрационни процедури. Състои се в отстраняване на повърхностните натрупвания по хартиения лист. За целта се използват различни средства – различни видове гуми, скалпели, меки четки и гъби, вакууми машини (Фиг. 1), ултразвукови апарати. Важно условие за провеждане на правилното почистване на документите по механичен път е да не се нанасят допълнителни повреди на хартията чрез прилагане на сила или изстъргване на горния ѝ слой.

Фиг. 1. Вакуумна машина за почистване на книги [13]

На Фиг. 2 са показани материали, които се използват за възстановяване на целостта и форматната големина на документите.

Фиг. 2. Материали за възстановителни дейности [12, 14]

Гаранция за дълготрайното съхранение и възстановяване на книжните документи е правилното съчетание на следните изисквания към избора на подходящ метод за реставрация:

- Да не се променя оригиналният вид на документите;
- Реставрационните процеси да са обратими;
- Да се използват безвредни материали и реактиви;
- В реставрираните материали да се забавят или задържат процесите на естествено стареене на хартията.

В областта на опазването на хартиени колекции има много предизвикателства. Някои от най-големите проблеми, които възникват при третирането на хартиени документи, са резултат от крехките неустойчиви мастила и влакната в хартията. Хартиените колекции не издържат на изпитанието на времето. Основните материали, от които са съставени документите, са от органичен произход и при продължително съхранение претърпяват редица физикохимични изменения, известни като процес на естествено стареене на материалите, който протича по-бързо или по-бавно в зависимост от условията на съхранение. За разлика от по-ранните хартии, които са изработени от висококачествени влакна, хартиите от дървесен пулп (произвеждани през по-голямата част на XIX и XX в.) съдържат естествени

примеси и странични продукти от производствения процес, които се разпадат и образуват киселини в присъствието на топлина, светлина и влага във въздуха. Замърсяващите вещества във въздуха и/или директен контакт с некачествени опаковки за съхранение също причиняват промяна на цвета и наситеността на хартията.

Факторите, които влияят върху устойчивостта на хартията, се разделят на вътрешни и външни. Вътрешните фактори са тези, които са вложени в състава на хартията още при производството ѝ. На първо място това е стипцата, която се използва за проклеиване. Други източници на киселинност са карбоксилните групи на целулозата, смолните киселини, лигнинът във вестникарската хартия, желязо-галовите мастила, както и други химикали, използвани при приготвянето на влакнестата маса. Външните фактори са температурата, относителната влажност, светлината, замърсителите на атмосферата (серен диоксид, азотни окиси, озон) и съществуващата опасност от биологично заразяване (разлагане от бактерии или гъби, атака от насекоми и гризачи) [6, 8].

Желязо-галовите мастила, с които са изписани голяма част от старите ръкописи, както и почти всички съвременни мастила, са кисели. Разрушителното действие на киселината продължава дълго време, обезцветявайки и отслабвайки здравината на страниците на документите.

Киселинността на хартията е най-голямата опасност за библиотечните и архивните документи. Поради голямото разнообразие от начините, по които киселината може да се промъкне в хартията, нито една библиотека не може да се предпази от нея. Другите вредители по хартията се забелязват лесно и могат да се отстранят, преди да са нанесли големи повреди.

Химичната активност на киселината, съдържаща се в различните хартиени материали, се измерва в стойности на рН, т.е. концентрацията на

водородните йони. Установено е, че рН на хартията трябва да бъде между 6 и 7,5. Приема се, че хартия, чиято киселинност е по-ниска от 5,5, е с повишено киселинно съдържание, а хартията с рН, по-висока от 8, с повишена алкалност. Деацидификацията е задължителна за документи с рН, по-ниско от 5,5, и е желателна за всички останали писмени документи [6].

Деацидификацията на киселинността в хартията е важен консервационен процес, при който чрез обработка на документите се въвеждат буферни вещества, които поддържат рН на хартията в оптимални за съхранение граници. В същото време те отстраняват възможността за протичане на окислително-редукционни процеси при бъдещо съхранение.

Физическото състояние на книжните носители на информация зависи от условията на тяхното библиотечно съхранение и начините на ползването им. Съществуват редица стъпки, които могат да бъдат предприети за запазване на уязвимите хартиени колекции. Те включват:

- осигуряване на хладна, суха, чиста, тъмна и стабилна среда;
- избор на подходящо обзавеждане за съхранение;
- използване на защитни кутии и папки за съхранение;
- внимателно боравене с колекциите;
- защита на колекциите от бедствия (наводнения и пожари).

Прохладната, суха, чиста и стабилна среда за съхранение е от решаващо значение за дългосрочното съхранение на хартиените колекции. Топлината и влагата ускоряват химичните реакции, които причиняват влошаване на хартията, а високите нива на влага могат да доведат до растеж на плесен. По-ниските температури и по-ниската относителна влажност значително удължават живота на хартиените колекции.

Жизненоважно за опазването на колекциите е за тях да се полагат необходимите грижи. Прахът, намиращ се в библиотеки и в архиви, съдържа

много компоненти – полени, плесенни спори, текстилни влакна, разрушена кожа и други органични материали, както и неорганични такива. Той лесно се пренася върху полиците, книгите и вътрешните страници при употреба. Под въздействие на плесените хартията губи здравината си, деформира се, появяват се пигментни петна, които трайно се свързват с целулозните влакна и опетняват документите. При развитието си плесените отделят органични киселини, които, макар и слаби, понижават рН на хартията и спомагат за нейното разрушаване. Наличието на плесени и прах върху документите подпомага развитието на насекоми, тъй като те се хранят с тях [1].

Обезпрашаването на книгите и документите в циркулираща колекция увеличава полезния им живот чрез намаляване на плесенните инфекции, появата на насекоми, абразия, разкъсване и киселинно повреждане. Честотата на почистването зависи от скоростта на натрупване на прах и замърсявания върху документите в хранилищата. Освен предимства почистващите процеси могат да повредят чувствителните подвързии, чупливите страници и напуканата кожа на подвързиите.

Препоръчителните стойности за температура и относителна влажност за съхранение на хартиени колекции в библиотеки и архиви са температура 16–18°C и 45–50% относителна влажност, които трябва да се поддържат постоянни през цялата годината [7]. Когато се говори за оптимизация на условията на съхранение, се има предвид микроклиматът и неговите параметри – температура, влажност, осветление и въздухообмен. Също така трябва да се мисли за стелажирането, обезпрашаването и поддържането на определен хигиенен минимум.

На Фиг. 3 е показан термохигрометър с регистратор на данни за температура и относителна влажност.

Фиг. 3. Безжичен термохигрометър, предаващ данните чрез Wi-Fi [12]

През последните години освен класическите методи на опазване намират приложение и такива, които могат да се определят като иновативни. Такъв съвременен метод за опазване (лечение, превенция и дългосрочно съхранение) е атмосфера аноксия [12]. Той е екологичен, безопасен, нетоксичен и напълно инертен по отношение на лекувания материал. Забавя процесите на разграждане и деструкция на чувствителни и уязвими документи, причинени от кислород, замърсители, високи нива на влажност и температура, както и от биологичните вредители. На Фиг. 4 е показана автоматична система аноксия с камера.

Фиг. 4. Автоматична система аноксия hk3 [12]

Динамична атмосфера аноксия се прилага чрез използване на газ за продухване (очистване) на кислорода до концентрация от 0,5 до 0,1% от

херметически затворено пространство. Най-често използваните газове са въглероден диоксид, азот и аргон.

Ефектът от температурата по време на експозиция (дни), необходима, за да се постигне пълна смъртност на инсектицидите при 40% RH и ниска концентрация на O_2 (0,1%) в азотна и аргонова атмосфера за различни видове вредители, показва, че с увеличаването на температурата в аноксираното пространство от 20°C на 30°C значително се намалява времето, необходимо за пълно унищожаване.

Аргонът и азотът са с доказана ефективност при ликвидиране на всички форми на живот при лишаването им от кислород, което води до аноксия. Ако съдържанието на кислород в инертната среда е 0,1%, аргонът показва по-бърза ефективност в сравнение с азота, защото е по-тежък от него и по-бързо се наслаява върху обектите, подложени на аноксия. Необходимата продължителност на експозицията на тази инертна среда зависи от видовете микроорганизми и насекоми, от техния етап на живот, от съдържанието на кислород, типа инертен газ, относителната влажност и температурата.

Методът е патентован и с научно доказана ефективност. Третираните обекти не променят физикохимичните си свойства, материалите не променят първоначалния си вид дори на микроскопично ниво. Не се използват химикали, предизвикващи вредни странични ефекти, окисление на материалите, корозия на метали и физикохимични изменения на някои пигменти (потъмняване или затихване) и не оставя реактивни отпадъци.

Друг метод за съвременно опазване на документи е дигитализацията. Развитието на интернет и съвременните информационни и комуникационни технологии води до нейното все по-широко навлизане в библиотеките. Дигитализацията е поредица от дейности, насочени към запазване и дългосрочно съхранение на библиотечни документи; значително намаляване

на размерите на пространството за физическо съхранение; осигуряване на лесен, бърз и отдалечен достъп до тях. Едно от нейните важни предимства е свързано с опазването и консервацията – това е добър вариант за стари документи, които са повредени и не могат да бъдат ползвани от посетителите на библиотеките. Използването на цифрови копия предотвратява влошаването на състоянието и дори унищожаването на оригинални ценни и редки документи.

Повечето библиотеки дигитализират приоритетно продължаващи издания. Това може да се обясни както с по-масовото им търсене и многократно използване от широк кръг потребители, така и с факта, че те са най-застрашени от унищожаване като книжен носител [11].

Съществуват сложни зависимости на микросредата, в която се съхраняват библиотечните фондове. Всяка библиотека трябва да направи преоценка на съществуващите условия на съхранение и въз основа на реална преценка да разработи програма за опазване и създаване на оптимални условия за съхранение на документите. Тя ще осигури техния дълъг живот, физическа им цялост и запазване на информацията, записана върху тях. Една правилна превантивна стратегия, осигуряваща съхранението на колекциите, ще бъде гаранция за тяхното физическо оцеляване.

Превантивното опазване на библиотечните документи включва следните аспекти:

- Изясняване на причините за разрушаване на библиотечните документи;
- Създаване на оптимални условия за съхранение на книжните фондове чрез правилно формулирани политика и процедури. Поддържане на оптимален микроклимат, хигиенен режим и засилване на пожарната безопасност;

- Въвеждане на интегрирана програма за борба с вредители, т.е. ентомология и микология на хранилищата – дезинфекция и дезинсекция, чрез разширяване на опциите за нетоксично лечение и превенция;

- Прилагане на съвкупност от мерки за предпазване на документите и книгите от външните и вътрешните разрушаващи фактори;

- Формиране на правилен подход чрез дейности, които минимизират химическото и физическото разрушаване и които предпазват от загуба на информационно съдържание;

- Програми при бедствия и аварии;

- Подходящо обучение на библиотечния персонал и незабавна реакция при извънредни ситуации;

- Съставяне на списъци с приоритет и неотложност за възстановяване, както и оценка на спешността от реставрация;

- Безопасност в изложбените помещения и постоянен мониторинг на състоянието на колекциите, както и адекватни мерки при непредвидени промени в микроклимата;

- Изграждане на дигитални колекции и дигитални библиотеки на локално и национално ниво.

Целенасочената дейност по опазване на библиотечните фондове изисква икономически и интелектуално обосновано да бъде продължаван срокът за ползването им. Процедурата за вземане на решение от такъв характер се съобразява със следните принципи [2]:

- Средствата, изразходвани за опазване на отделния документ или група от документи, не бива да надхвърлят средствата, които биха се изразходвали за набавяне на същия (същите) или на нови документи с идентично съдържание;

- Критериите за значимост на документа във времето трябва да бъдат съобразени с честотата на ползването му от читателите, като се отчитат изискванията на програмата на ИФЛА и ЮНЕСКО за универсалната достъпност на публикациите;

- Изборът на обекти и мерки по опазването да бъде съобразен с функционалното предназначение на конкретната библиотека.

2. Концепция за превантивно опазване и съхранение на библиотечния фонд на библиотеката на Русенския университет „Ангел Кънчев“

Библиотеката на Русенския университет „Ангел Кънчев“ е една от най-големите научни библиотеки в Североизточна България. Функционира като център за научноинформационни ресурси, който подпомага учебния процес и научноизследователската дейност. Има висока степен на автоматизация и предлага модерно библиотечно обслужване. Осигурява метаинформация за академичната общност и специалистите в региона. Най-старата колекция е формирана през 1946 г.

В хода на развитието на Русенския университет университетската библиотека се превръща в приоритетен ресурс за осъществяване на неговите цели, функции и задачи. Традиционното място на библиотеката като обслужващо звено в университетската структура вече отдавна е утвърдено. В днешни дни тя е действащ информационен център, който стимулира развитието на научноизследователския процес, обезпечавя преподавателската и образователната дейност.

Университетската библиотека при Русенския университет се състои от Централна библиотека и 7 филиала и за нуждите ѝ са усвоени над 2700 кв.м. Материално-техническата база е много добра в съответствие със съвременните

насоки и изисквания. Има частична климатизация на помещенията на библиотеката. Внедрена е пожароизвестителна и охранителна RFID система, която предпазва фондовете от аварии, кражби и неоторизирано изнасяне на библиотечните документи. Това подобрява сигурността и опазването им.

Потребители на университетската библиотека са преподаватели, служители, докторанти, студенти и специалисти от региона. От една страна, имаме млади хора, подготвящи се за професионална реализация в обществения живот, а от друга, академичен състав с утвърдени навици за комуникация, с високи изисквания и стил на делово и личностно общуване.

Днес университетската библиотека притежава богат многоотраслов фонд, който наброява над 435 хил. библиотечни единици – научна и учебна литература, периодика, електронни носители на информация и др. От него книгите са над 350 хил., продължаващите издания – около 48 хил., други библиотечни документи (електронни документи, графични издания, патенти и стандарти, и др.) – над 36 хил. [9]

Съществен ресурс на университетската библиотека са трудовете на академичния състав, дисертационните трудове, дипломните работи на студентите, които създават релевантни на информационните потребности колекции. Преподавателският състав участва във формирането на адекватни на учебния процес източници на знания и информация, а библиотеката задължително включва изданията в своите ресурси [4].

Книгите в това число и учебниковият фонд (учебници, учебни пособия, ръководства и др.), както и периодичните издания, са най-използвани от потребителите, поради което тяхната амортизация е най-голяма. Физическото им състояние зависи от вложените за производството материали и от качеството на изработката. Неблагоприятен фактор в това отношение са широко използваните в българското книгопечатане нискокачествени хартии и

подвързването на книгите с меки подвързии. Значение за физическото състояние на книжните носители на информация имат и условията на тяхното библиотечно съхраняване (температура, влажност, осветление, атмосферно и биологично замърсяване) и начините на ползването им. Най-често заеманите заглавия в библиотеката изискват най-голяма грижа за опазването на физическото им състояние от страна на библиотекарите.

Проведено изследване на състоянието на колекциите на 79 институции във Великобритания сочи, че най-голямо влияние върху състоянието на книжните фондове оказват климатичните условия за съхранение, следвани от неподходящите хранилища и липсата на подходящо оборудване. На трето място като проблем идва запрашеността и едва след нея се нареждат плановите за справяне с бедствени ситуации, повредените подвързии и киселинността на хартията [3].

Много изследвания на библиотеки сочат, че дори и при добри условия на съхранение на библиотечните фондове около 20% от документите са с повреди на подвързията, с увеличена киселинност, запрашаване на хартията, слепване на книжното тяло и увреждания от насекоми [2]. Такива са резултатите и за библиотеката на Русенския университет. Това потвърждава необходимостта да се следи системно спазването на определени норми за съхраняване на библиотечните фондове.

Помещенията, читалните и книгохранилищата на библиотеката са организирани така, че да има добри условия за съхраняване на колекциите по отношение на обзавеждане, отопление, осветление, вентилация и правилно подреждане върху стелажите. По-голямата част от стелажите в библиотеката са дървени, но някои от помещенията са обзаведени и с метални. Използват се и затворени шкафове за съхранение, които намаляват ефекта от колебанията в температурата и влажността, осигуряват защита срещу абразия и манипулации.

Те са здрави, издръжливи, химически стабилни и не увреждат материалите, които съхраняват.

За опазване на документите в своите колекции библиотеката на Русенския университет използва традиционни методи. Регулярно се следи състоянието на библиотечните документи, отделят се повредени материали, извършва се подвързване на книги и периодични издания.

Голяма част от специализирания фонд дисертации, архивите на периодичните издания, отчетите по фонд „Научни изследвания“ и др. се съхраняват в архивни кутии с цел осигуряване на дългосрочна защита. Архивните кутии са здрави, трайни и изработени от материал, който не съдържа киселини (в идеалния случай рН трябва да е в диапазона 7,0–8,5). Те са с подсилени ъгли и плътни покрития, за да се предотврати навлизането на замърсители. Съобразени са с размера, състоянието и очакваното използване на затворените документи.

Поддържат се добри санитарно-хигиенни условия и обезпрашаване на стелажите и колекциите два пъти годишно.

Библиотекарите носят голяма отговорност за предприемането на подходящи превантивни действия, които зависят главно от наличието на защитни мерки срещу многото форми на влошаване. Тези мерки включват подходяща грижа за сградата, в която се съхраняват колекциите, т.е. хранилищата, подходящи съоръжения за съхранение, директна физическа защита и подходящи екологични и други мерки за контрол.

Персоналът в библиотеката на Русенския университет не е достатъчно запознат и не притежава необходимата квалификация, за да посрещне новите предизвикателства и динамични промени в областта на превантивното опазване, реставрация и консервация на книжни документи.

Непрекъснатото нарастване на фонда на библиотеката води до липса на достатъчно място. Книгохранилища се оказват тесни и това създава условия за засилване на процесите на стареене на хартията и съставките на книгите и за тяхното механично и химично износване. Многообразието на фондовете, съдържащи различни по състав и дълготрайност хартии, които притежава библиотеката на Русенския университет, активното читателско ползване, както и липсата на диференцирано съхранение на документите върху различен носител, създават реална опасност от засилване на разрушителните процеси на документите.

Въпреки добрите условия и сравнително адекватните мерки за опазване на състоянието на фондовете, които се прилагат в библиотеката на Русенския университет, е необходимо да се разработи и внедри съвременна концепция за тяхното превантивно опазване и съхранение.

Предлаганата концепция за превантивно опазване и съхранение на библиотечния фонд на библиотеката на Русенския университет „Ангел Кънчев“ включва следните основни дейности:

- Да се създадат и поддържат оптимални условия за съхранението на колекциите на библиотеката чрез прилагане на ефективна политика за контрол на микроклимата и неговите параметри: температура, влажност, светлина, атмосферно замърсяване и биологично замърсяване. За целта да се използва оборудване, предназначено да открива и количествено да измерва тяхното присъствие. При необходимост да се извършва корекция на параметрите на микроклимата, за да се елиминират вредните им ефекти.

- За контролиране и дистанционно наблюдение на температурата и относителната влажност в библиотеката могат да се закупят и използват безжични термохигрометри, регистриращи и предаващи данните посредством Wi-Fi технология.

- Документите и книгите да не се излагат на пряка слънчева светлина. Силата на изкуственото осветление в читалните да не превишава 100 лукса, а осветлението в книгохранилищата на библиотеката да бъде краткотрайно (50–70 лукса).

- Да се поддържа добра вентилация. Естествена или изкуствена циркулация на въздуха трябва да се осигурява постоянно и редовно чрез проветряване или вентилиране. При необходимост да се използват апарати като овлажнители и изсушители на въздуха, осигуряващи оптимални и постоянни параметри на температура и влажност.

- За намаляване на ефектите от атмосферното замърсяване да се използва система от филтри, които отстраняват вредните частици. Най-добрите от тези системи са изработени от целулозни влакна, активен въглен, масло, вода, калиев хлорид и др. и трябва периодично да се почистват и подменят.

- Да се извършва контрол върху биологичното замърсяване, който се основава на поддържане на ниска температура и влажност. За тази цел да се отчитат екологичните и климатичните фактори, благоприятни за разпространението на микроорганизми и насекоми. Това са висока температура и влажност, лоша вентилация, прах и замърсявания по колекциите, директен достъп до външна среда, ъгли и скрити зони. При наличие на тези фактори винаги съществува опасност от присъствие и инвазия на биологични вредители. Да се въведе интегрирана програма за борба с тях (ентомология и микология на хранилищата), включваща дезинфекция и дезинсекция.

- Да се поддържа оптимален хигиенен и санитарен режим. Необходимо е периодично да се извършват проверки на книжния фонд, на мебели, ъгли и зони в помещенията на библиотеката за натрупване на замърсявания и наличие на влага, които водят до промяна на физико-химичните свойства и деструкция

на документите. Правилното разполагане на мебели и оборудване може да помогне за избягването на част от тези проблеми. Премахването на прах и замърсявания по книгите и оборудването в библиотеката трябва да се извършват редовно с използване на специални продукти. Познаването на процесите на почистване и правилното идентифициране на проблемите помагат при вземане на решение кога и до каква степен да се почистват съхраняваните материали в библиотеката.

- Да се използват незамърсени хартиени документи. Досегът със замърсени книги или хартиени листове е неприятен и може да представлява опасност за здравето, като провокира алергични реакции или увеличава чувствителността на читателите и обслужващия персонал към праха. Всички новопостъпили документи и дарения трябва предварително да се инспектират и дезинфекцират преди влизането им в хранилищата. Целесъобразно е да се закупи машина за обезпрашаване и дезинфекция на библиотечните документи с използване на ултравиолетови лъчи. Всички заети от читателите материали при връщане да минават обработка с нея, преди да влязат обратно във фонда. Даренията, които библиотеката получава, също задължително трябва да бъдат почистени от праха и дезинфекцирани с този уред. Машината ще се използва и за периодично почистване и обезпаразитяване на останалия книжен фонд.

- Дървените стелажи в книгохранилищата да се заменят с метални такива с прахово покритие, за да се предотврати окисляването на документите и да се отстрани всяка остра или груба повърхност. Да се използват отворени стелажи с фиксирани рафтове или с подвижни регулиращи се рафтове, които осигуряват циркулация на въздуха. Най-големите предимства на металните стелажи са, че са негорими и устойчиви на насекоми.

- Да се извършва ежегоден контрол и да се следят физическото състояние и степента на увреждане на библиотечните документи. Да се

изясняват конкретните причини за разрушаването им. За целта да се извършва визуално обследване и да се съставят списъци с приоритет и неотложност за възстановяване, както и оценка на спешността от реставрация. Списъците да са отделни за документи, за които е необходима малка реставрация, която може да се извърши от специалисти в библиотеката, и за такива, за които е необходима сложна интервенция от специалисти реставратори.

- Периодично да се провежда обучение на библиотечни специалисти за запознаване с добри практики, новости в областта на превантивното опазване на библиотечни документи и иновативни методи и подходи за реставрация и консервация. Те трябва да разпознават природата на материалите, за да могат да вземат правилни решения относно подреждането, ползването, консервацията, съхранението и профилактиката. Да могат да извършват основни възстановителни дейности на документите като дезинфекция, механично почистване, подлепване на ъгли и странични бели полета, подсилване на връзките на книжното тяло с подвързията и др. Задължително провеждане на обучение на новопостъпили служители в отдела, управляващ библиотечните колекции.

- Да се извършва малка превантивна реставрация на библиотечни документи (навременно възстановяване на малки повреди) от персонала, който управлява колекциите на библиотеката, след проведено обучение от специалист реставратор. Целта е да могат читателите да ползват книгите здрави и неразкъсани, обезпрашени, механично почистени и в естетичен вид. За по-увредени документи, които изискват по-сложни интервенции, да се използват услуги на книговезници и/или специализирани лаборатории за реставрация и консервация.

- Да се разработи програма за действие при бедствия и аварии (наводнения, земетресения и пожари) и да се извърши подходящо обучение на

библиотечния персонал за незабавна адекватна реакция при извънредни ситуации и последващи възстановителни дейности за намаляване на пораженията и спасяване на колекциите. В програмата трябва ясно да са определени колекциите, които да се спасяват с приоритет (обикновено това са най-ценните колекции и активният фонд), и помещенията, в които да бъдат преместени [15]. Спасителните операции трябва да са координирани от специалист, познаващ уязвимостта и ценността на документите, за да се предотврати тяхното безвъзвратно изгубване. Библиотеката трябва да разполага с актуален план за евакуация на персонала и читателите.

- Да се използва дигитализацията като средство за опазване на част от библиотечния фонд, като за целта се участва в регионални и национални проекти, тъй като тази дейност изисква голям финансов ресурс. Да се направи организация за избирателна конверсия на библиотечни документи. На дигитализация в библиотеката на Русенския университет подлежат ценни издания, активни фондове (най-търсени заглавия), новопостъпващи заглавия, дисертации, селектирана извадка от периодиката и др.

- При наличие на финансови ресурси би било добре да се закупи и инсталира камера за почистване на книжни документи от увреждащите ги микроорганизми (плесени, гъбички, бактерии) на базата на системата аноксия. Прилагането на модерната и екологично чиста технология за „лечение“ на книги и архивни материали от фонда на библиотеката ще осигури нетоксична дезинфекция и дезинсекция в контролирана безкислородна среда без риск за документите, за хората и околната среда.

При осъществяване на концепцията за превантивно опазване и съхранение на библиотечния фонд на библиотеката на Русенския университет „Ангел Кънчев“ е необходимо да се изпълняват условията и изискванията според стандарта БДС ISO 11799:2016 „Информация и документация.

Изисквания за съхранение на архивни и библиотечни документи“, който е утвърден от Българския институт по стандартизация [10].

Заклучение

Консервационно-реставрационните методи се прилагат от висококвалифицирани специалисти в специализирани лаборатории, разполагащи със съответната апаратура и материали. Реставраторите носят отговорността дори най-малкият паметник на културата да бъде съхранен за поколенията.

Библиотечните, музейните и архивните фондове съдържат публикации и ръкописи, направени главно на хартия, която се уврежда при съхранение и употреба. Целта на съхранението е да се намали влиянието на неблагоприятните фактори и да се увеличи трайността на документите. В различни страни по света се провежда интензивно търсене на съвременни технологии, за да се гарантира запазването на паметниците на културата на хартия.

Съвременните библиотеки през последното десетилетие се развиват с изключително бързи темпове, като тяхната значимост постоянно нараства. Основните функции на библиотеките са да съхраняват и опазват културното наследство, а в днешни дни и посредством дигитализацията да го правят широко достояние за обществото. Оценката на библиотечните фондове като обект на мерки за опазване трябва да се подчинява на общи критерии, свързани с икономическата ефективност и значимостта им, определена от честотата на ползването и функционалното предназначение на самата библиотека. Динамично променящата се библиотечно-информационна среда изисква квалификация на работещите в тази област и по отношение на опазването и съхраняването на библиотечните фондове.

Библиотеката на Русенския университет се развива динамично, съчетава традиционните и модерните технологии, осигурява качествени библиотечни и информационни услуги, които изграждат облика ѝ на съвременен библиотечно-информационен, образователен и културен център. Прилагането на съвременна и ефективна концепция за превантивно опазване и съхраняване на фондовете чрез правилно формулирана политика, основаваща се на научни подходи, би довело до задържане на процесите на стареене и деструкция на библиотечните колекции и до тяхното дългосрочно съхранение и използване от потребителите.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. **Марчева**, Рени. Обезпращане на книги и документи в библиотеки и архиви. // Библиотека, София, 2014, №6, с. 58–67.
2. **Национална** програма за опазване на библиотечните фондове. София, СБИР, 1997, с. 64.
3. **Попова**, Анна. Национална Кръгла маса „Опазване и достъп до книжовното културно наследство в библиотеките“. // ББИА онлайн, София, 2012. Год. II, №2, с. 16–19.
4. **Попова**, Ели. Потребители и ползване на библиотеките. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2019, 263 с.
5. **Съйкова**, Гинка. Основни методи за консервацията и реставрацията на хартията. София, Народна библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Българска археографска комисия, 1990, 267 с.
6. **Цветанска**, Искра. Деацидификацията – обещаваща стратегия за опазване на хартиени колекции. // Библиотеките – ключ към миналото, портал към бъдещето. Сборник с доклади от XXIX национална конференция на ББИА, София, 6–7 юни 2019 г. София, ББИА, 2019, с. 111–116.
7. **Waiker**, B. F. Preservation of Paper and Textiles of Historic and Artistic Value. Washington, 1977, pp. 72–87.
8. **Walker**, Alison. Basic preservation for library and archive collections. London, UK, British Library, 2013. 14 p.
9. **Библиотека** на Русенския университет „Ангел Кънчев“. 15.04.2020, <<https://www.uniruse.bg/centers/UB>>
10. **Български** институт за стандартизация. БДС ISO 11799:2016. 1.05.2020, <https://www.bds-bg.org/bg/standard/?natstandard_document_id=78596>
11. **Книжовното** наследство в българските библиотеки. ББИА, София, 2011. 21.04.2020, <https://www.lib.bg/kragli_masi/Knizhovno_nasledstvo_doklad.pdf>
12. **Консервешън** Лаб Интернешънъл. Онлайн магазин. 20.04.2020, <<https://www.conservationlabinternational.com/>>
13. **ТИ ЕС** Технолоджи. Машины за почистване на книги. 2.05.2020, <<http://tst-bg.net/index.php>>
14. **Фартт**. 20.04.2020, <<http://www.fartt.com/index.html>>
15. **IFLA** Principles for the Care and Handling of Library Material. 25.04.2020, <<https://www.ifla.org/files/assets/pac/ipi/ipi1-en.pdf>>

ВЪЗРОЖДЕНСКИТЕ ЩАМПИ – ХУДОЖЕСТВЕНИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ
ВЪРХУ ХАРТИЯ И ПРЕПОРЪКИ ЗА ТЯХНОТО ОПАЗВАНЕ,
ХУДОЖЕСТВЕНА ГАЛЕРИЯ ДАРЕНИЕ „КОЛЕКЦИЯ СВЕТЛИН РУСЕВ“,
ПЛЕВЕН

Полина Атанасова,
ХГ – Плевен,
e-mail: hg_svetlinrusev@abv.bg

Резюме. Консервацията и реставрацията на художествени произведения върху хартия са част от общите мерки за опазване и възстановяване на културното наследство. Целта е запазването, възстановяването или доближаването до първоначалното състояние на обектите посредством изолиране или отстраняване на вредните фактори, коригиране на нанесените разрушения, без да се нарушава материалната цялост и художественото им достойнство. При щампите хартията изпълнява ролята не само на носещ елемент, но и на равностойна част от художествения образ. Затова трайността на културната ценност е в пряка зависимост от състава и качеството на хартията. Неблагоприятните изменения върху нея несъмнено се отразяват върху графичното и живописното изображение. Затова усилията са съсредоточени върху състоянието на хартията.
Ключови думи: художествени произведения, възрожденски щампи, консервация, дезинфекция

Abstract. The conservation and restoration of works of art on paper are part of the general measures for preservation and restoration of the Cultural Heritage. The aim is to preserve, restore or bring closer to the original condition of the sites, by isolating or protecting the harmful factors, correcting the damage without compromising the material integrity and artistic dignity. In prints, paper acts not only as a carrier element, but also as an equal part of the artistic image. Therefore, the durability of the cultural value is directly dependent on the composition and quality of the paper. Adverse changes on it undoubtedly affect the graphic and pictorial image. Therefore, efforts are focused on the condition of the paper.

Keywords: works of art, revival stamps, conservation, disinfection

Щампите спадат към групата на високия печат. Хартиите са меки, порести и с ниско съдържание на свързващо вещество. Като техника и материали те са сравнително устойчиви.

1. „Матер Божия“ – ръчно колорирана възрожденска щампа от XIX в., размери 47,5x34 см, ръчно изработена хартия. Запазена цялост на изображението с черно мастило и червена боя (характерни за техниката и времето). Ясно графично изображение. Нарушения върху хартията, които не засягат живописиста. Липсват части от горните ляв и десен ъгъл. Под липсващото парче се забелязва още една липсваща част от хартията. В долната лява част на

листа има малко разкъсване. По края на листа се наблюдават тъмни петна от окисление на хартията, следи от насекоми (лява вертикална част) и други петна с неизяснен произход. На места има изсветляване на мастилата. Хартията е запазила еластичност, но има деформации.

Щампата е част от постоянна експозиция. Дарена е с Договор за дарение от 16.07.1999 г. Била е с нарушения на хартията. Тогава са направени консервационни процедури. Изложена е върху паспарту между две стъкла (предното стъкло е антирефлексно). Залата има разпръсната дневна светлина и изкуствено осветление. Настилката е мокет, което води до запрашаване на помещението. Поддържа се постоянна температура от 20°C, но влажността е между 30–40%. Трябва да бъде направена дезинфекция, консервация и да се постави овлажнител на въздуха в помещението.

Фиг. 1. Успение на Св. Иван Рилски Чудотворец, ръчно колорирана възрожденска щампа от XIX в., размери 70x50 см, ръчно изработена хартия

Много добре запазена цялост на изображението с черно печатарско мастило. Наблюдават се леки нарушения на хартията по края. Запазена еластичност на хартията със следи от окислителни промени. В горната част има видими петна от лепило (тиксо, с което е захваната за паспартуто). Добре запазена.

Фиг. 2. Рождество Христово – ръчно колорирана възрожденска щампа от XIX в., размери 48х65,5см, ръчно изработена хартия

Запазена цялост на изображението с черно мастило и червена и жълта боя (характерни за техниката и времето). Нарушения по целостта на хартията и изображението в горния ляв ъгъл. В останалата част изображението е запазено с ясно разчитане на надписите. По десния вертикал на хартията се наблюдават деструктивни нарушения на хартията вследствие на насекоми или неправилно съхранение. Запазена е еластичността на материала. Има следи от разливане на мастилата и окисляване на хартията.

Фиг. 3.

Техниката за изработване е върху дърво (камък) се изрязва изображението. Отгоре се минава с валик, напоен с печатарско лепило. Високите места стават черни, а ниските бели. След това се поставя листът хартия и с лъжица или с ръка се притиска плътно към подложката. След това се прави оцветяване на ръка.

Проблеми с опазването

Ръчно щампованите възрожденски щампи са част графичната експозиция на ХГ „Колекция Светлин Русев“, намират се в експозиционната зала на третия етаж на сградата. Температурата се поддържа от климатична инсталация – 20°C. Влажността е променлива – средно 40%. Подът на помещението е покрит с мокет, който вече е деструктуриран и се рони. Това запращава помещението, което оказва негативно влияние върху хартията. Светлината е разпръсната дневна и изкуствено осветление.

Хартията като структура е капилярно-порест материал с голяма хигроскопичност и пропускливост на газове и течности. Податлива е на деформации и микробиологично разрушение. Под влияние на светлината

(слънчева или изкуствена) някои видове бързо пожълтяват и стават чупливи. Неустойчивите органични багрила избледняват. Честото изменение на температурно-влажностния режим благоприятства развитието на микроорганизми.

В Европа масовото производство на хартия започва през XV–XVI в. Оттогава тя става и основен писмен материал, намерил широко приложение и в изобразителното изкуство. Хартията се получава от предварително пресовани и обработени растителни влакна (бамбук, лен, коноп и др.) с добавка на известно количество свързватели, пълнители, оцветители и др. В Европа до средата на XIX в. хартията е произвеждана от парцали, главно ленени и памучни. Тези хартии са с много добри механични свойства и съдържат над 90% целулоза, неутрално рН и ниско медно число. За нуждите на художниците се произвеждат ръчно качествени хартии.

Вредните газове, които попадат в помещението, способстват за изменение на киселинността на хартията – потъмнели и разкъсани краища на произведенията, а за повишаването на киселинността влияние оказват и някои съставки на хартиената каша (колофон и стипца), остатъци от избелването на суровината и замърсяването с метални окиси. Естественото стареене на основния компонент на хартията – целулозата, също води до разрушителни процеси – разграждане, понижаване на рН, което води до намаляване на общата здравина на хартията.

Вредно влияние оказва и прахът. Поради своята хигроскопичност праховите частици задържат влагата на повърхността на обекта и с това ускоряват деструктивните процеси. Насекомите, които влизат в помещението също влияят негативно.

Състоянието на щампите се влошава най-вече от неправилно съхранение. Количеството на свързателя в печатарските мастила също може да бъде

причина за някои изменения. При дълбокопечатните гравюри е характерно използването на по-течни мастила, чийто състав е добра хранителна среда за развитие на микроорганизми. В графичните техники се използват печатарски мастила – черни или цветни концентрирани разтвори и смеси от натурални или изкуствени пигменти, в органични разтворители и свързватели (естествени и изкуствени смоли, лакове, растителни и минерални масла и др.) с добавка на пластификатори.

Ползваните върху хартия животински материали (бои) са предимно водни разтвори и емулсии на минерални и органични пигменти и багрила с различни видове свързватели, пластификатори и стабилизатори (арабска гума, белтък, жълтък и др.)

До средата на XIX в. В Европа са използвани 3 основни вида мастила и тушове: въглеродни (саждени) – различни видове туш, и бистър, желязно-галови, сепия.

Консервация и реставрация

Консервацията и реставрацията на художествени произведения от хартия са част от общите мерки за опазване и възстановяване на културното наследство. Целта е запазване, възстановяване или доближаване до първоначалното състояние на обектите посредством изолиране или охраняване на вредните фактори, коригиране на нанесените разрушения, без да се нарушава материалната цялост и художественото им достойнство.

При щампите хартията изпълнява ролята не само на носещ елемент, но и на равностойна част от художествения образ. Затова трайността на културната ценност е в пряка зависимост от състава и качеството на хартията. Неблагоприятните изменения върху нея несъмнено се отразяват върху

графичното и живописното изображение. Затова усилията са съсредоточени върху състоянието на основата.

В консервацията и реставрацията на културни ценности основна е ролята на реставратора. Той трябва да направи необходимите проучвателни процедури – визуално изследване и химически анализ, преди да пристъпи към решение каква и колко трябва да е реставрационната дейност. Морално право на реставратора е да откаже реставрация, когато смята, че намесата му не е наложителна.

В консервацията и реставрацията на гравюри се прилага успешно водната обработка и неутрализацията. За черно-белите гравюри предпочитаните избелители са натриевият хлорид и хлорният двуокис, а за цветните хлорамините Т и Б.

При дълготрайна обработка с вода и алкални разтвори понякога се наблюдава побеляване на цветовете и помътняване на мастилата. Това може да е следствие от извличането на някои съставки от хартията (пълнители) или частично осапуняване на свързвателя на мастилата. Затова е препоръчително точното определяне на рН на разтворите и използването на дестилирана вода при изплакването. Също така при използването на безводната неутрализация трябва да се съблюдава разтворимостта на някои печатарски мастила в метанол. По-сериозни проблеми има при отстраняването на петна от окислени масла и плесени върху деструктурирана хартия. Продължителното третиране с органични разтворители може да наруши фактурата на отпечатъка и чистотата на щриха, да разтвори свързвателя и да не почисти петната. Тогава е трудно да се постигне равномерно избелване на хартията, чиято издръжливост е ограничена.

Повърхностното механично почистване се извършва с голямо внимание, за да не се накърни специфичната фактура на някои отпечатъци. Същото важи

и за начина на пресоване. За да се запазят характерът на техниката и оригиналната деформация от плочата, дълбокопечатните гравюри се пресоват леко между няколко слоя филтърна хартия, изрязана според размерите на обекта. Високопечатните гравюри и литографии се изглаждат по-силно за постигане на гланц.

Препоръки за екологично опазване

1. Създаване на благоприятни климатични условия

- Ограничаване на слънчевата светлина, филтриране на ултравиолетовите лъчи от естествените и изкуствените източници на осветление. Правилен подбор на осветителни тела – обикновено електрически крушки не повече от 50 лука. Да се заменят обикновените стъкла с филтриращи.

- Поддържане на оптимален микроклимат с температура $18^{\circ} + 2^{\circ}\text{C}$, относителна влажност 55–60%, регулиране на въздухообмена и на дневната и изкуствената светлина. Най-добре микроклиматичните условия се поддържат с климатични инсталации.

Задължително трябва да се поставят измервателни уреди на височина 1,4 м. Да се регистрират температурата и влажността и да се записват данните. Да има уреди за компенсиране на микроклимата – овлажнители, вентилатори и др.

Правилният микроклимат способства за опазването както на хартиения носител, така и на графичното изображение.

2. Биологични фактори

Климатът в Северна България се характеризира с голяма годишна температурна амплитуда и влажност. Това определя развитието на плесени,

мухъл и различни биологични видове (насекоми), затова е задължителна дезинфекцията, дератизацията и дезинсекцията на колекцията и експозиционните зали. Това се извършва под контрола на санитарните власти и специалист реставратор за културните ценности.

Изборът на дезинфекционни средства и методи е според вида на микробиологичното разрушаване и състояние на обекта.

Помещенията, в които са изложени графичните изображения, също трябва да бъдат редовно почиствани, дезинфектирани и дератизирани, за да бъде ограничен свободният достъп на насекоми.

3. Природни бедствия и пожари

Трябва да бъдат премахнати леснозапалимите материали от помещенията. Със съдействието на специалисти да се изгради пожароизвестителна система, подходяща за помещението.

Графичните произведения да се поставят на места, които са обезопасени при евентуално наводнение.

Важна част от опазването на културното наследство на страната е създаването на подходяща среда за неговото съхранение, експониране и транспортиране.

Екологичното опазване е първата стъпка към правилното съхранение на обектите на културното наследство, затова е необходимо и далновидно решение при управлението на един музей да се заложи на това. Така могат да се избегнат разрушенията на културните ценности и запазването им в автентичен вид.

ЕКОЛОГИЧЕН МОДЕЛ ЗА ОПАЗВАНЕ НА ДОКУМЕНТАЛНОТО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО ОТ ФОНДА НА МУЗЕЯ ПО ИСТОРИЯ НА МЕДИЦИНАТА ВЪВ ВАРНА

Ивелина Димитрова,
главен уредник, Музей по история на медицината
към МУ „Проф. д-р Параскев Стоянов“, Варна,
e-mail: iva_svdimitrova@abv.bg

Резюме. Българските музеи имат специална мисия: да помагат на съвременното поколение да намира смислени опори в миналото, да опазва и популяризира културното наследство. Предизвикателство представлява съхраняването на разнообразни по вид движими културни ценности и различните по състав и свойства на материалите, от които са изработени предметите. Според принадлежността им към определен исторически период те са археологически, етнографски, исторически, художествени, технически, архивни, книжовни и литературни [1]. Движими културни ценности могат да са изделия от метал и сплави, от силикатни материали (глина, стъкло), предмети от камък или от органични материали – кост, икони, книжни фондове и маслени картини. Много често един артефакт е изработен от разнообразни материали. Факторите, влияещи върху разрушаването на старинните предмети и произведения на изкуството, са свързани с местоположението на предмета, с характера на материала, замърсяването на въздуха и влиянието на околната среда [5, 6]. Хартиените колекции са сред най-уязвимото културно наследство поради органичния си произход. Архивите и библиотечният фонд съдържат голямо разнообразие от материали и формати. Това са документи на различни носители – на хартия, пергамент, фотографски, аудиовизуални и цифрови. [8]. Музеите са изправени пред редица проблеми и изпитват трудности при прилагане на подходящи мерки и създаване на най-приемливи условия при опазване на своите фондове. Изискват се нормативни условия, познаване и прилагане на методите на реставрацията и консервацията. Съвременната тенденция е усилията да са насочени към превантивната консервация, свързана с екологичните условия на съхранение на културно-историческото наследство.

Музеят по история на медицината във Варна е единственият в страната, който приложи метода за съвременно екологично опазване, дезинфекция, като част от една цялостна политика за дългосрочно съхранение на своите ценни фондове.

Ключови думи: музей, документалното наследство, хартиените колекции, опазване, екологичен модел, аноксична капсула

Abstract. Bulgarian museums have a special mission: to help the modern generation to find meaningful support in the past, to preserve and promote cultural heritage. The challenge is the preservation of various types of movable cultural values and the different composition and properties of the materials that make up the objects. According to their belonging to a certain historical period, they are: archaeological, ethnographic, historical, artistic, technical, archival, literary and literary [1]. Accordingly, movable cultural values can be products made of metal and alloys, silicate materials (clay, glass), stone objects or made of organic materials – bone, icons, paper collections and oil paintings. Very often an artifact is created from a variety of materials. Factors influencing the destruction of antiques and works of art are related to the location of the object, the nature of the material, air pollution and environmental influences

[5,6]. Over time, paper collections have become among the most vulnerable cultural heritage due to their organic origins. The archives and the library collection itself contain a wide variety of materials and formats. These are documents carrying various information – paper, parchment, photographic, audiovisual and digital formats and more. [8]. Museums face a number of problems and find it difficult to implement appropriate measures and create the most acceptable conditions for the preservation of their funds. Regulatory conditions, knowledge and application of methods of restoration and conservation are required. The current trend is for efforts to be focused on preventive conservation related to the ecological conditions of preservation of cultural and historical heritage.

“Museum of the History of Medicine” – Varna is the only museum in the country that has applied a method of modern environmental protection, disinfection, as part of a comprehensive policy for long-term preservation of its valuable collections.

Keywords: museum, documentary heritage, paper collections, conservation, ecological model, anoxic capsule

Основните документи на международни конвенции, които се използват при опазването на културното наследство и които са ратифицирани от България, са: Женевска (1948), Хагска (1954), на ЮНЕСКО (1970), Конвенция за защита на световното културно и природно наследство, Париж (1972), Европейска конвенция за опазване на архитектурното наследство (1991), Харта на ИКОМОС за културен туризъм (1999), Опазване на исторически градове и градски структури и опазване на народната архитектура (1999), Принципи за опазване и консервационно-реставрационни работи по стенописи (2003), Принципи за анализи, консервация и структурна реставрация на архитектурно наследство (2003), Европейска конвенция за ландшафта (2005) [5].

През 2015 г. ЮНЕСКО приема единен стандарт за защита на световното документално наследство. С него се цели повишаване на информираността на правителствата за важността да се предприемат спешни действия, първо за защита, а след това осигуряване на достъп до това наследство. Всяка държава членка е призована да прилага в националното си законодателство съответстващи политики и програми за развитие [9].

В България нормативният документ, който класифицира, регламентира и закриля културното наследство, е Законът за културното наследство [2]. Законът определя културното наследство като съвкупност от културни

ценности, които са носители на историческа памет, национална идентичност и имат научна или културна стойност. Всъщност това са обектите, на които обществото придава конкретна художествена, историческа, документална, естетическа, научна, духовна или религиозна стойност, и конституират материалното и културното наследство. Културните ценности се разделят на нематериално и материално недвижимо и движимо наследство и държавата осигурява тяхната закрила.

Нематериалното културно наследство включва устни традиции и форми на изразяване, социални обичаи, обреди и празненства, знания и умения, свързани с традиционните занаяти.

Недвижимото културно наследство обхваща културни ценности, които са трайно закрепени към земята, включително под водата, както и към прилежащата им среда – археологически, исторически архитектурни, етнографски обекти, резервати и комплекси. Дейността по тяхното опазване и научноизследователската дейност по издирването и изучаването им се извършва от Националния институт за недвижимо културно наследство (НИНКН) [1].

Съгласно Чл. 24 на Закона за културното наследство „музеят е културна и научна организация, която издирва, изучава, опазва и представя културни ценности, природни образци и антропологични останки с познавателна, образователна и естетическа цел“.

Основната дейност на музеите е опазването и представянето на движимите и недвижимите културни ценности, регламентирана от Наредба №Н-6 от 11.12.2009 г. за формиране и управление на музейните фондове.

Всеобхватни са дейностите за опазването и осигуряването на целостта и готовността музейният предмет да бъде представен пред публика [1]. Голяма част от артефактите не влизат в експозиционните зали, а се съхраняват в

определени за целта помещения (фондохранилища). Законът постановява, че „опазването на културното наследство е системен процес на издирване, изучаване, идентификация, документиране, регистрация, консервация, реставрация и адаптация“ [2].

„Консервацията и реставрацията, както и адаптацията на културни ценности, също е системна дейност, която цели предотвратяване на разрушаването, стабилизация на състоянието им, както и улесняване на тяхното възприемане и оценка при максимално запазване на автентичността им.“ [2] В тази връзка задачите при консервационно-реставрационните дейности, извършвани върху културни ценности, могат да се обобщят в следните направления:

- индивидуален подход към всеки предмет;
 - определят се контекстът и периодът на създаването на предметите, изучават се техниките, материалите и механизмът на остаряване;
 - констатира се същностните процеси при естественото стареене на материалите;
 - прилагане на консервационни технологии в музейните лаборатории;
 - изучават се измененията, които могат да протекат под влияние на околната среда – температура, влажност, светлина, атмосферни газове и механична натовареност.

Действията при реставрационните процедури включват оглед на обекта, провеждане на изследвания за установяване на природата, състава и свойствата на материалите. След констатация на състоянието, степента и характера на разрушителните процеси се избират методите и материалите за реставрация на предмета, задължително е те да не оставят никакви токсични вещества. Преди реставрационната интервенция се изготвя консервационно-реставрационен

протокол, фотографира се обектът и той става част от съпътстващата документация за предмета. Следват стабилизация и възстановяване на състоянието му, прилагайки „обратими“ методи на реставрация с възможно най-малко вмешателство при максимално запазване на автентичността на културната ценност [10].;

- След реставрация обектът отново се фотографира. Снимките заедно с протокола, в който са вписани изследванията и процедурите, на които е бил подложен обектът, стават част от документацията, съпътстваща културната ценност.

Консервацията на културна ценност включва не само преките действия при стабилизацията и възстановяването, но и разработване и прилагане на програма за оптимален режим на съхранение. Целта е предпазване от физикохимични и биологични разрушения, за да се постигне дългосрочно съхранение във времето. Метод за дългосрочно съхранение е извършване на дигитализация на музейните фондове – при книжните културни ценности се извършва микрофилмиране на архивните документи и създаване на копия на книги, които се предоставят на читателите, а оригиналите се съхраняват.

Музеите в България са изправени пред редица проблеми и изпитват трудности при опазване на своите фондове. Голяма част от тях се помещават в стари амортизирани сгради. Недобро е състоянието при физическото опазване на движимите паметници на културата в музейните фондохранилища и експозиции. Липсват заключващи системи, специални витрини, противопожарни съоръжения, вентилационни уредби, климатични инсталации, сигнални системи и др. Площта за фондоопазване в България е недостатъчна и технически недобре оборудвана. Предметите за опазване всяка година се увеличават, а разнообразието на типологията на материалите е предизвикателство за музеите. Не без значение е фактът, че в голяма част от

музеите нивото на консервация и реставрация е посредствено, понякога се стига до загуба на ценни експонати. Това се дължи на много малкото на брой лаборатории и ателиета, които не са добре оборудвани, разположени са в малки помещения. Този сегмент от музейната работа изисква много специализирани компетенции и материална база със специфичен профил [1]. При тези обстоятелства в музеите се изготвя стратегия за планови консервативни действия. Сравнително са прости мерките, прилагани при отделните типове предмети и насочени към превантивна или профилактична консервация с предотвратяване на повредите и забавяне на процесите на естественото стареене чрез създаване и поддържане на нормативен режим за запазване и стабилизация. Мониторингът е зададен в Наредба №РД-02-20-3 от 21.12.2015 г. за проектиране, изпълнение и поддържане на сгради за обществено обслужване в областта на образованието и науката, здравеопазването, културата и изкуствата [3]. Заради специфичните функции, които музеите изпълняват като културни институти, изискванията към сградите, в които се съхраняват и експонират музейните колекции, са повишени. Те трябва да отговарят на редица нормативи, свързани с поддържането на специални климатични условия, противопожарни изисквания и охрана.

Експозиционните пространства в музеите се проектират като пространства за представяне на културни ценности с контролиран обществен достъп, за да се осигури тяхната защита срещу кражби или физическо увреждане. Същевременно се създават благоприятни условия посетителите подробно да разглеждат и възприемат експонатите. В закритите експозиционни зали, за да се предотврати неблагоприятното въздействие на слънчевата светлина върху експонатите, повърхностите на стените и таваните се обработват (матират) и се полагат покрития с подходящ коефициент на

отражение на повърхностите, без да се нарушава осветеността на експонатите [3].

Съблюдаването на нормативните изисквания в Наредба №Н-6 за формиране и управление на музейните фондове се изисква при постъпване на предмети за съхранение в музеите те да постъпват в помещение, служещо за първоначална обработка. Почистват се и се дезинфекцират ръчно или в специални камери, след което в музейната лаборатория се извършва точен анализ на тяхното състояние. Там се определя необходимостта от реставриране и консервиране на увредените части на музейния предмет и се извършват съответните възстановителни работи.

Движимите културни ценности в музейните фондове, които не са включени в постоянни или временни експозиции, се съхраняват във фондохранилищата на музея. Обзавеждането и оборудването във фондохранилищата по стандарт [3] трябва да са съобразени с теглото и размера на материалите, да са химически инертни, да не са запалими и да не отделят, привличат или задържат прах. При разположението на мебелите трябва близо до външна стена да не се поставят предмети, документи, стелажи, шкафове и т.н. Във фондохранилището културните ценности се групират по видове и съобразно материала, от който са изготвени, за да се определят параметрите на температурно-влажностния режим и степента на осветеност при тяхното съхраняване [3]. Изследванията показват, че нормите на температурно-влажностния режим на типовете предмети е следният: за метали $+18\div 20^{\circ}\text{C}$ и относителна влажност (RH) 50%.; стъкло, емайл и керамика $+12\div 20^{\circ}\text{C}$ и 55÷65%; дърво $+15\div 18^{\circ}\text{C}$ и 50÷60%влажност; кости, рога, костенурка $+14\div 15^{\circ}\text{C}$ и 55÷60% влажност; хартия $+17\div 19^{\circ}\text{C}$ и 50÷55% влажност; живопис

+12÷18° С и 60÷70% влажност, черно-бели снимки +12° С и 40-50%, цветни снимки +5° С и 40÷50% влажност [5, 6].

В България повечето музеи разполагат с комплексни фондохранилища, в които се подреждат разнообразни по своя произход културни ценности. При всички случаи документалното наследство се отделя в самостоятелно хранилище. Параметрите за поддържане е температура 18° С с отклонения от 1 градус и относителна влажност 55% (плюс-минус 5%).

Запазването на фондовете не може да бъде гарантирано без спазването на този режим. В музейните фондохранилища се води сериозна борба и с биологичните вредители – плесени, гъбички, насекоми, гризачи. При нарушаване на температурно влажностния режим се създават благоприятни условия за тяхната поява. Особено благоприятна среда се създава при повишаване на влажността и замърсеността на въздуха. Плесените могат да се развиват върху всички видове органични материали и върху редица неорганични материали като керамиката.

За съхраняване и опазване на движимите културни ценности е необходимо спазването на нормативните изисквания. Това са комплекс от консервативни мерки, състоящ се от поддържане на режима и провеждане на специална хигиенна обработка на предметите, водене на ентомологичен и микологичен надзор и редовна дезинфекция на помещенията, а при необходимост специални служби провеждат дератизация.

В българските музеи основен фонд съставлява документалното наследство. Този фонд се състои от разнообразни материали и формати върху различни носители на информация – хартия, пергамент, фотографски, аудио-визуални и цифрови формати и др.

Книгите и архивните документи са от хартия, печатни и литографски бои, лепила, картон, кожа, пергамент, книговезко платно, ледерин.

Органичният произход на материалите определя тяхната нетрайност. При продължително съхранение всички органични вещества претърпяват редица физикохимични промени, наречени естествено стареене. Хартията и подвързията стареят, като губят механичната си здравина, стават крехки, трошливи, а във времето може да се превърнат в прах. Текстът избледнява, а в някои случаи изчезва. Променят се лепилата от растителен, животински и синтетичен произход [5]. Книжното наследство поради протичащите процеси е най-застрашено от унищожение в сравнение с останалите фондове. Отговорността на гражданското общество е голяма, а реставраторите, съблюдавайки етичните норми и нормативните закони, прилагат „изкуството да се отложи неизбежно“ [9].

Хартията е най-широко разпространеният материал за писане, съхраняван в музеите. Тя е еластопластичен, капилярно-порест листов материал, получен от растителни влакна, обработени по определен начин и свързани по между си. Естественото стареене е закономерен процес, но в зависимост от вътрешни фактори, свързани с вложения суровинен материал, от начина на производство на хартията и под действието на фактори от околната среда се появяват различни деструкции върху книгите и документите.

Свойствата и качествата на отделните видове хартия зависят от природата на растителните влакна, от обработката на влакната, от композиционния състав на хартията (процентно съотношение на влакна, пълнители и проклейки), от технологиите на отливането и следващото дообработване. От тези процеси произтичат основните деструкции. Например оксидацията на хартията е процес, свързан с повишаване на киселинното ѝ съдържание. Влияние оказват и средствата за нанасяне на текст – багрила и мастила.

Под действието на външни фактори – температура, влажност, светлина, атмосферни газове, механична натовареност, напрежение и биокорозии, в хартията протичат физикохимични и деструкционни процеси.

Книгите като органични продукти поддържат физикохимично равновесие с околната среда – средата на съхранението. Всяка промяна в условията на съхранение (повишаване на температурата, на влажността, на осветлението и др.) нарушава изграденото равновесие на системата хартия – околна среда. Създават се условия за протичане на реакции, които водят до бавни или до бързи промени в хартията. Последните се засилват в съответствие с отслабване на съпротивата на материалите, влезли в състава на книгата – хартия, картон, лепила, книговезки материали.

Спазването на правилата и процедурите, изложени в нормативните документи [2, 3], и грижливото отношение към всяка единица от колекцията – независимо дали е книга, устав или друг документ, са най-ефективните предпазни мерки при дългосрочното съхранение на писменото културно наследство. За да се осъществи опазване и същевременно достъп до съхраняваните колекции, всеки музей в зависимост от спецификата си трябва да определи индивидуална политика от мерки. Те най-общо включват: адаптация на сградата, създаване на подходящи условия за съхранението на документалното наследство, установяването на методология при боравенето и експонирането на отделните материали също трябва да се има предвид.

Комплексното въздействие на климатичните фактори се регулира най-добре с централни климатични инсталации или климатични шкафове. Необходимо е да се поддържа оптимален микроклимат в температурни граници $18^{\circ}\div 2^{\circ}\text{C}$ и относителна влажност 55–60%, съблюдавани с измервателни уреди. При липса на климатични инсталации въздухообменът

може да се извърши чрез проветряване, но само в подходящите и дни без повишена влажност.

Необходими са и стерилизатори на въздуха, както и почистване на филтрите на климатика в архивохранилището. Да се предотвратява застоят на въздуха в книго- и архивохранилището чрез аерация на околната среда с въздухопроводи, вентилационни уредби, които редовно да се почистват и проверяват. Задължителна е филтрацията на ултравиолетовите лъчи от естествените и изкуствените източници на осветление. Подборът на осветителните лампи за книгоохранилищата трябва да се прави след съответни измервания на спектралния състав, за да не превишава 50 лукса. Съществува още един фактор от външната среда, който трябва да се има предвид – дървесината, от която са направени шкафове, външни покрития на стените, подът, материалите за облицовка, бои, лакове и др.

Превантивната консервация е част от мерките при дългосрочно съхранение на документално наследство. Насочена е към ефикасността на нетоксичния метод за контрол на вредителите и дезинфекция на известни микроорганизми. Известна е като **атмосфера аноксия**. Това е процес на отстраняване на кислорода в затворено пространство, в което материали или обекти са изолирани за лечение или се използва с превантивен характер. Методът аноксия не предизвиква вторични отрицателни ефекти върху третираните предмети и не представлява какъвто и да е риск за здравето на опериращите и потребителите. Превантивната аноксия задържа деградационните (химични и биохимични) процеси, които протичат в една естествена органична материя, каквато е хартията. Резултатите са дехидратация и задушаване на микроорганизмите и насекомите (яйца, какавиди, ларви). Характеристиките на тази техника позволяват третирането да се извършва в самите музеи при пълна безопасност за документите [12].

Превантивен подход се използва и при всички дарени или придобити новопостъпили документи с поставянето им под карантинен период, преди да се добавят към колекциите в архивохранилището. Те трябва да бъдат подложени на проверка за признаци на заразяване с инфекции, а при потвърдено наличие на заразяване да бъдат изолирани в специално помещение. При предстоящо подреждане в книгоохранилището е необходимо да се въведе диференциран подход в съхранението на различните по вид и формат писмени паметници на културата, който се налага от историческата и културната значимост на документите, а също и от фактическото състояние на оригиналите, т.е. от степента на разрушението им.

За запазване на експлоатационните качества на документите от хартия те се поставят в защитни опаковки – кутии, калъфи, папки, пликосе, които съдържат **алкален резерв**. Това е така наречената фазова консервация – поставянето на документ в специален контейнер. Изискванията към материала за контейнера са следните: всички съставни части – кутия, калъф, подложка, се изработват от картон, платно, хартия с рН 7–8,5 и от висококачествена сулфатна целулоза с рН=7; лепилото е безцветно с неутрално рН; контейнерът да бъде с 1 см по-голяма от документа и да има вентилационен отвор, закрит с тензук или марля.

Папките, кутиите и калъфите, преди да влязат в употреба, следва да се аклиматизират в помещението на книгоохранилището от 15 до 21 дена. Това е необходимо, за да бъде установена постоянна равновесна влажност в материалите, от които са изработени, с тази на помещението. В противен случай може да се очакват деформационни промени на книгите и плесенясване.

Съхранението на ръкописни и редки ценни книги изисква повишено внимание от страна на музейните служители. Подвързиите от кожа ежегодно

следва да се омекотяват с подходящи омекотителни средства, а ръкописите от пергамент да бъдат в опаковъчна хартия при строг микроклиматичен режим.

Друга форма на консервация на културно-исторически обекти е тяхната **дигитализация**. Тя позволява да се ограничи ползването на ценните оригинални документи, като вместо тях всеки читател има достъп до микрофилмите, ксерокопията, микрофишите и микрокартите. [7]

Голяма част от изложените експонати в музея са писмени културни ценности. По време на подготовката и експозицията писмените материали могат да се повредят. При експониране на документите във витрини, които не са климатизирани, трябва да се следи за деформации вследствие на промяна на температурата и влажността и на увеличеното светлинно влияние. За премахване на риска от замърсяване върху писмения документ уредниците в музеите трябва да използват памучни или ленени ръкавици. Основата, върху която се поставят експонатите, трябва да е от неоцветена памучна или ленена тъкан. Ако се експонира книга, тя не трябва да бъде разтворена на повече от 120°, а силата на осветеност върху разтворената повърхност не трябва да превишава 50 лукса. Листовете на книгата се задържат с полиестерен филм.

При експониране на ценни документи е желателно те да бъдат поставени предварително в **аноксична капсула – екоиновативен метод за дългосрочно съхранение**. Капсулите дават възможност да се пазят ценни документи в аноксични условия, чрез които се елиминират основните фактори и деградационните процеси, т.е. прекратяват се окисляването, биологичната и микробиологичната деградация на документите, поставени в капсулата. Във вакуумната, херметически затворена опаковка с високи бариерни характеристики, се поставя кислороден абсорбер, който започва активно да поглъща остатъчния кислород до ниво под 0,3% кислород. Индикаторът за кислород, който се поставя в опаковката, променя цвета си в зависимост от

концентрацията на кислорода. Когато индикаторът е изложен на въздух, той е с виолетов цвят, а когато концентрацията на кислород във вътрешността на капсулата достигне до 0,1%, цветът на индикатора се променя в розов [11].

Към консервационните изисквания за опазване на писмения фонд се отнасят изискванията и за поддържане на определен хигиенно-санитарен минимум. Особено внимание трябва да се обърне на почистването на книжния фонд от прах и провеждането на текуща профилактика. Като профилактичен метод уредникът в музея може да прилага **метода на малката реставрация**. Процесът дава възможност за навременно отстраняване на повреди и разкъсвания на документите от различен характер чрез използването на специално разработени за целта филмопласти. Метод на малката реставрация отдалечава във времето скъпоструващите реставрационни процеси и е част от програмата за опазване и дългосрочно съхранение на документи [10].

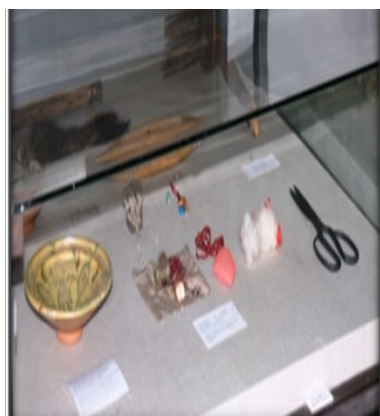
Запазването на културното наследство е постоянно предизвикателство за институциите и професионалистите, отговорни за него. Повече от задължително е разработването на мерки за опазване и създаване на най-приемливите условия за съхранение на книги, документи, архивни материали, музейни експонати, както и на други обекти от културното наследство за осигуряване на дълъг живот, физическа цялост и запазване на информацията, записана върху тях, без да губят своята идентичност. За опазване на документалното културно-историческо наследство такива действия бяха предприети в Музея по история на медицината във Варна.

Музеят по история на медицината е единствен в страната. Помещава се в сграда, която е първата болница у нас, която е дарение. Построена е през 1869 г. със средства от завещанието на варненеца Параскева Николау и се използвала за болница, също така различни здравни учреждения са се помещавали в нея, последно до 1975 г. е била стопанисвана от ХЕИ – Варна.

Фиг. 1. Сградата на Музея по история на медицината

През 1975–1979 г. се извършва основен ремонт на покрива и интериорът се адаптира за музей, но с нищо не е нарушен и не е променен обликът на сградата. Музейната сграда е впечатляваща със своята архитектура и фасада от добре обработена каменна зидария с характер на възрожденска къща от средата на XIX в., със статут на архитектурно-строителна недвижима културна ценност.

Фиг. 2. Разнообразие от експонати в Музея по история на медицината

Музеят по история на медицината отваря врати през 1985 г. Експозицията е подредена в три зали, в които се проследява развитието на медицината като практика, изкуство и наука от най-дълбока древност до наши дни. Във фондовете на музея се съхранява изключително богат веществен материал.

Музеят разполага с една от най-богатите антропологични колекции в страната, която обхваща периода от V хил. пр.Хр. до края на XIV в. По костния материал, намерен при археологически разкопки по нашите земи, се съди за здравното състояние и болестите на древните хора, за тяхното отношение към живота и смъртта. Античните бронзови и желязни медицински инструменти в експозицията доказват наличието на висока медицинска култура. Монети с изображения на Асклепий, Хигия, Телесфор и др., сечени и намерени по нашите земи, потвърждават значението на медицината в онази древна епоха. Показани са лечебни средства и практики, използвани от народните лечители. Големият брой инструменти и апаратура, експонирани в трета зала, показват бързия напредък на медицинската наука и практика след Освобождението [15].

Опазването на движимите културните ценности в музея е затруднено поради комплекс от причини. Влияние оказват външни фактори, свързани климата и местонахождението на музея, а от друга страна липсата на подходящи условия във фондохранилището и експозиционните зали. Музеят се намира на метри от брега на морето, поради което най-разрушително действие оказва влажният морски въздух. През голяма част от годината влажността е доста висока в съчетание със солени абразивни частици. Музеят е без централна климатична система. Сградата е с дебела зидария, което спомага в музея да не се получават големи температурни разлики. За да се предотврати действието на пряката слънчева светлина, всички прозорци са с

матирани стъкла. Фактор се явява и осветлението в експозиционните зали, което не отговаря на установените стандарти [2, 3], съответно има неблагоприятно въздействие за възприемането на културните ценности и тяхното съхранение. Не без значение е, че музеят дълги години беше без финансиране.

От музейните фондове най-застрашено от унищожение е архивното документално и книжовно наследство. То съставлява основния фонд. В музея се съхраняват лични документи на известни лекари, милосърдни сестри и хора, работили в здравеопазването. Изключително е разнообразието на архивните единици – дипломи от чуждестранни университети, рисунки, снимки, картички, писма и много други по вид и форма от Възраждането до средата на миналия век. Условията, в които се съхраняват, са неблагоприятни, една малка част са изложени във витрини, а по-голямата част са в общо фондохранилище с други по вид материали. От специализираната библиотека със стара медицинска литература най-ценни са ръкописните дневници и медицинските книги, принадлежали на болница „Параскева Николау“. На книгите е поставен мастиленият печат на болницата, който представлява културна ценност.

Извършената експертна оценка на състоянието на документите показва следното: естествено закономерно стареене на хартията, в резултат на което се наблюдават фоксинг – петна; втвърдяване и чупливост на хартията, което е резултат от продължителното съхранение на документите в неподходящи условия; изкривяване на документите, разлепване и отделяне на колите от книжното тяло, резултат от механичната натовареност; слепване на страниците на различни документи, което е резултат от действието на микроорганизми, и висока относителна влажност при съхраняването им в неподходящите условия; твърди петна с ясно очертан и тъмен контур, които са резултат от въглехидратни или колоидни разтвори; водни петна с неопределени форми, на

места се наблюдава разливане на текста, който трудно се чете; петна от ръжда от кламери; засъхнали меки на пипане мазни петна от масла и парафин; прегоряла хартия, липсващи части, разкъсвания и др.

Фиг. 3. Динамична система аноксия

На книжовното културно-историческо наследство бе приложена екологичната динамична система аноксия с цел дезинфекция и дезинсекция. В една от залите на музея беше изградена динамична система аноксия от екструзивен материал, непрускащ кислород. В продължение на 21 дена книгите и документите бяха изолирани. Кислородът в т.нар. балон бе заменен от инертен газ – азот, и се постигна пълна дехидратация на микроорганизми и насекоми. След определения период книгите и документите бяха обезпрашени и готови за съхранение.

По време на аноксията на културните ценности в сградата се изгради цялостна пожароизвестителна система. Осъществи се ремонт на книгохранилището, но се запази подовата настилка от берковски мрамор, който лесно се почиства. Прозорецът в книгохранилището поради факта, че граничи с кухнята на съседния ресторант, беше изолиран, за да се избегне влизането на насекоми, изпарения, миризми и образуване на конденз.

Фиг. 4. Хранилището преди ремонта

Фиг. 5. Хранилището след ремонта

Според установените норми [2, 3] подходящият микроклимат за съхранение на книги и документи е температура $16\text{--}18^{\circ}\text{C}$ и относителна влажност на въздуха $45\text{--}50\%$. За тази цел се извърши профилактика и ремонт на климатика и се настрои на постоянна температура от 18°C . Закупиха се влагоабсорбатор и йонизатор за пречистване на въздуха за хранилището и за залите на музея. В книгохранилището се монтира ново подходящо LED осветление. Поставените нови стелажи и мебели преминаха период на адаптация, преди да се подредят книгите.

Фиг. 6. Монитор за насекоми

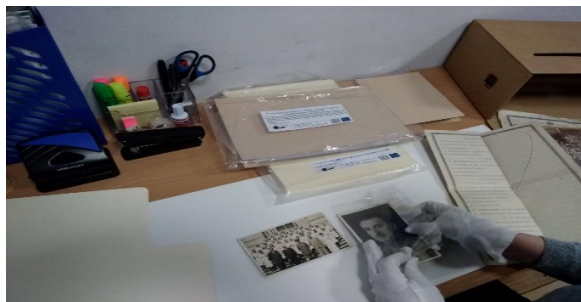

Фиг. 7. Уреди рд за поддръжка на режим

След метода аноксия книгите и документите бяха почистени и обезпрашени. Първоначалните условия, при които се съхраняваше архивът, не бяха подходящи, поради тази причина в книгохранилището се обособи място и за документалното културно наследство. Използваха се два варианта на

подреждане – по инвентарни номера (хронологичен) и тематичен. От съществено значение е наблюдението и откриването на вредители. В случая на определени места на стелажите и във витрините с експонати на хартиен носител се постави монитор за насекоми, представляващи малки капсули (кутийки). Вестници, архиви и снимки се поставиха в кутии, папки и пликосе с алкален резерв за дългосрочно съхранение.

Ценните експонирани документи, които са свързани с историята на болницата и са част от културно-историческото наследство на града, се поставиха в опаковки с кислородни абсорбери за дългосрочно съхранение и изолирани от влиянието на околната среда. Чрез този метод се прекрати окисляването, биологичната и микробиологичната деградация на документите, поставени в капсулата. Тъй като материалът на капсулата е прозрачен, ръкописите могат да бъдат показвани във витрини и на изложби.

Фиг. 8. Вестници, архиви и снимки са поставени в кутии, папки и пликосе с алкален резерв за дългосрочно съхранение

Фиг. 9. Експониране на ценни архивни документи преди аноксия и след поставяне в аноксична капсула

Последващият етап включва консервационно-реставрационни дейности на подбрани експонати от фонда на музея. Те бяха подбрани поради високата художествена стойност и голямото им културно-историческо значение. Изследвани и приложени бяха методите на класическата реставрация към документите от хартия. В резултат на проведените процедури (дезинфекция, почистване, неутрализация, укрепване) документите възстановиха в значителна степен оригиналния си вид и се създаде възможност за тяхното ползване в бъдеще с поставянето им в аноксична капсула.

Музеят по история на медицината е единственият в страната, който приложи метода за съвременно екологично опазване като част от цялостната политика за дългосрочно съхранение на ценни фондове.

Колкото по-добре сме осведомени за произхода и състава на документите, за условията на тяхното съхранение и начина на възстановяване, колкото по-умело използваме тези знания на практика, толкова по-точно ще

решаваме главната задача по опазване на културно-историческото наследство за бъдещите поколения.

Когато се говори за опазване и съхранение на културно-историческото наследство, при тази нелека задача е необходимо познаването на факторите, причиняващи разрушаване на една културната ценност, в резултат на което се разработва програма за оптимален режим за съхранение. Състоянието на дадена движима културна ценност или произведение на изкуството зависи както от материала, от който е изработен предметът, така и от околната среда и предишното му местонахождение. Съвременните условия за дългосрочното съхранение на културните ценности изискват, от една страна, прилагане на подходящи консервационни методи за стабилизация, а от друга, екоиновативен подход към целите фондове, целящ запазването на устойчиви параметри във времето.

ИЗПОЛЗВАНИ ИЗТОЧНИЦИ

1. **Бонева, В., Р. Русев.** Регионалните музеи в културната инфраструктура на България. София : Институт за приложна музеология, 2017, с. 72–87.
1. **Закон** за културното наследство. // *Държ. вестник*, бр. 19 от 13.03.2009 г., в сила от 26.02.2016 г., ДВ, бр. 52 от 8.07.2016 г.
2. **Наредба** №РД-02-20-3 от 21.12.2015 г. за проектиране, изпълнение и поддържане на сгради за обществено обслужване в областта на образованието и науката, здравеопазването, културата и изкуствата.
3. **Савова, Ю.** Библиотеките и нематериалното културно наследство. // Българското книжовно наследство част от европейското културно пространство. Сб. докл. от XXVIII национална конференция на ББИА, Пловдив, 7–8 юни 2018 г. София, 2018, с. 40–43.
4. **Бонева, М.** Увод в консервацията и реставрацията (Химични и инструментални методи). Шумен, 2006.
5. **Плендарерлейт, Х. Дж.** Консервация и реставрация на старинни предмети и художествени творби. София, 1979.
6. **Съйкова, Г.** Основни методи за консервацията и реставрацията на хартия. // Изследване. София : НБ Св. св. Кирил и Методий, 1990.
7. **Илиева, С.** БДС ISO 11799:2016 Изисквания за съхраняване на архивни и библиотечни документи. // Българското книжовно наследство част от европейското културно пространство: XXVIII национална конференция на ББИА, Пловдив, 7–8 юни 2018 г. София, 2018, с. 44–47.
8. **Цветанска, И., К. Александрова.** Изкуството да отложим неизбежното: Препоръките на ЮНЕСКО за опазване на документалното наследство приоритет в дейността на LibLab – УниБИТ. // Научен семинар: Ролята на ЮНЕСКО за развитие на образованието, науката и културата в Република България – 24 май 2017 г. Париж. Сб. докл. София, Акад. изд. За буквите – О писменехъ, 2017, с. 99–104.

9. **Цветанска, И.** Исторически и съвременни предпоставки за консервация и реставрация на документално наследство. Съвременни подходи в обучението по консервация и реставрация. // Межд. пътуващ семинар „Съвременни измерения на европейското образователно и научно пространство. Културни връзки между България и Суверенния Малтийски орден“, Рим, Италия, 18–23 май 2018 г. София, Акад. изд. За буквите – О писменехъ, 2018, с. 49–55.
10. **Цветанска, И.** Съхраненото слово на Левски – иновативен подход. // Свободата вчера, свободата днес, свободата утре – на върха на копие ли е?: Международна научна конференция, Русе, 25–26 април 2017 г. Русе, РБ „Любен Каравелов“, с. 138–142.
11. **Цветанска, И.** Иновативни подходи и добри практики в сферата на опазване и съхранение на документалното наследство. // V научна конференция с международно участие „Съвременни технологии в културно-историческото наследство“, 10–13 май, Технически университет София, 2017. Сб. доклади, т. 5. София, 2017, с. 112–114.
12. **Цветанска, И.** Поглед върху перспективите и дейностите, свързани с опазване на колекциите. // Българското книжовно наследство част от европейското културно пространство. Сб. докл. от XXVIII национална конференция на ББИА, Пловдив, 7–8 юни 2018 г. София, 2018, с. 66–69.
13. **Дизайн** на подвързии и консервация на стари книги, албуми и документи. Ръководство по проект на BBinding, 2014. /www.bbinding.org/
14. **Димитрова, И.** Музей по история на медицината, Варна – връщане към миналото и поглед към бъдещето. Варна, изд. Бит и техника ООД, 2017, с. 97–104.

ОПАЗВАНЕ НА ФОНДОХРАНИЛИЩЕТО НА ИСТОРИЧЕСКИЯ МУЗЕЙ „ПРОФ. АЛЕКСАНДЪР ФОЛ“, МАЛКО ТЪРНОВО

Мариета Филчева,
Исторически музей – Малко Търново,
e-mail: tic_mtarnovo@mail.bg

Резюме. Представен е Историческият музей „Проф. Александър Фол“ в Малко Търново – съхранението и дигитализацията на фондовете. Посочени са методите на реставрация и необходимостта от прилагане на екологична превантивна политика за опазване и съхранение.

Ключови думи: фондове, опазване, дигитализация, съхранение, реставрация

Abstract The Historical Museum “Prof. Alexander Fol” in the town of Malko Tarnovo, the storage and digitalization of the collections have been presented. The methods of restoration and the need to implement an ecological preventive policy for protection and conservation are indicated.

Keywords: collections, preservation, digitalization, storage, restoration

Опазването е съвкупност от дейности и процедури с цел укрепване на архивните документи, предпазване от повреди и унищожаване и съхраняване на съдържащата се в тях информация. За опазване се приема и пренасянето на информацията от документи върху друг носител. Това е необходимо за предпазването на крехки или повредени документи от по-нататъшна употреба или за съхранение на информация на силно разрушени документи, за които съществува опасност да бъдат унищожени. Ако е необходимо, документите се подлагат на консервация и реставрация.

Методът, който на този етап използва музеят за съхранение и опазване на документи, е дигитализирането. Дигитализацията на архивните документи се извършва с цел гарантиране на сигурността и запазването на физическото им състояние чрез използването на висококачествени техни дигитални копия. Улеснява се и достъпът и използването на документите. Подборът на документите за дигитализация се извършва по определен ред, като се дава приоритет на особено ценни и уникални документи, ценни документи в лошо физическо състояние и такива с интензивност на използване, документи с

нестандартни размери и такива, които са трудни за работа. Дигиталните копия не са застрахователни копия на архивните документи и не изпълняват функцията на техни заместители в случай на загуба или унищожаване, те помагат при работа със самите документи – да се намали тяхното непрекъснато вадене от средата, в която се съхраняват.

Документите на хартиена основа стареят и се разрушават под въздействието на вътрешни и външни фактори. За това се нуждаят от реставрация и консервация. Факторите, които оказват влияние, се делят на външни и вътрешни. Вътрешните фактори на стареене са свързани със състава, структурата и качеството на хартията и мастилото. Докато външните фактори са предизвикани главно от влиянието на околната среда: температура, влажност, светлина, атмосферни газове, механична натовареност и биологични агенти. Към тези фактори могат да се причислят и социалните, свързани с небрежно отношение в процеса на създаване и съхранение на документите. Влиянието на изброените фактори не може да се преустанови, но се стараем да се създава възможно най-благоприятна среда на съхранение.

За запазване на документите от разрушаване на външната среда, за възстановяването и укрепването им с цел дългосрочното им съхранение трябва да се извършват консервационни и реставрационни операции. До този момент в архива на Историческия музей „Проф. Александър Фол“ в Малко Търново не са правени този тип спасителни мерки.

Консервацията на архивните документи е съвкупност от операции, свързани с предпазването на документите от разрушаващото въздействие както на вътрешните, така и на външните фактори. Една от най-важните е консервацията в архивохранилищата, като документите трябва да се съхраняват в подходяща среда. Резките промени на температурата и влажността, замърсяването, светлината и застоялият въздух могат до голяма

степен да спомогнат за увреждане на документите. В хранилището на музея се спазват някои фактори на средата, но за температурата е трудно, тъй като няма подходяща климатична инсталация.

Според изискванията архивохранилището е специално оборудвано помещение, предназначено за постоянно съхранение на архивни документи при осигурени температурно-влажностен режим, противопожарна защита, от наводнения и контролиран достъп. Както има разделение според това какво ще се съхранява в хранилището. При определения случай в музея са разделени на хранилище според експозицията на излагане, тъй като експозициите са разделени тематично в отделни сгради, на същия принцип е и разделението на хранилищата – според експозицията в дадената сграда. Архивохранилищата са самостоятелни и изолирани от останалите служебни и спомагателни помещения и същевременно са свързани с тях по подходящ начин. Слънчевата светлина също причинява сериозни вреди на документите. Хартията, пожълтява и се изсушава, мастилото избелява и текстът става неразбираем.

Най-вредни са виолетовите и ултравиолетовите лъчи с дължина на вълната, по-ниска от 460 милимикрона. Защита на документите се осъществява, като се намали количеството на проникващата в архивохранилището слънчева светлина или чрез филтрирането ѝ със специални стъкла на прозорците, позволяващи проникване на радиации с дължина на вълната над 460 милимикрона. Проникващата през прозорците слънчева светлина се намалява с щори, специално фолио, матиране на стъклата и плътни завеси. Прозорците в архивохранилището се използват за проветряване и нормализиране на температурата и влажността в помещението. Стелажите се разполагат перпендикулярно на прозорците и не се допуска слънчевата светлина да пада пряко върху рафтовете. Относно стелажите в момента е проблем, тъй като не достигат и не отговарят на изискванията.

Използват се дървени, които са в нарушение на противопожарната система. Предвидено е и предстои да се отстрани този проблем, за да може да се спазят и тези изисквания.

Не се допуска влизането на външни лица, които не носят пряка отговорност за архивните документи. В архивохранилището се допускат служители, изпълняващи служебни задачи (паспортизация, инвентаризация, издирване на документи, справки на място и др.), като се спазва установеният ред и задължително в присъствието на длъжностното лице, отговарящо за съответното архивохранилище.

В архивохранилищата се отлага прах поради факта, който посочих по горе, а именно поради недостига на стелажи и шкафове за съхранение проблемът е основно с почистването на настилка и премахването на наслоения прах. Спазва се оптималният температурно-влажностен режим за съхранение на документите на хартиена основа, който е: температура от 14–18°C и относителна влажност от 45–55%. Устойчивото поддържане на такъв режим се осъществява чрез климатични инсталации.

За съжаление към настоящия момент такива в музея липсват, като наблюдението на температурата и относителната влажност се извършва регулярно (не по-рядко от два пъти месечно) от длъжностното лице, отговарящо за архивохранилището.

Архивохранилищата периодично трябва да се почистват с дезинфекционна течност (вода с калиев перманганат или с 2% разтвор на формалин), а стелажите и архивните кутии с 1% разтвор на дезинфектант. Дезинфекцията на архивните документи е специална обработка с физикохимични средства с цел унищожаване на микроорганизмите, които повреждат и разрушават органичната материя. Дезинсекцията на архивните документи и помещенията е специална обработка с физикохимични средства с

цел унищожаване на насекоми. Тези методи на дезинфекция не се прилагат в хранилището на музея, защото няма квалифицирани работници, които да извършват тази дейност.

Съхранението е комплекс от мероприятия и дейности по създаване и поддържане на оптимални условия за архивните документи с оглед постоянното им запазване и конкретните им особености. Повечето неща, които се съхраняват в хранилището на Историческия музей „Проф. Александър Фол“ в Малко Търново, са документи на хартиена основа. За тяхното съхранение по изисквания и норми са необходими: архивна кутия, в която да се съхраняват архивни документи след тяхната научно-техническа обработка. Изработва се от картон с висока плътност, ниска киселинност и отваряне с преден капак. Масово използваните кутии са с размери 300x380x180 мм. Изисквания към качеството на този тип архивна кутия е: товароносимост – 50 кг; товароустойчивост и добра изолация; висока устойчивост на климатични промени. На подходящо място на всяка архивна кутия се поставя обозначителен етикет със следните данни: наименование на архива, номер на фонда, номер на инвентарния опис и номер на подредените за съхранение в нея архивни единици. И архивен кашон – в него се съхраняват необработени архивни документи. Изработва се от двойно каширано велпапе, сглобяем е, без лепила, с отделно стъваем капак и с размери, подходящи за съхранявания формат документи.

За съхранение на фотодокументите се осигуряват отделни помещения. В нашия случай те са много малко на брой и се съхраняват на едно място с документите на хартия. Фотодокументите се съхраняват в метални и дървени шкафове, в които се подреждат вертикално в класьори (хартиени пликове), които не съдържат вредни за емулсионния слой примеси. Техническото състояние на оригиналите на фотодокументите се проверява периодично на

всеки пет години. В нашия случай те се съхраняват при нерегулируем температурно-влажностен режим (без климатична инсталация), проверката се извършва през две или три години.

Архивните документи се подреждат по фондове. Разполагането на архивните документи в архивохранилището е рационално и оптимално, съобразено с конкретните условия, лесното определяне на местонахождението им и тяхното движение с цел използване. Това е основна дейност на длъжностните лица, отговарящи за архивохранилищата. Архивните документи се подреждат на стелажи. Архивните документи от един и същ фонд са съсредоточени на едно място в архивохранилището. В рамките на фонда подреждането на документите е по реда им в съответния инвентарен опис и по поредността на архивните единици.

Задълженията на длъжностните лица, отговарящи за архивохранилищата, се регламентират във вътрешноадминистративните актове за реда и условията на достъп в архивохранилищата на архивите.

Въз основа на получените данни се определя технологията на консервационно-реставрационните процеси за механично и химическо почистване, начините и средствата за укрепване на текста и хартията, средствата и методиката на деацидификация и методите на реставрация. Методите за реставрация се определят в зависимост от увреждането на документа. Същите биват:

- методи за реставрация при повредена основа на документа — класически, листоотливане, ламинация и разцепване. Извършват се ръчно или механизирено;
- методи за реставрация при угаснали текстове — химически и фотографски.

Най-често увреждането на документа е комбинирано и се прилагат и

двата вида методи. Класическата реставрация е най-разпространеният и предпочитан начин на работа. Всички процедури по възстановяване на целостта на документите се осъществяват чрез ръчни способности. За целта се използват различни видове хартии, тъкани и полимерни съединения, близки по състав и свойства до основата на документа. Работи се с японска хартия, тънки копринени материи, книговезко платно, тензух и лепила с добавка на антисептик, които, залепени към разрушените части, осигуряват стабилността на хартията, възстановяването на целостта и формата на документите. Сериозна интервенция върху структурата на хартията и мастилата при ръчния способ няма, поради което при реставрацията съществува пълна обратимост. Методът е бавен и нископроизводителен процес.

Режимът за съхранение на архивите документи е тясно свързан с физическото опазване на документите. Архивните документи стареят и губят своите физико-механични качества. Това стареене е смесен процес от няколко фактора: температура, влажност, светлина, атмосферни газове, биологически вредители, физическо натоварване и резки промени в условията на околната среда. Всяка промяна в условията на съхранение нарушава изграденото равновесие на системата архивен документ – околна среда.

Без подходяща техника на съхранение не може да се постигне добро опазване. В най-добрия случай документите трябва да се съхраняват при контролирани температура, относителна влажност на въздуха, ниво на светлинно въздействие и биологически вредители. Температурата и влажността са взаимосвързани. При ниска температура влажността се увеличава и тя е опасна за документите, които са предразположени към образуването на петна от влага и плесени. При спадане на влажността под минимума хартията, пергаментът, кожата и особено лепилата, използвани за направата на подвързията на книгите, се повреждат и изсушават. Поддържането

на стабилни условия за съхранение е изключително важно. Температурата и относителната влажност, техните колебания и крайните им нива могат да окажат вредно въздействие върху запазването на архивните документи. До момента най-големи щети върху документите са причинени от бързите промени в относителната влажност.

Светлината също ускорява разрушителния ефект при архивни и библиотечни материали, тъй като действа като катализатор в процеса на тяхното окисление. Тя води до отслабване на хартията, пожълтяване, потъмняване, обезцветяване на мастилата и багрилата или до промяна на цветовете. Всяко излагане на светлина, дори за кратко време, е вредно и повредите са необратими. Макар и всички светлинни лъчи да са вредни, ултравиолетовото лъчение е особено разрушително за архивните документи поради високото енергийно равнище. Слънцето и изкуственото флуоресцентно осветление са едни от най-вредните светлинни източници поради излъчваните високи количества ултравиолетови лъчи. Поради този факт използваме осветление с обикновени лампи.

Температурата, относителната влажност, светлината и качеството на въздуха оказват влияние върху продължителността на съществуване на архивните документи.

Влиянието на изброените фактори не може да бъде преустановено. Необходимо е да се предприемат действия за създаване на възможно най-благоприятни условия за съхранение, включващи подходящи архивохранилища и оборудване, оптимален температурно-влажностен режим, начин на използване и екологична превантивна политика за опазване.

ОПАЗВАНЕ НА НАШЕТО КНИЖОВНО И ПИСМЕНО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО

Арх. инж. Матей Станчев,
Милена Грueва,
e-mail: fartt.ltd@abv.bg

Резюме. С обширен снимков материал статията представя щетите, причинени от прах, замърсяване, молици, инсекти, гризачи, механични повреди, плесени, киселинност, пожар, вода върху нашето книжовно и писмено наследство, както и тяхното отстраняване с подходящите методи, средства и съвременна апаратура.

Ключови думи: писмено наследство, щети, киселинност, замърсяване

Abstract. With extensive photo material, the article presents the damage caused by dust, dirt, moths, insects, rodents, mechanical damage, mold, acidity, fire, water on our literary and written heritage, as well as their removal with appropriate methods, tools and modern equipment.

Keywords: written heritage, damage, acidity, dirt

Опазването на културното наследство е системен и постоянен процес на издирване, изучаване, идентификация, документиране, регистрация, консервация, реставрация и адаптация.

Закрилата на културното наследство е система от мерки за осигуряване на опазването му в интерес на световното общество, бъдещите поколения и българската нация.

Колко знайни и незнайни монаси и учени в Охрид, Плиска, Атон или Търновград, в манастири и скитове са преписвали, съставяли и съхранявали българската книга. Тези народни традиции продължават в годините на войни, превратности, разруха, тежко робство, в годините на Възраждането и след Освобождението.

Културното наследство е обект на регулация и защита на национално и международно ниво. Основните регулаторни актове са:

- Закон за културното наследство на Р България от 2009 г.
- Конвенция за защита на културните ценности в случай на военни

конфликти от 1954 г. (т.нар. Хагска конвенция).

ФАРТТ ООД от 2001 г. е водещ доставчик на материали за консервация и реставрация в България и разполага с международен професионален опит от близо 40 години, работейки в страни като Германия, Белгия, Швейцария, Италия.

Книжовни и литературни ценности (първи издания, ръкописи и др.)

Книжовното и писменото ни културно наследство е до голяма степен идентифицирано и документирано. Установени са всички видове библиотеки – национална, регионални, общински и читалища, университетски, манастирски, архиви, музеи, институти, колекции и др., в които то се съхранява.

Съхранението на библиотечните и архивните фондове в нашата страна е държавно-обществена повеля с висока гражданственост, патриотизъм, отговорност и дълбоко осъзната цивилизационна необходимост още от древността.

Българските библиотеки функционират в рамките на вече изградената библиотечна инфраструктура и са активно подпомагани от гилдийната организация (ББИА) и от Университета по библиотекознание и информационни технологии.

Днес усилията за опазване на книжовното културно наследство на България все още не е на необходимото ниво, но се полагат усилия, гражданска и професионална отговорност. Погледите са насочени към новите екологични методи и стандарти.

**КНИГИ и АРХИВ – ЩЕТИ, причинени от прах, замърсяване,
молци, инсекти, гризачи, механични повреди, плесени, киселинност,
пожар, вода, и тяхното отстраняване**

Дейността на ФАРТТ ООД от 2001 г. в тясно сътрудничество със специализирани чуждестранни фирми, водещи специалисти и реставратори, предлага на съвети, обяснения, материали за консервация и реставрация, съхранение и възстановяване на щети, нагледни демонстрации за съхраняване на културното ни книжно наследство в архиви, библиотеки, музеи и колекции: на книги, документи – писмени и печатани, вестници, но също така и графики, карти, снимки, рисунки – накратко, всичко, което е увековечено на хартия и пергамент.

Фиг. 1. Щети от прах и замърсяване

Архивните и библиотечните материали често се съхраняват незащитени и на неподходящи места. С течение на времето това неизбежно води до образуването на повече или по-малко обширни отлагания от прах и друга мръсотия. Тези отлагания са идеална среда за размножаване на спори на плесени и не трябва да бъдат подценявани: съставът им често е неизвестен.

В индустриалните и плътни градски агломерации може да се очаква, че изхвърлените отработени или нефилтрирани газове и дим от комините са участници в създаването на замърсяването.

Има читатели, ползватели и други, които са алергични към нормалния домашен прах. Трябва да се внимава с такива стари отлагания с неизвестен

произход.

Архивите и библиотечните елементи не могат да се използват, когато са замърсени, а заснемането, цифровизацията или други мерки за опазване не са възможни. Например няма смисъл да поставяте силно замърсени предмети в нестареещи защитни опаковки, без първо да ги почистите.

Прахът е изключително опасен за книгите и хората – носи киселинно и агресивно замърсяване, като серния диоксид, което уврежда тъканта на книгите, насажда бактерии, микроби, спори.

Трябва да се предприемат всички необходими мерки за безопасност и за да се осигури безопасна среда за потребителя, ефикасна защита срещу опасни спори на мухъл и патогенни вредители, обектите трябва се почистват отвътре и отвън.

Ако е необходимо, всеки лист се чисти поотделно.

С цел книгите, архивите, документите и т.н. да са в добро състояние за поддръжка, консервация, цвят и вид предлагаме няколко проверени, висококачествени, тясно специализирани машини (процедури) за меко и фино премахване на прах от книги и документи.

Препоръчителни процедури:

- Оценка на заразените материали по отношение на степента и интензивността на замърсяването, ако е необходимо, с микробиологичен анализ за спори на плесени.
- Почистване на мръсотията ръчно – на работна маса с четка, специални гуми, прахосмукачка „Нера“.
- Ако е необходимо, стерилизация с параметри, специално зададени за архивни и библиотечни елементи (по избор с етиленов оксид или гама лъчи) с цел унищожаване на спори на плесени или микроби и микроорганизми.
- Ръчното почистване е доста трудоемко и изисква специално и

внимателно отношение при боравенето с оригинали, ръкописи и ценни книги (препоръчително от реставратори с опит).

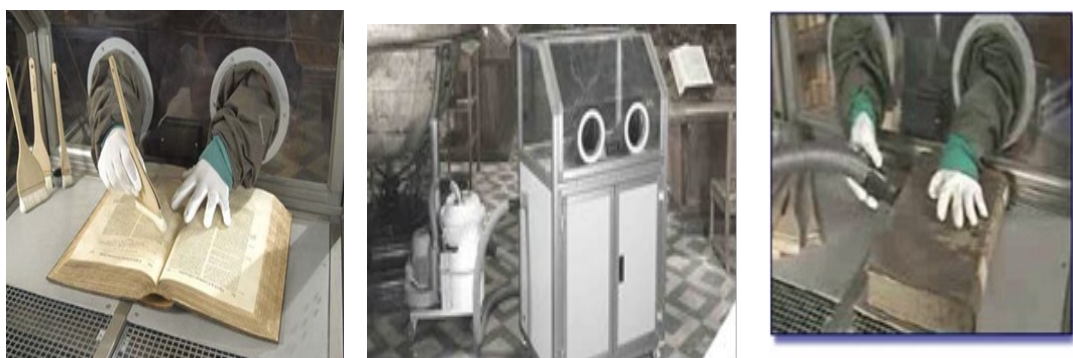
ФАРТТ ООД предлага редица специализирани продукти за ръчно мокро и сухо почистване: химикали, препарати, различни видове професионални четки и гъби – абразивни, АКАpad, прах АКАwipe, Groom Stick, Micro Fibre кърпи и др.

Фиг. 2.

С цел, книгите, архивите, документите и т.н. да са в добро състояние на поддръжка, консервация, цвят и вид предлагаме и висококачествени, тясноспециализирани машини за меко и фино премахване на прах от книги и документи – Spirabilia, Depulvera и L'aura, разработени и произведени в Италия, както и малко настолно устройство, наречено Pulvisina.

Spirabilia е машина за ръчно почистване (отвътре и отвън) на чувствителни материали, крехки и деликатни редки книги и ръкописи:

Фиг. 3. Машини за почистване на книги

Машините за почистване на книги са много подходящи за почистване на книгите от прах.

Фиг. 4. Depulvera

Фиг. 5. L'aura

Фиг. 6. Pulvisina

Устройствата почистват книгите с помощта на въртящи се четки от конски косми, покрай които книгите се движат. Отнесенят прах се изсмуква директно от четките и се филтрира.

Depulvera може да почиства книги с размери до 400×300×140 мм с едно движение. Книгите се подават напълно автоматично на пластмасови ролки и ленти.

За по-големи формати има L'aura (книги с височина до 600 мм и дебелина 210 мм), тук книгите трябва да преминат два пъти, за да бъдат почистени от всички страни. В L'aura обемите се избутват ръчно върху пластмасови ролки.

Pulvisina работи в ръчен режим. Книгите (макс. формат 330×330×100 мм) се поставят в държач и се водят покрай въртящите се четки с помощта на лост.

Машините за почистване на книги са предназначени за премахване на слабо запрашени документи, а не за масивно замърсяване или дори плесен. Областта им на приложение е почистването на книги в читалнята, в зоните с отворен достъп или в депата. По този начин отлаганията на прах, които постоянно се образуват тук, се отстраняват, така че праховото натоварване в тези помещения и по книгите да се поддържа на ниско ниво. Предимствата са очевидни:

- Потребителите и служителите на библиотеките и архивите не са изложени на високи нива на прах; алергичният потенциал е значително редуциран.
- При редовно почистване на праховите отлагания те не могат да достигнат големи размери.
- Постоянно ниското ниво на прах има положителен превантивен ефект върху дългосрочното запазване на здравето.
- Редовното почистване също така намалява риска от образуване на плесени, ако влажността на въздуха за кратко е твърде висока, тъй като прахът е особено добра основа за колонизиране от микроорганизми.

ЩЕТИ от молци, инсекти, гризачи

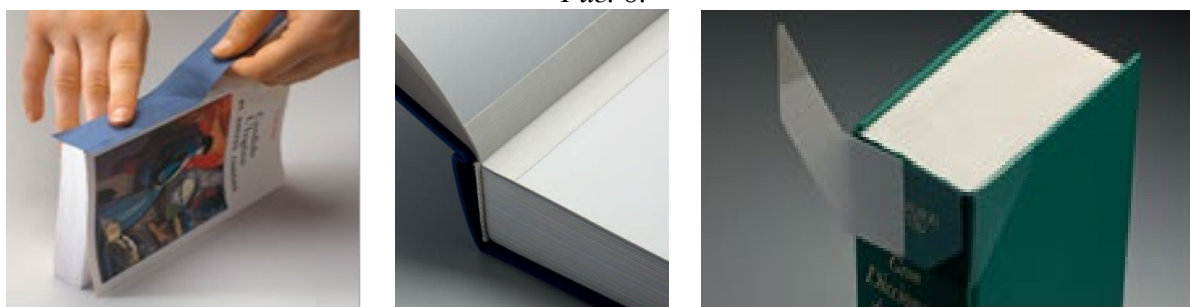
Фиг. 7.

Като най-ефикасен метод в борбата с инсектите и молците е използването на димки, които са два вида – димни и бездимни, в различни разфасовки. За гризачите съществуват многобройни отрови. Можете да се консултирате с нашата фирма – ние предлагаме широк избор.

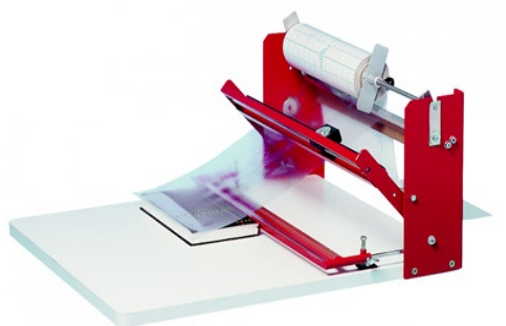
Механични повреди по книгите и документите

Фиг. 8.

Фиг. 9.

Фиг. 10. Ламинатор на NESCHEN Classic

Фиг. 11. Ламинатор ЛАМ на ФАРТТ

Фиг. 12. Ламинатор ЛАМ Профи на ФАРТТ

Към механичните повреди се отнасят скъсани корици, листа, повреден гръб, фалц и др.

При отстраняване на разкъсани листа/страници ние препоръчваме използването на различни напълно прозрачни фини японски хартии, които се предлагат на ролки или на листа. Една от водещите световни фирми за лепящи ленти и фолиа е NESCHEN, която ФАРТТ ООД привлече в България още през 2011 г.

Отделно внасяме японски хартии с различен грамаж, размер и фазер, които отговарят на най-претенциозните изисквания на реставраторите.

За подшиване на разкъсани книги предлагаме книговезки стан, преси, стеги, ленени и памучни ленти, ленени конци с восък, копринени конци, шила, игли, лепила, ножове за хартия и кожа, пулп за запълване на дупки, бои за хартия и много друго.

За съхранение на книгите с меки и твърди корици препоръчваме ръчно ламиниране или използването на ламинатори.

ЩЕТИ, причинени от ПОЖАР и ВОДА

Инцидентите причиняват внезапни повреди. В района на архива и библиотеката това се отнася главно за щети от вода и щети, причинени от пожари. Възстановяването на такива щети е тежка задача. Ние използваме дългогодишния си опит, за да подкрепим нашите клиенти при избягване на подобни произшествия и при възстановителния процес.

ЩЕТИ от пожар

Фиг. 13.

Щетите от пожар възникват директно от преките последици от огъня: Ако няма пълна загуба, ще има изгаряния и овъгляване по краищата на листа и на корицата, както и изсъхване на хартията.

Много често обаче се регистрират „само“ косвени щети от пожар главно поради въздействието на дим и газ. Съвременните сгради, но също така и офис мебели, компютри, кабели и други подобни съдържат множество пластмаси, които генерират различни видове димни газове в случай на пожар. Като правило димните газове оставят след себе си мазен, лепкав филм и трайна миризма.

Препоръчителни процедури:

- Оценка на повредените материали по отношение на вида и степента на увреждане.
- Възстановяване, опаковане и транспортиране на предметите.
- Почистване на предметите, механично отстраняване на видими отлагания (доколкото е възможно).
- Премахване или намаляване на миризмите с помощта на химични процеси.
- Оценка на състоянието и увреждане на хартията и подвързията, предложения за лечение и допълнителни процедури.

Извършване на необходимите възстановителни работи за материали, които са в оригинала, трябва да бъдат запазени и приведени в използваемо състояние.

ЩЕТИ от вода

Фиг. 14.

Водните щети възникват в резултат на въздействието на водата върху документи и библиотечни материали (например в случай на спукване на тръби, наводнения, гасене с вода в случай на пожари). Дори краткото излагане на вода може да накара хартията да залепне и да изкриви корицата. Най-голямата опасност представлява плесента, която се появява след кратко време.

Повредите от водата изискват незабавни действия, за да се ограничат последващите щети, особено образуването на плесен. Всички засегнати материали трябва да бъдат замразени възможно най-бързо.

Препоръчителни процедури:

- Оценка на засегнатите материали по отношение на степента на щетите, както и очакваните последващи щети.
- Замразяване в подходящ хладилен склад в близост.
- Сушене – дълбоко замразяване, с вакуумен процес на нагряване или в сушилна камера.
- След изсъхване, анализ на състоянието и случайните или последващи

повреди, предложения за лечение или по-нататъшни процедури.

- Извършване на всички необходими почистващи работи, подмяна на повредени папки, картонени кутии и др.
- Извършване на необходимите възстановителни работи за материали, които трябва да бъдат запазени в оригинала и да бъдат приведени в използваемо състояние.
- Ако е необходимо, създаване на заместващи или използващи носители (аналогови или цифрови), ако възстановяването отнема твърде много време и архивирането на информацията е достатъчно или ако оригиналът е запазен, но вече не е в използваемо състояние.

ЩЕТИ от плесени и мухъл

Фиг. 15.

Фиг. 16.

Появата плесен и мухъл се случва, когато документите се съхраняват

влажни или изложени на влага или вода (например след повреда от вода). Спорите на плесените постоянно са във въздуха навсякъде и се утаяват веднага, когато условията са благоприятни. Докато растат, плесените бавно унищожават хартията, защото се хранят с съставните части на хартията и ги преобразуват химически. Плесени се появяват по стотици различни начини. Много хора изпитват алергични реакции, особено върху кожата и в дихателната система.

Препоръчителни процедури:

- Обезателно съхраняване на книгите и документите в проветрено, дезинфектирано и сухо помещение. Обезателно отделяне на заразените обекти и тяхното незабавно лечение.
- Оценка на заразените материали по отношение на степента на увреждане, ако е необходимо, с микробиологичен анализ.
- Анализ на състоянието и всякакви повреди на хартията и подвързията, предложения за лечение или по-нататъшни процедури.
- Стерилизация с параметри, специално зададени за архивни и библиотечни елементи (по избор с етиленов оксид или гама лъчи), азот (вече забранен от ЕС), озон и UV лъчи.
- Стерилизация на складовите помещения с UV бактерицидна лампа с генератор на озон, с димки.
- Почистване на спорите на мухъл ръчно в случай на малки отлагания, ако е необходимо, със съответните продукти, прахосмукирайте само с прахосмукачка „Нера“.
- Ако е необходимо, създаване на заместващи или използващи носители (аналогови или цифрови), ако възстановяването отнема твърде много време или ако оригиналът е запазен, но вече не е в използваемо състояние.
- Извършване на необходимите реставрационни процедури за

материали, които трябва да бъдат запазени в оригинала и да бъдат приведени в използваемо състояние.

Киселинност на хартията – ЩЕТИ

Фиг. 17.

Киселините се вкарват най-вече в хартията в резултат на производството – почти изключително от началото на индустриалното производство на хартия в средата на XIX в. чрез използването на целулоза. С алкални активни съставки обаче те също могат да попаднат в хартията след това чрез влияния на околната среда.

Ефектите на киселините разграждат целулозата чрез съкращаване на нейната макромолекула. Това води до разграждане на целулозните влакна и свързано с това намаляване на устойчивостта на разкъсване. Механичната якост на хартията намалява и по този начин води до необратими повреди на хартията. С течение на времето хартията от дървесен пулп образува продукти от разпада на съдържащия се в нея лигнин поради суровината, която също уврежда хартията.

При бавен и следователно не веднага разпознаваем процес хартията става кафява и чуплива, докато се разпадне в период от 50 до 100 г. Едва от 80-те години на миналия век се произвежда индустриално хартия без киселини и следователно устойчива на стареене.

Колко бързо настъпва разпадането, зависи от качеството на хартията и

условията за съхранение. Така наречената миграция на киселина е коварна, в резултат на което дори хартии, които не съдържат никакви киселинно-образуващи компоненти, се повреждат от кисела среда (например съседни листове или картонени кутии).

Киселинната корозия е най-големият проблем при запазването на хартията. Две трети от всички книги с историческо и културно значение в световен мащаб са изложени на риск. Това са над 60 млн. тома само в германските библиотеки. Масовото разкисляване спира процеса на разграждане, докато хартията все още не е крехка. Колкото по-рано се извърши изкисляването, толкова по-ефективно е то. Тогава масовото изкисляване не само предотвратява загубата на документите, но и избягва скъпото възстановяване.

Съдържанието на киселина в хартията обикновено не може да бъде определено с прости устройства за измерване на рН, тъй като хартията трябва да бъде навлажнена за това. Вместо това се използват флумастери с подходящи рН показатели. Целта на изкисляването е да се приведе хартията в алкален диапазон с измерени стойности между рН 7 и 9.

Препоръчителни процедури:

- Предложение за избора на подходящия метод за откисляване: обезкисляване – масово машинно, механично еднолистно разкисляване или ръчно изкисляване:

- механично еднолистно откисляване, индивидуална, ръчна техника на обезкисляване във вани или вакуумни маси,

- машинно масово откисляване на отделни листа и документи чрез т.нар. *Bückerburger* метод,

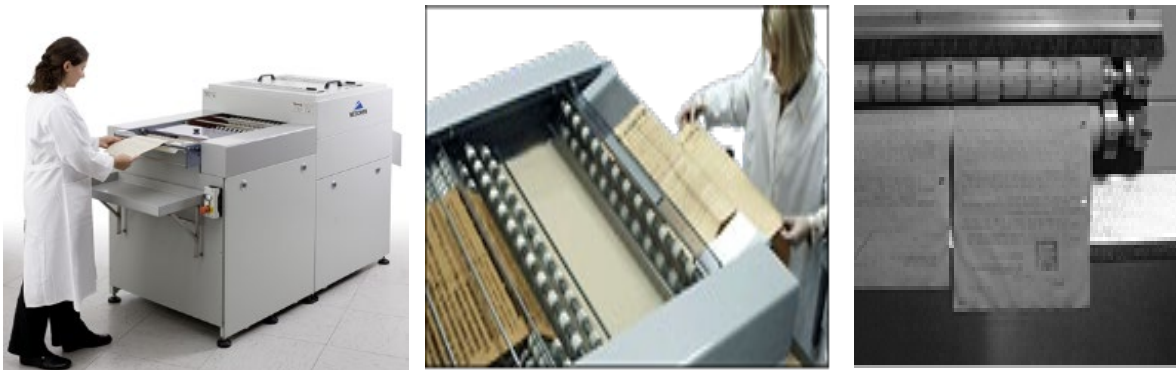
- машинно откисляване на книги чрез т.нар. *Papersave* метод.

- Ако е необходимо, избор на обекти, неподходящи за масово

изкисляване.

- Повдигане, опаковане и транспортиране на предметите.
- Обезкисляване по посочената процедура.
- Анализ на състоянието след изкисляване, предложения за лечение или допълнителни процедури.
- Ако е необходимо, създаване на използваеми носители (аналогови или цифрови) с цел намаляване на директния достъп и по този начин увеличаване на експлоатационния живот.
- Изпълнение на необходимите или желаните възстановителни работи.

**Машинно масово деацидифициране на отделни листа и документи
чрез т.нар. *Bückerburger method***

Фиг. 18.

Bückerburger Preservation Procedure за обезкисляване на NESCHEN само за отделни листа, карти, чертежи – техническото развитие на този процес на опазване стартира през 1988 г. по инициатива на германската Фондация за хартия и технологии. В края на 90-те години, разработката на механизирана технология е предприета от търговската компания Neschen.

Този метод е процес на дезактивиране (обезкисляване във водна среда и добавяне на алкален резерв – буфер от магнезиев карбонат).

Първото съоръжение е пуснато в експлоатация през 1998 г.

Първата машина е инсталирана в Държавния архив на Бюкебург (пилотно съоръжение), после в университетската библиотека във Варшава, хартиената клиника на Ягелонския университет и четири регионални полски архива, след това се прилага в цял свят.

Машините са изградени като мобилни устройства и благодарение на своите размери те могат да бъдат поставяни в общи работилници или лаборатории в малки пространства.

Листата се прекарват през машината върху решетка и първо преминават през обработващата баня, а след това през сушилня. Лечебният разтвор е на водна основа. Едно от предимствата на този процес е, че освен неутрализиране на киселините и въвеждане на основния буфер добавянето на метил-целулоза също укрепва хартията.

Обезкисляването на един лист често включва документи с напълно нехомогенен състав и различна структура и форма. Поради това при подготовката и преди изпълнението на поръчка трябва да се вземат множество решения, които оказват влияние върху усилията и по този начин върху разходите. В допълнение методът е проста и лесна операция и може да се обслужва от един човек.

Машинно масово деацидифициране на книги, поставени в кошници и контейнер, чрез т.нар. *Papersave method*

Фиг. 19.

Процедурата се състои от три стъпки:

- Първо, книгите са внимателно предварително изсушени. Съдържанието на естествена вода в хартията временно се намалява от приблизително 5–7% до остатъчно водно съдържание под 1%.
- Това е последвано от действителната обработка за изкисляване, при която книгите се накисват в алкален, неводен разтвор за обработка. За тази цел лечебната камера с книгите в нея е напълно залята от лечебния разтвор.
- След като разтворът за обработка е изпомпан, книгите се изсушават отново в последния етап на третиране.

След процедурата се извършват анализи в съответствие със стандартите за осигуряване на качеството на тестови книги за сила и хомогенност на обработката с използване на диспергираща енергията рентгенова флуоресценция, за цветови промени с помощта на спектрометър, рН на

повърхността.

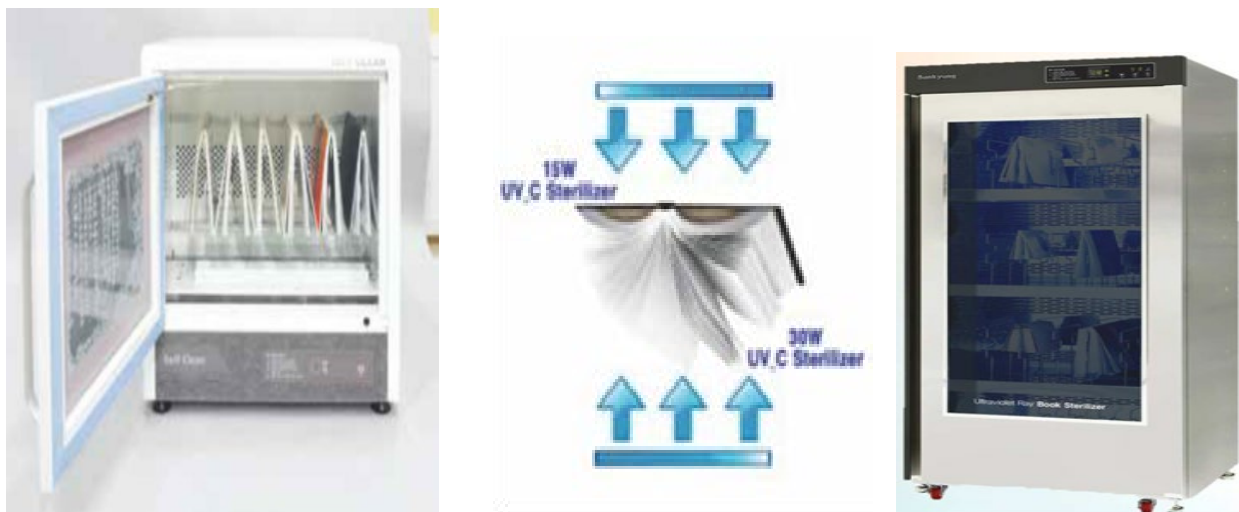
Лечението в системата за масово обезкисляване продължава 2 до 3 дни. Това е последвано от фаза на възстановяване, по време на която материалът абсорбира естественото си съдържание на влага от въздуха. Този процес обикновено приключва за 3–4 седмици. Поради реакциите на изкислителя с реабсорбираната вода материалите се изпаряват от етанола през това време.

Резултати:

Обезкисляването напълно неутрализира присъстващите в хартията киселини. Стойността на рН, измерена върху обработената хартия, се повишава до алкален диапазон между 7 и 9. След неутрализирането на киселините в хартията остават 0,5–2% излишък от магнезиев карбонат, което представлява така нареченият алкален резерв. Това предпазва хартията от киселини, които се появяват по-късно или които са въведени от влиянието на околната среда. След тази обработка хартията може да се използва отново без ограничения и е защитена от допълнителни киселинни повреди за дълго време.

Тестовите с изкуствено стареене показват, че животът на разкислените хартии се удължава с коефициент 4 до 5.

ЗАЩИТА от ВИРУСИ чрез UV СТЕРИЛИЗАТОРИ за КНИГИ

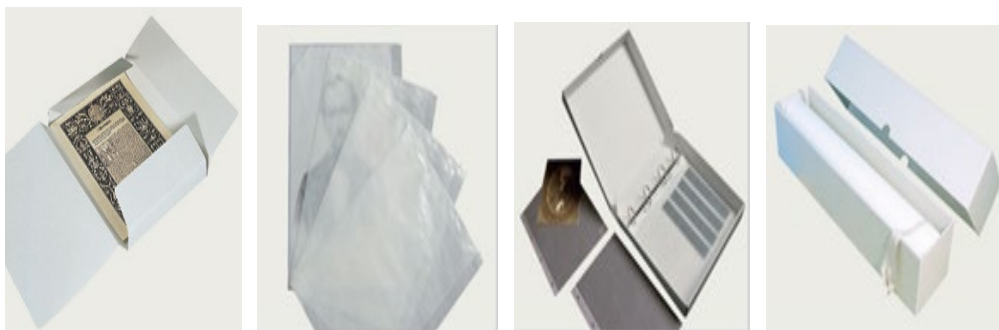

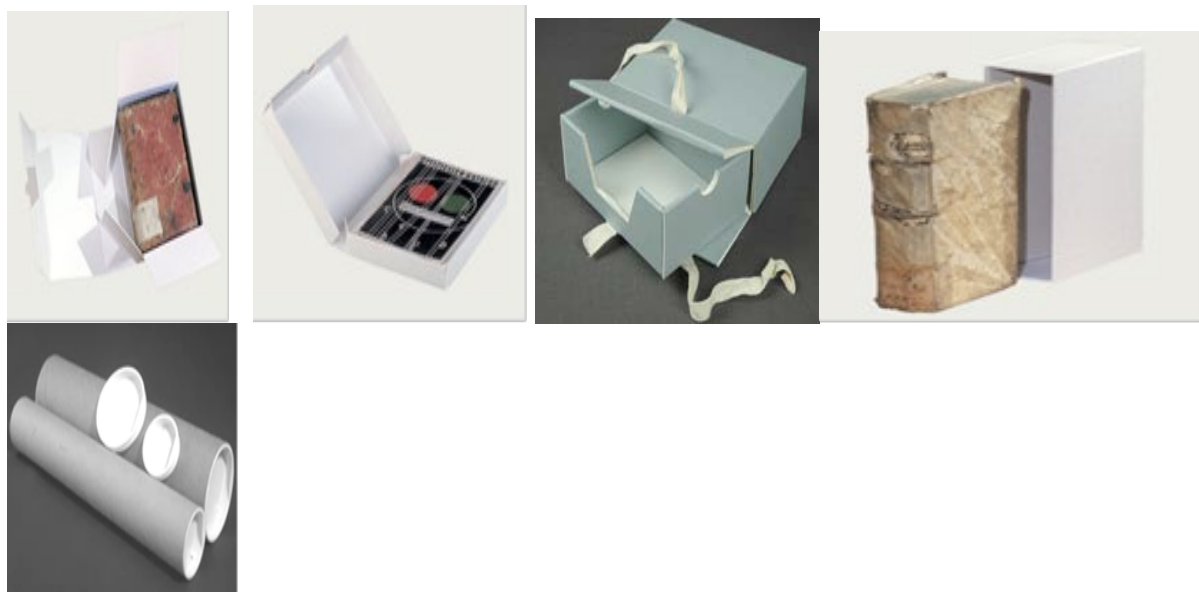
Фиг. 20.

За предпазване на читателите и служителите в библиотеките се предлагат различни ефективни и достъпни стерилизатори за книги, особено при грипни и други пандемии.

UV-C лампите са позиционирани така, че да осигуряват оптимална стерилизация, сякаш са пряка слънчева светлина, светят отдолу и отгоре по книгите. Трябва да се има предвид, че постоянното облъчване с UV лъчи състарява хартията и влияе на цветните изображения.

СЪХРАНЕНИЕ и ФОРМИ

Фиг. 21.

Важна предпоставка за постоянно съхранение на архивни и библиотечни материали е освен подходящи, климатизирани и огнезащитни складови помещения и правилната форма на съхранение. Архивите и книгите все още се пазят незащитени на отворени рафтове. С течение на времето това неизбежно води до натрупване на прах. Обектите са изложени на дневна светлина и нямат защита срещу механични натоварвания, ако нещо падне.

Създаването на подходяща форма за съхранение е част от комплекса от така наречената „обработка на технически инвентар“ в архивната зона. В хода на тази работа архивният материал е подготвен не само за постоянно съхранение, но и за използване. Документацията се почиства, ако е необходимо, всички метални части се отстраняват и се създават значими единици за съхранение. Перфорираните документи (които преди това са били съхранявани в свързващи материали или папки) се оформят в управляеми файлови единици с пластмасови ленти за картотекиране, също така за осигуряване на вътрешен ред по време на употреба.

Непробитите документи се поставят в т.нар. *правосъдни* папки. В подготовка за по-късна употреба, но също така и за всяко предстоящо заснемане или дигитализация подаването на файловете единици е част от процеса, който също е снабден с подпис и маркиран с мотивационни листове.

И накрая обработените по този начин документи се поставят в контейнери за архивни материали, в които след това се съхраняват в описанието. Тъй като техническата обработка е един от малкото случаи, при които се докосват всички файлови единици на колекция, има смисъл да се записват повреди по отделните обекти едновременно, за да се получи основа за планиране на по-късни мерки за запазване или възстановяване.

Понякога за тази техническа обработка на инвентара се използва терминът „консервационно презареждане“, което означава концентрация върху мерките за опазване на обектите в по-тесен смисъл.

Подходящата форма за съхранение на книги е специалната защитна опаковка.

Подготовката далеч не е толкова обширна, колкото за архивни материали. Книгите обаче трябва да бъдат почистени поне, преди да бъдат поставени в защитни опаковки. Тук може да има смисъл да комбинирате работата с оценка на щетите.

Обезателно хартиите и картоните да са от 100% фазер, без лигнин (целулоза и памук = висока част алфа-целулоза). Те са рН неутрални с мин. 2–3% алкален буфер, отговарящ на всички изискуеми норми за пасивна и активна защита на обектите и на днешното ниво на техниката, да са некиселинни (по DIN ISO 6588-1-2005 студена екстракция, евентуално с буфер $\geq 2\%$ естествен калциев карбонат (GCC), неутрално/синтетично залепени (без добавка на стипца) и спазване на нормите и технологичните изисквания на DIN EN ISO 9706 и DIN ISO 16245 – най-високата норма за издръжливост на стареене.

Дали е ценен единичен обект, важни документи или просто лични спомени, които искаме да предпазим от разпад, желателно е да прилагаме тези специално произведени продукти.

Препоръчваме следното:

- **за архивни материали:**

- Премахване на прах и замърсяване, евентуално машинно почистване.
- Отстраняване на металните части.
- Поставяне на пощенски картички, снимки, плаки или други в пликове, в специални кутии с прегради и защитни капаци.

- Вмъкване на документите в безкиселинни папки, евентуално разделяне на твърде дебели обеми в управляеми единици.

- Фолиране – по желание с ламинираща машина или ръчно с хартиено фолио.

- Маркиране с подпис и заглавие на опаковките и опис.

- Опаковане на единиците в контейнери за архивни материали.

- **за библиотечни обекти:**

- Оценка на инвентара по отношение на обхвата и интензивността на работата, която трябва да се извърши, например дали замърсяването изисква почистване и др.

- Ако е необходимо, почистване ръчно, с прахосмукачка „Нера“ или с машина за почистване на книги.

- Измерване на книгите за производство на защитни контейнери.

- Производство и монтаж на защитните контейнери, ако е необходимо, етикетиране с подпис или заглавие.

- Зареждане на книгите.

- Връщане и поставяне на рафта.

Информираността за съхранението на културното ни книжовно наследство е най-важната и най-евтината мярка за неговото съхранение и опазване.

Ако не е възможно да се постигне разбиране, интерес и отговорност за съхраняването сред отговорните в държавата, при персонала и потребителите, всяка техническа мярка, всяка сервизна инструкция и подредба са с ограничена стойност.

Ако обаче е възможно да се развие това съзнание веднъж, т.е. да се изостри мнението за сериозните последващи щети, които са резултат от незачитането на този фактор, тогава много подобрения ще доведат единствено до по-съзнателното боравене с архивния материал.

Време е държавните институции и общинските съвети да отделят повече внимание на опазване на нашето книжовно и писмено културно наследство, което е в абсолютен национален интерес, чрез подобро финансиране, образование на реставраторите, които работят не само върху хартия, пергамент и кожа, но трябва да се справят и с осветлението на книги, мастило, дърво, метал, текстил, восък и пластмаси и съответно тяхното добро възнаграждение, оборудване на ателиета за реставрация към регионалните библиотеки и тяхното снабдяване с необходимите материали и уреди.

Вместо заключение

Всички представени в настоящия сборник статии илюстрират постигнатите резултати от проектния екип и прилагането им в българските институции на паметта за „Създаване на еко химичен модел и лаборатория за обучение по опазване на писмено културно наследство“, финансиран от фонд „Научни изследвания“ 2019–2021 г.

Ползотворните резултати, постигнати от състава на проектния екип в

лицето на д-р инж. Искра Цветанска, ръководител на проекта, и проф. дфн Иванка Янкова, проф. дн Ирена Петева, доц. д-р Румелина Василева, доц. д-р Силвия Станчева, доц. д-р инж. Веска Лашева, д-р Деница Димитрова и докторант Илияна Камбурова, както и от сътрудниците – колеги, докторанти, студенти и библиотечни експерти, са предпоставка за сериозна добавена стойност към изследване на проблемите, свързани с писменото културно наследство на България и прилагането на създадения екологичен модел в българските институции на паметта.

ЕКОЛОГИЧНИ ПОДХОДИ ПРИ ОПАЗВАНЕ
НА ПИСМЕНИ КОЛЕКЦИИ В БЪЛГАРСКИ ИНСТИТУЦИИ

Сборник

Първо издание

Съставител

Д-р Искра Цветанска

Научен рецензент

Проф. дфн Иванка Янкова

Редактор и коректор

Сенка Симеонова

Дизайн на корицата

Д-р Ралица Йотова

Предпечат и печат

БПС ООД

Формат 60/90/16

Печатни коли

Академично издателство „За буквите – О писменехъ“

София, 2021

ISBN 978-619-185-486-8